ZOLTÁN MIHÁLY

GLOBALIZAREA INDUSTRIEI CHIMICE ROMÂNEȘTI:

Dependență Occidentală Socialistă și Dezindustrializare Post-socialistă (1959-2000)

Presa Universitara Clujeană

ZOLTÁN MIHÁLY

GLOBALIZAREA INDUSTRIEI CHIMICE ROMÂNEȘTI:

DEPENDENȚĂ OCCIDENTALĂ SOCIALISTĂ ȘI DEZINDUSTRIALIZARE POST-SOCIALISTĂ (1959-2000)

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2021

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Irina Culic

Conf. univ. dr. Norbert Petrovici

ISBN 978-606-37-1294-4

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./Fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Cuprins

Introducere

„S-a făcut de la o mlaștină, un combinat important.” (Botez et al., 1974)

„A fost o perioadă rușinoasă a țării, nu mai vreau să vorbesc despre asta.” (respondent care a refuzat interviul autorului)

În perioada desfășurării muncii de teren, tendința de a refuza purtarea unei discuții despre platforma din Săvinești a fost frecventă. Chiar dacă recomandările fuseseră abundente încă de la început – dat fiind caracterul cvasi-mono-industrial al zonei centrate pe industria chimică – posibilitatea unui interviu nu a fost agreabilă pentru numeroși potențiali respondenți. Adesea, împotrivirea era vehementă încă de la prima conversație telefonică, alteori predomina amânarea repetată a discuțiilor. Dintre aceste cazuri, unul a ieșit însă în evidență. Parte dintr-un șir de potențiali respondenți pensionați după Revoluție, persoana în cauză a acceptat acordarea unui interviu după menționarea recomandării primite. Ajuns la fața locului (o cafenea din centrul municipiului Piatra-Neamț), a urmat apelul de curtoazie: răspunsul și atitudinea s-a schimbat, transformându-se în critică la adresa guvernelor trecute responsabile pentru „distrugerea” industriei locale unde a muncit timp de 40 de ani. Nemijlocit, a refuzat întrevederea și orice contact ulterior.

Declinul industriei românești a fost un subiect recurent în imaginarul anilor 1990 și 2000. Numeroase reportaje de presa sau articole de ziar au documentat tentativele guvernului și procedeele nefaste de privatizare ale întreprinderilor socialiste. Cuvinte precum colos industrial, distrugerea industriei și imagini dezolante erau comune. Șirul narativ predominant plasa industria din România în împrejurările unei amenințări iminente, pregătite să ruineze valorile productive construite și consolidate cu zeci de ani în urmă.

Relatarea de mai sus, așadar, denotă percepția legată de dezindustrializarea zonei adiacente municipiului Piatra-Neamț. Starea de resemnare a fost prezentă în discuțiile cu majoritatea respondenților, în decursul întregii perioade de culegere a datelor empirice. Aceștia se refereau mai ales la perioada post-revoluționară, echivalentă cu declinul treptat al industriei locale. Dacă începutul anilor 1990 a fost o continuare fără modificări semnificative ale vieții cotidiene dinainte,

mijlocul acelorași ani au început să arate neajunsurile structurale ale industriei. Valurile de privatizare au afectat pe rând întreprinderile industriale din România, platforma chimică de la Săvinești, județul Neamț, nefiind o excepție. Începutul noului mileniu a însemnat pentru această zonă dispariția aproape în întregime a sectorului industrial, fenomen datorat în esență progresului tehnologic global (Rodrik, 2016), care a inclus industria chimică. Cu alte cuvinte, globalizarea a produs dezindustrializarea indicată, mai ales fondul politicilor economice deficitare din a doua jumătate a anilor 1980 care au favorizat plata datoriilor externe în detrimentul reînnoirii tehnologice.

Așadar, cartea descrie transformările din industria chimică românească, determinate de dinamicile economice și politice globale și naționale. Narativa evidențiază deschiderea și dependența economică a României socialiste care a fundamentat modelul intern de dezvoltare industrială (importuri de capital fix) prin intermediul comerțului extern, o strategie larg răspândită în sistemele socialiste (Ban, 2012). La nivel național, aceste politici economice sunt evidențiate de procentul exporturilor din produsul intern brut (PIB), care s-au situat în medie la 15% (importurile la 10%) în cele trei decade premergătoare Revoluției. În comparație, procentul din producția totală a produselor chimice exportate a fost de 31.2%. Așadar, contribuția principală a tezei o reprezintă sublinierea gradului de globalizare a acestei industrii, atât la nivel național cât și local. Situarea industriei chimice în relieful tendințelor economice ale României în perioada 1959-2000 consolidează argumentul globalizării, subliniind aportul acesteia în cadrul dinamicilor economice naționale. Mai precis, structura exporturilor cu precădere către zona vestică din industria chimică evidențiează mai ales caracterul globalizării economiei românești.

Cronologic, lanțul evenimentelor începe de la industrializarea timpurie a țării, perioadă caracterizată de transferuri tehnologice dintre țările vestice (ajutate de fondurile de dezvoltare structurale ale SUA) și URSS pentru înființarea centrelor productive regionale. Axarea pe industria grea (siderurgică), progresia treptată către mărfuri asamblate (construcții de mașini, aparatură de foraj) și semi-fabricate este bine-cunoscută. În această schemă, industria chimică a ocupat un loc intermediar, fiind producătoare de materii prime (substanțe chimice, fire și fibre) întrebuințate în alte industrii, fiind și conexă „industriei ușoare" de textile.

Chiar dacă nu s-a aflat printre industriile considerate esențiale la începutul perioadei socialiste, aceasta a apărut în imaginarul planificatorilor centrali la finalul anilor 1950, fiind parte

integrantă a celui de-al doilea val de industrializare socialistă cu o învestire tehnologică semnificativă și cu directive de comerț extern evidențiate de procentul dublu exportat față de media națională. Aceste aspecte justifică în sine alegerea industriei chimice ca obiect de studiu pentru globalizarea economiei românești.

Demarat la începutul anilor 1960, comerțul extern cu fire și fibre sintetice a crescut semnificativ la finalul aceleiași decade. Încă din fazele incipiente, fluxul acestor bunuri a fost direcționat către zona vestică a globului. Volumul acestora a fost de trei până la cinci ori mai ridicat comparativ cu mărfurile livrate către alte țări socialiste. Principalul aport la aceste circumstanțe le-au avut în mod egal fabricile Melana din Săvinești (cu fibrele Melana) și Combinatul de Fibre Sintetice din Iași (cu fibrele poliester). Pe plan local, dezvoltarea axată pe exporturi s-a evidențiat prin consolidarea capacităților de producție la Săvinești, concomitent cu creșterea demografică a orașului Piatra-Neamț. Concepute ca producătoare de fire și fibre poliacrilice (lână sintetică) și poliamidice (mătase sintetică), unitățile nemțene s-au extins treptat de la una la câte patru-cinci fabrici de sine stătătoare. Populația orașului adiacent s-a triplat în cei aproximativ 50 de ani ai funcționării întreprinderilor. Dezvoltarea urbană prin construirea diferitelor cartiere s-a realizat cu aproximație în paralel cu extinderea platformei de la Săvinești, cu resurse provenite din relațiile comerciale ale României. În contrast, decada post-decembristă a adus regresul local atât din punct de vedere industrial, cât și social. Pe fondul separării unităților săvineștene, diferitele întreprinderi și-au urmat propria cale de gestionare pe economia de piață și, mai târziu, privatizare. Însă, cum evidențiează cele două întreprinderi alese în capitolul 3 – Melana și Fibrex – privatizarea a avut același deznodământ, chiar dacă s-a desfășurat în maniere divergente: disoluția totală a capacităților de producție urmate de disponibilizările în masă. Astfel, trauma colectivă prezentată își are originile în șocul dezbinării unor realități vechi de cinci decenii, desfășurate în decursul unui singur deceniu.

Elaborarea empirică din lucrare suplimentează în principal literatura existentă din domeniul economiei politice, și în particular o nouă direcție a acesteia focalizate pe globalizarea economiilor socialiste în cheie anti-izolaționistă (Steiner, 2014; Sanchez-Sibony, 2014; Petrovici, 2018; Mark, Kalinovsky și Marung, 2020; Mark și Feygin, 2020). În primă fază, globalizarea industriei chimice s-a manifestat însăși prin sursa de creștere a acesteia, dependența de piața globală pentru fondurile de dezvoltare națională. Aceste fonduri au fost accesate preponderent prin

relații comerciale cu zona vestică, care au reprezentat și sursa importurilor scontate pentru această dezvoltare: capitalul fix necesar industrializării. Dacă exporturile au reprezentat „motorul" dezvoltării locale, consolidarea capacităților de producție de la Săvinești și urbanizarea orașului Piatra-Neamț au format rezultatele globalizării. Colapsul sistemului socialist a destrămat în paralel modelul de dezvoltare bazat pe comerțul extern, creând premizele „confruntării" cu economia de piață a întreprinderilor săvineștene. În prima decadă post-socialistă, pentru prima dată fără aportul semnificativ al statului, globalizarea s-a resimțit într-un mod diferit comparativ cu precedentul mod de raportare al acestora cu actori vestici: relațiile de schimb. Contactul cu rigorile pieței globale – care au determinat și declinul întreprinderilor de la Săvinești – a fost din numeroase puncte de vedere determinat de opțiunile statului în perioada socialistă: menținerea relațiilor de schimb externe și izolaționismul intern pe baze ideologice (Pula, 2018).

Pentru contextualizarea amplă a acestor evenimente, argumentez că este utilă urmărirea dinamicilor istorice ale zonei. Ca urmare, șirul evenimentelor este situat în context global urmând metoda cazului extins din scrierile lui Burawoy (1998; 2009). Urmând practicile enunțate de această metodă, perspectiva fluctuează ca nivel descriptiv, se extinde de la nivelul industriei chimice și se îngustează treptat la unitățile platformei de la Săvinești pentru sublinia adecvat influențele evenimentelor globale.

Globalizarea și economiile socialiste

Literatura referitoare la procesele economice și politice ale tărilor socialiste plasează accentul pe așa numita economie de lipsuri (Kornai și Weibull, 1978; Kornai, 1986b; Kornai, 1992). Principala asumpție a acestor autori este că planificatorii statul socialist au dirijat dinamicile de dezvoltare naționale prin stabilirea priorităților productive (ramuri industriale beneficiare de investiții) și distribuirea resurselor de consum (Crowther, 1988; Turnock, 2006). În aceste descrieri, statul este conceptualizat ca o instanță de putere care gestioneaza economia națională. De asemenea, în aceste scrieri, statele socialiste din zona Europei de Est sunt subsumate în totalitate sferei de influența a URSS-ului, puterea dominantă printre țările Comecon-ului, care se inspiră în termeni economico-politici de la acesta.

Datele economice structurale prezentate în aceste scrieri (Crowther, 1988; Murgescu, 2010; Pasti 1997; Turnock 2006), trebuie reconsiderate prin prisma caracteristicilor globalizării.

Mai precis, „ruperea” de influențele sovietice și conceptualizarea acesteia într-o manieră naționalistă (cu orientare internă), subliniază însăși autarhia României socialiste. Ca urmare, datele prezentate în carte sunt în dezacord cu aceste perspective. În industria chimică românească cel puțin, URSS nu reușit să capteze economia socialistă, relațiile comerciale fiind caracterizate preponderent de inițiative de direcționare occidentală a exporturilor în schimbul devizelor convertibile întrebuințate ulterior pentru industrializarea internă.

Chiar dacă numeroși autori evidențiază deciziile adesea necorespunzătoare ale planificatorilor statelor socialiste (Konrad și Szelenyi, 1979; Verdery, 1996), aceste descrieri rămân reducționiste prin asumpția că dinamicile economico-politice din fostele state socialiste au fost izolate de curente de gândire economice din vest. Planificatorii economiilor centralizate au avut variate metode de adaptare a neajunsurilor domestice prin crearea piețelor de consum interne. Aceste proceduri denotă o predilecție mai degrabă reflexivă față de curentele economice a vremii, în detrimentul ignoranței ideologice.

Inspirate parțial de narativa Războiului Rece a celor doi poli globali aflați în opoziție (vestul capitalist versus estul socialist), acești autori deconectează economiile socialiste de dinamiciile globale care le influențează, sau, cel puțin, le asociază cu sfera estică. Însă, țările socialiste au legat numeroase relații comerciale cu numeroase zone ale lumii, în unele cazuri (inclusiv cel al României) favorizând cu precădere legăturile cu țări vestice. Ca urmare, aceste perspective ignoră aspecte esențiale cu impact semnificativ asupra contextelor locale și astfel particularitățile globalizării economice.

Curentul scrierilor sensibile la relatiile economice existente ale țărilor socialiste din Europa de Est depășesc neajunsurile menționate (Sanchez-Sibony, 2014; Petrovici, 2018; Iacob, 2020; Mark, Kalinovsky și Marung, 2020). În aceste elaborări, dualitatea est-vest este criticată și depășită cu punerea în scenă a unor asumpții ambivalente despre globalizare. Sistemul capitalist și zona vestică nu au fost singurele care au instaurat și urmat calea globalizării. Din numeroase puncte de vedere, țările socialiste și-au urmat propria cale, adesea interconectate cu sisteme capitaliste, cât și cu zona sudului global (Hickel, 2017).

Depășirea opoziției socialism/capitalism survine odată cu includerea aspectelor ideologice în schema gestionării economiei de către stat. Mark, Kalinovsky și Marung (2020), abordând problematica naționalismului și internaționalismului economic, concluzionează că naționalismul

statelor socialiste a existat în termeni ideologici pe plan intern, în timp ce din punct de vedere economic predomina internaționalismul. O idee similară este elaborată și de Sanchez-Sibony (2014), care descrie diversitatea mecanismelor folosite de planificatorii din URSS pentru a forma relații comerciale cu zona vestică. Modelul de dezvoltare internă angrena resursele provenite din exporturi (adesea devize convertibile) pentru a extinde capacitățile industriale. Circumstanțe asemănătoare au existat și în cazul României (Petrovici, 2018), unde cantități semnificative de bunuri au fost exportate urmând același model de dezvoltare și implicit de dependență economică.

Paradigmatic, lucrarea se apropie de elaborarea lui Petrovici (2018), care descrie dinamicile dependenței economice dintr-o zonă geografică. Integrarea regiunii în lanțurile de valoare globale a creat premizele dezvoltării interne finanțate de exporturi cu precădere în Europa de Vest. În context zonal, schema bazată pe importul capitalului fix a creat două direcții specifice de dezvoltare: productivă (prin industrializare) și urbană (prin extinderea sectorului de construcții). Dacă Petrovici (2018) evidențiază dependența economică dintr-o perspectiva regională, lucrarea mea contribuie la aceeași bază argumentativă cu evidentierea globalizării economice din perspectiva unei industrii, cea chimică. Mai precis, lucrarea invocă necesitatea regândirii modului de funcționare a industriei chimice în economia socialistă situată în sistemul global, insistând asupra formelor de dependență a acesteia și asupra proiectelor de dezvoltare locală instituite de existența acesteia. În același timp, înțelegerea formelor de dependență post-1989 explică circumstanțele dezindustrializării determinate de controlul ideologic al statului, manifestate prin evitarea relațiilor instituționale avansate în perioada socialistă.

În unitățile din Săvinești, modelul de dezvoltare bazat pe importuri finanțate de exporturi a funcționat până la un prag de saturație, aproximativ între 1975-1980, moment din care centralizarea statului pe baze ideologice a început procesul de copiere a aparaturii importate pe plan intern și „cârpirea" celor deja existente. Aceste împrejurări au fost vizibile prin aparatura învechită rămasă în urma implementării mijloacelor fixe în anii 1960, care au fost folosite până la finele anilor 1990. Inadecvarea institutională, astfel evidențiată, relevă caracterul centralizat și controlul economic al statului socialist român. Chiar dacă au existat acorduri de colaborare cu instituții vestice (de exemplu, cazul RIFIL din Săvinești), acestea au fost gestionate de la nivel central, nicidecum descentralizate la nivel instituțional ca în Ungaria și Polonia (Pula, 2018). Același autor contextualizează această inadecvare prin plasarea ei în context global. Pornind de la

ideea că globalizarea a conturat modele economice specifice și în socialism, el propune un cadru conceptual cuprinzător în maniera varietăților capitalismului (Hall și Soskice, 2001), pentru tipologizarea economiilor socialiste. Însă contribuția acestuia la literatura economiei politice a socialismului rămâne limitată. Cel puțin pentru cazul României, termenul de „globalizare stalinistă" susține un argument identic cu cel al centralizării economiei planificate regăsit la Kornai (1992) sau Murgescu (2010).

Totuși, ideea centralizării astfel propuse prezintă utilitate mai ales din prisma restricțiilor de ordin instituțional impuse întreprinderilor socialiste, care, argumentez, au contribuit la declinul post-socialist al acestora. Autorul explică apariția „economiei de asamblare" post-socialiste caracterizate de un nivel tehnologic redus și valoare adăugată minimă, atribuindu-l lipsei de globalizare instituționale a întreprinderilor românești din perioada socialistă. Comparativ cu țări precum Ungaria și Polonia, centralizarea în România a împiedicat stabilirea unor relații inter-instituționale avansate (dincolo de schimbul de mărfuri) care ar fi facilitat transferuri tehnologice și concomitent integrarea în lanțuri de valoare vestice.

În același timp, ideea de centralizare din perspectiva lui Pula (2018) denotă o uniformitate marcantă. Influența planificatorilor centrali este propusă fără a lua în considerare numeroasele contradicții ale sistemului economic socialist. În contrast, Peters (2016) descrie în mod elocvent numeroasele probleme de coordonare (Stark, 2009) și tensiuni birocratice ale economiei planificate: erori de calcul, raportări divergente, inconsistențe structurale ale diferitelor industrii, etc. Chiar dacă asumpțiile lui fac referire la URSS, extrapolarea pentru cazul României este facilă având în vedere similaritățile procedurale în termeni de planificare (Sanchez-Sibony, 2014).

Totuși, conform descrierii aceluiași Peters (2016), planul trebuia respectat și nu depasit cu mai mult de 1-2%. Acest fapt demonstreaza potențiala lipsă a competiției și controlul mai riguros al statului, circumstanțe identice cu cele propuse de Pula (2018). Prezumția capătă înțeles în contextul alocării resurselor, dat fiind că acestea erau alocate în funcție de nivelul producției: dacă anumite întreprinderi făceau abstracție de la plan, atunci erau penalizate prin ne-alocarea resurselor necesare.

Petrovici (2018), în contrast, susține opusul acestei prezumții: exista competiție inter-județeană pentru resurse. Dat fiind faptul că alocarea fondurilor pentru dezvoltare se realiza pe baza productivității, unele județe mai industrializate preluau planul regiunii adiacente, contribuind

la inegalități structurale și implicit competiție. Totuși, limita acestui argument pentru studierea internaționalizării unei industrii rezidă în faptul că investighează dinamici de dezvoltare interne rezultate din relații comerciale externe, în timp ce lucrarea de față urmărește în principal structura specifică a acestor factori externi și în mod secundar dezvoltarea locală indusă de acestea.

Așadar, în termeni economici, lucrarea remarcă formele și gradele de dependență ale economiei românești din perspectiva industriei chimice. Mai precis, urmărește modul în care economia națională a fost globalizată (fenomen care variază periodic) în perioada socialistă, cât și post-socialistă. Care au fost relațiile economice externe ale industriei chimice? Cum s-au poziționat produsele chimice românești în lanțurile de valoare globale?

Pe parcursul decadelor 1970-1980, un număr de evenimente globale au creat premisele deteriorării legăturilor externe ale României. Adesea explicate exclusiv prin decizii dictatoriale interne, la izolaționismul țării au contribuit și alți factori externi. Un număr de conflicte cu impact economic (războiul din Vietnam, războiul din Afghanistan și revoluția din Iran) au redus hegemonia financiară și militară a puterilor globale, determinând concomitent costul unor resurse (în principal țiței) importante care au afectat numeroase economii naționale.

De asemenea, schimbarea politicilor externe ale SUA și Marii Britanii pe fondul crizei dolarului a fost un alt factor important: trecerea de la politicile de ajutorare pe ideea statului bunăstării s-a transformat în politici protecționiste neoliberale pe parcursul anilor 1980, creând circumstanțele unei competiții globale acerbe pentru capital. Datoriile României au crescut astfel semnificativ în contextul contractării unor împrumuturi pe fondul acordului cu FMI din 1972. Pe fondul acestor dinamici globale a apărut și izolaționismul intern concentrat pe achitarea datoriilor în detrimentul aspectelor sociale. De remarcat, totuși, rămâne faptul că deschiderea economică în termeni de export din industria chimică a fost cea mai ridicată exact în anii izolaționismului. Ca urmare, regândirea acestei perioade este necesară. Chiar dacă a existat izolaționism social în anii 1980, cât și o lipsă a pregnantă a importurilor (mai ales de utilaje tehnologice), exporturile au înregistrat cele mai ridicate valori într-un segment industrial prioritar. Mai târziu, diminuarea legăturilor externe pe fondul schimbărilor economice globale a cauzat, printre altele, dez-industrializarea treptată, dar masivă a industriei naționale după revoluția din 1989, stând dovadă a existenței constrângerilor pieței globale.

Experiența muncitorească și reperele planificării centrale la nivel regional

Capitolul II prezintă istoria vieții muncitorești de la Săvinești și orașul adiacent acestuia, Piatra-Neamț. Întreprinderile aflate pe platforma Săvinești au constituit cel mai de seamă producător zonal, angajând 20-25% (circa 20 de mii de persoane) din populația orașului. Conceptul de clasă muncitorească este definită în termenii lui Kasmir și Carbonella (2009) ca o formațiune socială distinctă cu interese specifice și potențial opuse altei clase. În contextul altor sisteme socialiste, în sens structural, clasa muncitoare românească nu este considerat un caz special, apropiindu-se de tendințele din Bulgaria, Cehoslovacia și Polonia din punct de vedere al ocupațiilor (de la agricultură la industrie) și al lipsei de militantism (Heumos, 2010). Motivația acestui capitol o reprezintă lipsa aproape în întregime a literaturii de specialitate referitoare la istoria clasei muncitoare socialiste, în timp ce contribuția vine în completarea scrierilor existente (Grama, 2019).

Descrierea pornește de la asumarea ideii de socialism real-existent, diferit de prescrierile marxismului clasic. Departe de a fi o „dictatură a proletariatului", sistemele socialiste au menținut inegalități de clasă marcante, societățile acestor țări menținându-se polarizate între nomenclatura responsabilă cu planificarea funcționării statului și muncitori. Realizarea revoluției socialiste „de sus" a implicat în mod nemijlocit politici de pacificare a claselor muncitoare și legitimare a puterii statului (Pittaway, 2012). Bartha (2013) reunește aceste politici sub termenul de „dictatură de bunăstare" (welfare dictatorship), cuprinzând măsuri sociale care vizau în principal clasa muncitoare – baza socială a sistemelor socialiste – precum bunuri de consum, politici de locuire, acces la educație, cultură și inițiative de formare a comunităților muncitorești. În contextul deținerii mijloacelor de producție de către stat și lipsei de putere reale a muncitorilor (în pofida formelor reale de putere prin consilii muncitorești și sindicate), satisfacerea nevoilor materiale a acestei categorii sociale constituia compromisul oferit de statele socialiste pentru menținerea status quo-ului.

Chiar dacă Bartha (2013) categorizează într-o manieră tranșantă cazul României ca un sistem stalinist represiv care a îngreunat traiul clasei muncitoare, majoritatea componentelor dictaturii de bunăstare se regăsesc în zona studiată. Având în vedere faptul că politicile partidelor socialiste erau mai vizibile la întreprinderi de dimensiuni mari, capitolul II se va focusa pe trasarea experienței cotidiene a muncitorilor de la Săvinești care, argumentez, a avut propriul sistem de

bunăstare cu excepția posibilităților extinse de bunuri de consum. Urbanizarea orașului Piatra-Neamț ilustrează aceste politici ale statului: dezvoltarea noilor cartiere muncitorești cu rețele de transport (inclusiv la Săvinești, o distanță de 15 kilometri), extinderea sistemului educațional focalizat pe studii chimice, deschiderea teatrului și cinematografelor municipale. Toate aceste facilități au creat posibilitatea închegării comunității muncitorești locale și nemijlocit îndeplinirea planului de stat privitor la industrializarea regională prin transformarea unei societăți agrare în forță de muncă salariată.

Contrar dificultăților descrise de Pittaway (2012) și Cucu (2019) în a atrage și menține forța de muncă în unitățile industriale nou create din anii 1940-1950, circumstanțele de la Săvinești evidențiază un proces în esență facil de angrenare a mâinii de lucru, sau, unul care a întâmpinat acceptare și pasivitate mai pronunțată. Fiind și o zonă anterior omisă în studiile de specialitate, această divergență se poate atribuii periferializării mai pronunțate a regiunii studiate mai ales la începuturile industrializării românești. Bazat pe renumele național și unicitatea zonală a întreprinderii, planificatorii locali au format și extins clasa muncitoare locală fără dificultăți semnificative, având munca la „platformă" în prim plan (Kotkin, 1997). Facilitată de inițiativele infrastructurale ale orașului Piatra-Neamț, atragerea muncitorilor din zonele rurale adiacente s-a realizat progresiv începând de la primele șantiere până la consolidarea completă a capacităților de producție.

În același timp, capitolul exemplifică complexitatea planificarii statului socialist. Sunt prezentate dinamicile de consolidare si extindere a capacitatilor de productie din industria chimica, concomitent cu urbanizarea orașului adiacent. Dincolo de dezvoltarea infrastructurii fabricilor de la Săvinești, schemele proceselor de producție reprezintă dovada planificării și alocării resurselor obținute din comerțul extern. Cu alte cuvinte, ilustrează rodul resurselor (importul de capital fix) obținute din exporturi, și concomitent, consolidarea mijloacelor pentru a spori acest comerț, urmând modelul de dezvoltare socialistă a țării.

Politicile economice ale statului au influențat dinamicile industriale locale. Exemplele sunt reprezentate de construcția în primă fază fără limite a noilor unități ale întreprinderilor chimice de la Săvinești, urmate de cele din Iași și Brăila printre altele. Aceste tendințe fac parte din „al doilea val de industrializare socialistă" (Ban, 2012), care s-a axat în principal pe industria petro-chimică.

Teza substanțiază practicile de implementare a politicilor de dezvoltare a industriei chimice având ca materie primă țițeiul și alte produse petroliere rezultate din acesta.

În general, fluctuațiile de materiale și problemele de ordin productiv se încadrează în cele descrise de Peters (2016): planul de producție nu a fost un etalon respectat fără excepții, ci a constituit un mod de interacțiune dintre stat și întreprinderi, sau dintre nivelul central și cel local. Respectarea planului nu a fost un demers fără obstacole, un fapt care necesita armonizarea totală a materiilor prime provenite de multiple alte regiuni, a mijloacelor de producție (adesea expuse defectelor) și a forței de muncă. După cum reiese din capitolele ce urmează, circumstanțele nu au fost niciodată ideale.

Așadar, conturarea forței de muncă săvineștene se aseamănă cu „formațiunile sociale" descrise de Kasmir și Carbonella (2009). Urmărirea activităților cotidiene, a aspectelor culturale și a politicilor productive evidențiază transformările sociale survenite în decursul celor patru decenii de activitate intensă ai platformei. Dinamicile structurării acestor formațiuni sunt în același timp supuse transformărilor din spațiu și timp, asemeni dezideratelor economice enumerate mai sus. Astfel, formarea, transformarea și disoluția acestei clase muncitorești este contextualizată în termeni de acumulare, disposesie și destituire a forței de muncă.

Accentul este plasat pe experiențele și activitățile muncitorilor, sursa fondării și perfecționării capacităților de producție de la Săvinești. Manifestarea locală a planificării statului socialist a coagulat la finalul anilor 1950 mâna de lucru ce avea să tripleze populația orașului Piatra-Neamț într-o decadă, urmând ca apoi sa ajungă la apogeul din anii 1970, când aproximativ 21 de mii de muncitori lucrau la întreprinderile platformei. Cum s-a format forța de muncă locală? Cum s-a construit infrastructura socială și planul logistic necesar pentru activitățile de producție?

Punctul de pornire este valul inițial de proletarizare și dinamicile aferente de atragere a forței de muncă în anii formativi ai capacităților de producție, urmat de menținerea, expansiunea și în cele din urmă disoluția acesteia. Descrierea include politicile preponderent informale ale statului (ce nu se regăseau în politicile oficiale ale guvernului) de atragere a muncitorilor din zonele rurale adiacente, urmate de descrierea practicilor productive din numeroasele spații de producție. Lucrarea contribuie și la literatura existentă a urbanizării socialiste, oferind detalii despre extinderea orașului Piatra-Neamț odată cu apariția și extinderea capacităților de producție din zona Săvinești (situat la 15 kilometri de oraș).

Declinul post-socialist al Săvineștiului

La nivel structural, conform literaturii de specialitate, doi factori au contribuit la declinul industriei românești în perioada post-socialistă: inadecvarea instituțională a întreprinderilor (Pula, 2018) şi inabilitatea statului de a gestiona procesul privatizării (Ianoş, 2001; Pasti, 1997; Poznanski, 2001; Sznajder-Lee, 2016). În cazul celor două întreprinderi studiate de la Săvinești, colapsul a survenit în esență din aceste motive. Însă, succesiunea evenimentelor denotă o balanță inegală a acestora: politicile economice ale statului – atât socialist, cât și capitalist – au determinat subdezvoltarea tehnologică a întreprinderilor și lipsa de reglementare a parcursului companiilor de stat în decada 1990-2000.

Inadecvarea instituțională după concepția lui Pula (2018), își are originile în relațiile internaționale din perioada socialistă. În anii 1970, relațiile inter-instituționale ale întreprinderilor din numeroase țări socialiste (Ungaria și Polonia printre altele) au depășit statutul tranzacțional. Dincolo de faptul că piese originare din economii socialiste erau întrebuințate în bunuri produse de corporații transnaționale vestice, legăturile instituționale au început să integreze transferuri tehnologice și strategii de management de la colaboratorii menționați. Având un nivel tehnologic egal cu clienții, întreprinderile socialiste au format lanțuri de valoare și sisteme de producție integrate cu firme transnaționale. Posibilitatea colaborării de acest tip s-a datorat descentralizării instituționale, o politică economică asumată a unor state socialiste.

În directă opoziție cu ideile menționate, Mark, Kalinovsky și Marung (2020) argumentează că declinul sistemelor socialiste nu s-a datorat ruperii legăturilor internaționale ci faptului că poziția acestora pe piața globală s-a diminuat, în timp ce influența Fondului Monetar Internațional și Băncii Mondiale a crescut. Aceste împrejurări sunt evidențiate de prioritizarea plătirii datoriilor către aceste instituții în detrimentul bunăstării populației proprii și a datoriilor către alte țări socialiste. Totuși, în ciuda poziției subordonate, susțin că țările cu industrii adaptate tehnologic aveau posibilitatea de a menține un nivel economic constant, fără nevoia unei re-structurări fundamentale, cum a fost în cazul României. Pe fondul mizei dobândirii capitalului necesar re-organizării industriale, țările foste socialiste au urmărit integrarea urgentă a întreprinderilor potențial privatizabile în lanțurile de aprovizionare globale, scop pentru care adaptarea tehnologică era crucială.

Chiar dacă industria chimică a fost favorizată (fiind inclusă în categoria industriei grele) și a menținut relații comerciale cu țări vestice – inclusiv parteneriate cu aceste firme, cazul RIFIL la Săvinești – nu a format lanțuri de valoare integrate cu corporații din aceeași zonă. Motivul acestor împrejurări se datorează centralizării, aceeași concepție problematică și criticată (Peters, 2016). Însă, în contextul inadecvării instituționale, argumentez că restricțiile de ordin ideologic ale statului român au împiedicat descentralizarea evidențiată în cazul Ungariei și a Poloniei. Condițiile subdezvoltării tehnologice post-socialistă rezidă în aceste opțiuni politice. Nu au existat colaborări avansate cu transferuri tehnologice sau practici de management, ci doar schimb de mărfuri, în ciuda faptului că la mijlocul anilor 1980, capitalul fix românesc fusese implementat deja de aproximativ 15 ani (Petrovici, 2018). Astfel, datorită unor deziderate ideologice ale statului, formarea unor lanțuri de producție integrate nu a fost posibilă în cazul României. Declinul unităților de la Săvinești ilustrează urmările acestor fenomene structural-globale și, nemijlocit, contribuie la această literatură.

Inabilitatea statului de a gestiona procesul privatizării este evidențiată de Sznajder-Lee (2016). Focusându-se pe industria metalurgică, ea descrie parcursul privatizărilor din numeroase întreprinderi românești. Numitorul comun al proceselor descrise în această lucrare cu evenimentele de la Săvinești rezidă în statutul privilegiat al ambelor industrii în sistemul socialist. După revoluție, ambele industrii s-au confruntat cu realități nefavorabile în ultima decadă a secolului XX. Având surplus de forță de muncă și ineficiență productivă, acestea au înfruntat competiția noilor țări industrializate și corporațiile vestice eficientizate. Totuși, dinamicile privatizării din industria chimică și cea metalurgică prezintă divergențe semnificative.

Spre deosebire de industria chimică, cea metalurgică nu a avut relații comerciale cu vestul și urmărea stabilirea acestora. În cazul industriei chimice, menținerea acestor legături nu putea fi realizată conform costurilor interne ci în termenii prețului de pe piața globală a produselor. Costurile de producție – cu precădere cele de energie – erau semnificativ mai ridicate în lipsa fondurilor de stat, un aspect evidențiat la Săvinești. Chiar dacă întreprinderile nemțene au obținut împrumuturi, procesul de investire al acestora nu a fost monitorizat, rezultând în re-înnoiri tehnologice ineficiente, precum cele de la Melana. Alte tendințe divergente au constat din militanța sindicală, rezistența la privatizare și puterea managerilor locali, toate vizibile în industria metalurgică. Săvineștiul a fost caracterizat, în contrast, de absența agenției la nivel local. Deși

existența sindicatelor este documentată în lucrare, acestea nu au organizat acțiuni colective, asumând un rol pasiv și submisiv la transformările care au avut loc. Concomitent, neajunsurile statului s-au evidențiat prin (1) lipsa de transparență a procesului de privatizare, (2) absența politicilor de restructurare a ocupațiilor dupa privatizare (ca urmare a disponibilizărilor în masă) și (3) dialogul social inexistent. Aceste tendințe au avut loc atât în industria metalurgică, cât și la Săvinești.

Declinul industriei începând din anii 1990 reprezintă o altă latură a unor politici de stat. Capitolul 3 urmărește diferitele schimbări la nivel de guvern care au creat circumstanțele pentru o succesiune complexă de evenimente la nivel local, determinând în cele din urmă dezindustrializarea zonei. Principala dilemă o reprezintă astfel evenimentele acestui declin: cum s-a desfășurat dezindustrializarea la Săvinești? Redarea evenimentelor în acest sens se concentrază, așadar, pe două întreprinderi cu istorii diferite ale privatizării: Fibrex și Melana. La prima s-au evidențiat influențele externe (întreprinderea fiind cumpărată și deținută în prezent de o firmă italiană), în timp ce a doua reprezintă un caz al disoluției din motive interne (decizii greșite la nivel de întreprindere completate de lipsa interesului din partea statului).

Din numeroase puncte de vedere, după 1989, transformarea urmărită devine mai ales un eșec al transformării, cu erori de planificare la nivel de fabrică, decizii de modernizare greșite și privatizări eșuate care au dus la disoluția aproape totală a capacităților de producție. Dinamicile de dizolvare a lanțului integrat de producție de la Săvinești scot în evidență atât schimbările majore ale economiei românești cu numeroasele ajustări ale acesteia, cât și premisele realității industriale din perioada socialistă.

Demersul empiric: metodologie și epistemologie

Selecția cazului și note de teren

Fiind parte integrantă a „celui de-al doilea val al industrializării socialiste” (Ban, 2012:758), industria chimică a constituit un candidat ideal pentru studierea politicilor economice socialiste aflate în interacțiune cu tendințele globale. În cadrul acesteia, platforma de la Săvinești a reprezentat etalonul acestor politici industriale, fiind unul din primele proiecte începute (în mod cert primul din zona estică a României). Ca urmare, nemijlocita importanță atribuită acestei industrii și al complexului săvineștean, a justificat selecția acestora ca unități de analiză.

Cercetarea este fundamentată de studiul arhivelor județene și interviuri nestructurate, „istorii orale”, cu foști angajați ai fabricilor, tratându-le pe ambele în mod etnografic, prin descrieri complexe și detaliate din care reies conexiunile locale cu cele extra-locale în contextul istoric aferent. Chiar dacă nu se bazează pe observații directe, „participarea virtuală” (Burawoy, 2009) la evenimentele vieții cotidiene prin intermediul documentelor și relatărilor despre trecut permite reconstruirea dinamicilor urmărite. Cazul a fost tratat ca un caz extins (Burawoy, 2009), conectând contextul istoric global cu cel local. Nivelul global în cazul de față a fost cel al industriei și a pieței globale înainte de 1989 și cel al dezindustrializării și crizei productive post-socialiste care a dus la scăderea productivității în țările Europei Centrale și de Est.

Am sosit în Piatra-Neamț pentru prima dată pe 4 septembrie 2018, primul pas fiind vizitarea bibliotecii județene. Aici am întrebat de Săvinești și am fost direcționat către o persoană care scrie despre și este interesată de subiect. Mi-a oferit patru numere de telefon ale unor foști angajați la platformă, printre care fostul director general al Combinatului de Fire și Fibre Sintetice (CFS Săvinești) și președintele consiliului de administrație al RIFIL. La finalul întrevederii, ca încurajare, a spus: „toți au lucrat la Săvinești, în fiecare bloc din jur poți merge și vei găsi oameni”. Aceste cuvinte aveau să prefațeze atât potențiala abundență a datelor, cât și surprinderea mea legată de trauma dezindustrializării resimțite la nivel local.

Sunând primul respondent imediat după, am stabilit să discutăm ziua următoare. Interviul a avut loc la apartamentul lui din centrul orașului – în cartierul „nemțesc” construit inginerilor germani care au implementat primele utilaje la Săvinești în 1960 – relatările fiind folositoare pentru începutul formării unei imagini de ansamblu despre ce a însemnat înainte de 1989 munca la CFS

Săvinești și importanța acestuia pentru economia regiunii. După interviu, respondentul mi-a mai oferit cinci numere de telefon ale unor foști angajați de pe platformă. În acel punct, nu au existat dificultăți în culegerea datelor. Însă, după apelarea numerelor primite, refuzurile au început să apară. Majoritatea persoanelor nu au oferit explicații pentru refuz, spunând ca nu au timp sau că sunt în vârstă pentru a da interviuri. Rugați să ofere alte date de contact, doar o persoană din cinci mi-a oferit încă două numere de telefon, chiar dacă în urma vizitei la bibliotecă aflasem că există numeroși foști angajați la Săvinești în zona respectivă. Aceste refuzuri repetate aveau să reprezinte principalul impediment din faza de culegere a datelor.

În ziua următoare m-am întors în centru pentru al doilea interviu cu o doamnă profesoară de chimie la liceul de profil (deschis la începutul anilor 1970) din oraș. Al treilea interviu a fost cu fostul director comercial al Fibrex, respondent cu care aveam să mai discut de două ori. Am rămas la înțelegerea că la următoarea întâlnire îmi va arăta însemnările lui privitoare la exporturile întreprinderii din toți anii petrecuți de el acolo. Următoarea parte a cercetării am hotărât să fie etapa de consultare a documentelor și arhivelor de la biblioteca județeană. După crearea permisului, am căutat și selectat anumite pasaje din publicații memorialistice, găsind detalii de interes despre Melana (cartea lui Amălinei, 2011, fost inginer la Melana) și o monografie a platformei de la Săvinești (Botez et al., 1974). La scurt timp, am aflat de o altă publicație (Țepeș-Greuruș, 2017). Studiul celor 3 cărți s-a desfășurat pe tot parcursul cercetării empirice, primele două fiind utile în descrierea generală a sit-ului, a treia pentru amănuntele prezentate despre relațiile de muncă.

Prima vizită în 2019 a fost pe 7 ianuarie. Primul pas a fost contactarea fostului director comercial de la Fibrex. Întâlnirea a avut loc la Biblioteca Județeană Neamț, fiind urmată de o altă discuție despre exporturi. Mi-a prezentat caietul personal cu exporturi detaliate pe fiecare an între 1965-1999, document care a fost esențial pentru capitolul despre export și import, în același timp dovedind dedicarea respondentului față de munca la Săvinești. Studiul arhivelor a început de asemenea în a doua vizită la Piatra-Neamț. După consultarea colecțiilor disponibile on-line, a fost aleasă cea intitulată CFS Săvinești. Colecția cuprinde peste 50 de dosare datate între 1959-1989. Au fost consultate aproximativ 30 dintre acestea, considerate relevante după descrierea scurtă din inventarul sălii de lectură. Procedura de cerere a fost de maxim 15 dosare pe zi, cu posibilitatea de a rezerva respectivele dosare pentru viitoare ședințe pentru maxim o lună.

Cercetarea a fost îngreunată de programul sălii de lectură a arhivelor și de dosarele secretizate. Programul sălii de lectură (singura modalitate de consultare a colecțiilor) este de trei zile lucrătoare pe săptămână (miercuri-vineri), cu program de 6 ore (9-14). Datorită diferenței însemnate de zile în care nu se puteau accesa colecțiile, acest program a determinat trecerea fugitivă prin dosare și fotografiere unui volum ridicat de pagini. Întregul demers a părut grăbit, aprofundarea datelor fiind realizată ulterior. Dosarele catalogate ca „secrete de serviciu" nu se puteau elibera publicului, fiind refuzate de arhivist la consultarea listei de dosare cerute. Din totalul dosarelor consultate, aproximativ 10 au fost refuzate, majoritatea dintre acestea fiind descrieri ale relațiilor internaționale ale regimului socialist (activități de export, corespondențe cu furnizori și clienți).

În februarie, a avut loc o nouă vizită, de această dată focalizată preponderent pe studiul arhivelor. Totuși, cu ajutorul unui contact de la bibliotecă, interviul cu fostul director al Melana a avut loc. De asemenea, în timpul acestei vizite s-au evidențiat limitele listei de contacte. După parcurgerea ei, nici un respondent nu s-a arătat disponibil pentru interviu (din 9 contacte avute). Dintre acestea, un refuz a fost în ultimul moment (după acordul din seara precedentă), înaintea ajungerii la locul stabilit, pe motiv că „a fost o perioadă rușinoasă a țării".

Peste încă o lună, în martie, a fost încă o perioadă de culegere a datelor. Interesul pentru studiul arhivelor a scăzut, obiectivul principal fiind realizarea interviurilor. După o nouă parcurgere a unei liste de aproximativ 20 de respondenți, urmată de o nouă rundă de refuzuri sau non-răspunsuri pe variate motive (mai ales faptul că sunt în vârstă și „nu se simt în stare"), a avut loc o conversație telefonică cu doamnă inginer de la Relon. La scurt timp, prin cunoștințe personale, al doilea cu un electrician (o conversație care a continuat în următoarea zi). După încă câteva zile, o persoană care nu răspunsese inițial, a acceptat și a avut loc al treilea interviu.

Pe parcursul perioadei de culegere a datelor, pe fondul lipsei explicațiilor, motivul acestor refuzuri a început să se cristalizeze după citirea câtorva articole de presă locale. Acesteau aveau descrieri remarcabil de pesimiste legate de împrejurările din jurul Săvineștiului începând din 2000. Cuvinte precum, „furt" sau „vândut industria pe bani de nimic" au predominat. Suspiciunea avea să fie confirmată de evenimentele cu respondentul deja prezentat, care a refuzat interviul folosind citatul: „a fost o perioadă rușinoasă a țării, nu mai vreau să vorbesc despre asta."

1.	M, 85, Director Centrala Industrială de Fire și Fibre Chimice (CIFFCh) Săvinești, Ministru al Industriei Chimice 1985-1989, Senator FSN 1992-1996
2.	M, 65, Director al Consiliului de Administrație Melana S.A. 1997-2000
3.	M, 77, Director Comercial Relon/Fibrex 1959-2000 – 3 convorbiri
4.	M, 86, Inginer chimist, Inginer Șef Melana II, III, IV,V 1959-1990
5.	F, 71, Inginer chimist Relon III, secția Textil 1973-1990 – 2 convorbiri
6.	M, 61, Electrician, Maistru, SUPS/Fibrex, secția Energetic 1971-2003 – 2 convorbiri
7.	F, 78, Profesoară de chimie, Liceul Industrial Chimic Piatra-Neamț

Abordarea epistemologică între global și local

Metoda cazului extins (Burawoy, 2009) se pretează la cercetări etnografice. Demersul îmbină știința reflexivă și etnografia. Știința reflexivă în acest sens constă în referirea la o teorie, ghidarea etnografiei de către o teorie aleasă, care urmează să fie completată. Partea etnografică se referă la viziunea asupra lumii din perspectiva observatorului. Contextul în care se realizează cercetarea este de asemenea inclus ca factor în explicarea unor fenomene. Cu ajutorul acestei metode se trece „de la general la unic, de la micro la macro...totul prin completarea teoriei preexistente" (Burawoy, 2009:21).

Originile metodei cazului extins pot fi trasate la primele etnografii cu sensibilitate globală. Termenul a fost adaptat de la scrierile lui Gluckman (1961), un exponent al Școlii de la Chicago. Perioada petrecută de Burawoy ca membru al Școlii de la Chicago a coincis cu schițarea ideilor ce urmau să alcătuiască mai târziu metoda cazului extins. Studiind relațiile de muncă din postura de angajat în fabrică, Burawoy a încercat să testeze o presupunere teoretică în cadru empiric, în acest caz hegemonia culturală a lui Gramsci. Odată ajuns la Berkeley a încercat să unească etnografia cu istoria comparată, prin referirea la factori globali și astfel depășirea izolării în contexte locale și naționale. Cu alte cuvine, extinderea etnografiei și întregirea teoriei existente localizarea ei în rețelele globale. Aici se află legătura directă dintre metoda cazului extins și etnografia globală.

Ca urmare, nu putem vorbi despre etnografie globală fără a problematiza relația dintre global și local. Conform unor teorii despre globalizare, localul în context global este dificil de observat, localul în aceste circumstanțe este fragmentat, fără un punct de legătură care să conecteze localurile. Însă, localul nu este izolat ci interconectat cu alte medii locale, luate per total acestea formează globalul. Mai precis, etnografia globală își are rostul exact pentru că globalizarea (în sensul ei general, netipizat) presupune același lucru: reconstituirea spațiului și a timpului. Globalizarea generează distrugere, schimbare, distanțare și compresie. Astfel, etnografia globală studiază experiența globalizării la nivel local, locul în care se manifestă procesele globale. Orice etnograf este inevitabil implicat în structuri globale când studiază contexte locale specifice, motivul principal fiind caracterul global al capitalismului contemporan.

Etnografiile globale sunt plasate în contexte istorice locale, în această manieră se pot studia schimbările de la nivel global. Burawoy (2000) numește aceste demersuri „etno-istorii". Însă acestea nu pot fi desfășurate fără „extinderile" la nivel global, cruciale pentru succesul metodei

cazului extins. Există 4 dimensiuni ale extinderii. Prima este extinderea de la observator la participant, unde subiectul se implică în obiectul studiat pentru evita pe cât posibil biasarea și a spori neutralitatea cercetării. A doua o reprezintă extinderea observației în spațiu și timp, pe o perioadă îndelungată pentru a vedea succesiunea și modificarea proceselor sociale de lungă durată. A treia este extinderea din procese micro în forțe macro, sit-ul studiat la contextul istoric și geografic (echivalente cu spațiul și timpul). Luate ca o dualitate, aceste două formează contextul global. A patra și ultima este extinderea teoriei, care în timpul demersului etnografic este testată, consolidată și posibil extinsă.

Realismul istoric vine în completarea metodei cazului extins. Potrivit lui Narotzky și Smith (2006), etnografia este inevitabil ancorată istoric. Cercetătorul trebuie să dea dovadă de sensibilitate față de contextul istoric al locului studiat, mai ales dacă accentul este plasat pe o localitate în lumea globalizată a capitalismului contemporan. Din acest deziderat rezultă necesitatea pentru etnografia multidimensională – care urmărește practici sociale încapsulate în organizarea economică a unor întreprinderi – și pentru munca de teren multi-locațională – cu multiple situri de observație și participare (Marcus, 1995) – în care cercetătorul se focusează pe factorii reproductivi din economia politică contemporană, mai ales asupra relațiilor sociale de muncă și a condițiilor materiale de producție (Wolf, 1999). De exemplu, perpetuarea activităților productive în perioada socialistă în România a fost posibilă prin variatele politici de stat: industrializarea continuă în paralel cu extinderea posibilităților de trai în aceste zone, pe fundalul resurselor provenite din relațiile comerciale externe.

Concomitent, înțelegerea structurilor și proceselor la scară largă trebuie făcută prin „analizarea istorică concretă a structurilor și proceselor mari care modelează era noastră” (Tilly, 1984:14). Cu alte cuvinte, este necesară conectarea evenimentelor locale cu structuri de putere internaționale și trasate explicațiile cauzale care prefigurează schimbările structurale urmărite. Analiza istorică comparată permite depistarea factorilor endogeni și exogeni ai acestor transformări (Mahoney și Ruschmeyer, 2003). Fiind un studiu de caz (exceptând capitolul 1 axat pe industria națională) cu variație în timp pentru cazul românesc, dar și de variație internă între diversele elemente ale complexului din Săvinești, compararea împrejurărilor locale cu tendințe globale este indispensabilă.

Analiza comparată se intersectează cu descrierile URSS-ului (Sanchez-Sibony, 2014), cu alte țări socialiste (Pula, 2020) și cu industria metalurgică românescă (Sznajder-Lee, 2016). Primele două cazuri au constituit modele economice similare axate pe exporturi către zona vestică în schimbul devizelor convertibile, întrebuințate ulterior pentru importuri de capital fix. Acestea au încadrat cazul României în curentele globale aferente, ajutând astfel la situarea împrejurărilor locale. Industria metalurgică, în schimb, a avut o variație la nivel național diametral opusă celei chimice în termeni de reacție socială față de transformările post-socialiste. Dacă în industria chimică dezindustrializarea a fost primită cu pasivitate, în cea metalurgică au existat numeroase evenimente militante. Această comparație ajută, printre altele, la înțelegerea complexității transformărilor induse la nivel regional și local de globalizarea post-socialistă.

Aplicarea metodei cazului extins și a realismului istoric în lucrare are loc în trei momente specifice: (1) folosirea „participării virtuale" prin consulatrea arhivelor; (2) dualitatea nivelurilor micro-macro și (3) extinderea cazului la nivel global, incluzând contextualizarea istorică în spațiu și timp. Observația participativă prescrisă în metoda cazului extins este substituită cu participarea virtuală și reconstrucția evenimentelor urmărite din aceste documente. Această sursă de date a fost crucială mai ales pentru reconstituirea dinamicilor de comerț extern al industriei chimice din perioada socialistă, și problematizarea ideei dependenței economice în relație cu actori globali vestici. Nivelul structural național este vizibil prin politicile de stat impuse la nivel de întreprinderi și localitate. Mai precis, diferitele valuri de investiții care au consolidat atât unitățile productive de la Săvinești, cât și mediul urban al orașului Piatra-Neamț reprezintă dovada acestor politici structurale. Extinderea globală a cazului survine odată cu evidențierea modelului de dezvoltare intern, cu resurse provenite din relații comerciale externe care au creat posibilitatea dezvoltării locale. Numeroasele evenimente globale, cum ar fi criza petrolului la finele anilor 1970 sau creșterea dobânzilor pentru împrumuturile oferite de FMI sunt evenimente care au prescris circumstanțele la nivel național. De exemplu, efectul acestor fenomene globale au exacerbat centralizarea puterii statului socialist român, ducând printre altele, la inadecvarea instituțională a întreprinderilor săvineștene. În perioada post-socialistă, aceste politici de stat au conturat un traseu al tranziției semnificativ mai dificil comparativ cu alte țări din regiune.

Nivelul descriptiv al lucrării este fluctuant: primul capitol va aborda din perspectivă structurală industria chimică; al doilea capitol restrânge perspectiva la nivel regional, vizând

întreprinderile platformei din Săvinești și zona adiacentă, subliniind totuși problemele structurale ale industriei chimice; al treilea capitol va urmării la scară micro parcursul post-socialist a două întreprinderi ale platformei de la Săvinești. Din punct de vedere temporal, primul și al doilea capitol se axează pe întreaga perioadă 1959-2000 în timp ce capitolul trei urmărește doar decada post-revoluționară 1990-2000.

Capitolul I – Globalizarea industriei chimice românești

Includerea în variate lanțuri de valoare globale a indicat inclusiv pe parcursul perioadei socialiste gradul de internaționalizare a unei economii. Din numeroase puncte de vedere, în România socialistă, surplusul rezultat de pe urma acestor tranzacții, au contribuit în mod direct la expanisunea capacităților de producție. Acest fapt este evidențiat și de circumstanțele dezvoltării industriei chimice. În termeni de dezvoltare, platforma de la Săvinești constituie un exemplu grăitor în acest sens, fiind și prima inițiativă de industrializare. Totuși, celelalte întreprinderi fondate după cele din Neamț sunt de o importanță egală: CFA Brăila și mai ales CFS Iași ajungând pe parcursul anilor 1970 să rivalizeze cu cele nemțene.

Acest capitol va descrie așadar dinamicile de export și import din industria chimică românească. Din numeroase puncte de vedere, dinamica evenimentelor din acest capitol poate fi considerat ca sursa, dar și rezultatul circumstanțelor descrise în capitolele care urmează. Mai precis, sursa a fost alcătuită de devizele convertibile obținute în urma aprovizionării altor întreprinderi vestice, dar și de alte țări socialiste, care au avut un aport semnificativ mai redus în ponderea sumelor obținute. Rezultatele acestui model de industrializare vor fi subiectul principal al capitolului II, ele constituind în esență infrastructura productivă în continuă expansiune din zona municipiului Piatra-Neamț, concomitent cu necesitățile forței de muncă angrenate: urbanizare, școlarizare și transport.

Capitolul începe prin prezentarea literaturii relevante în domeniu, având ca punct de pornire curentul economiei de lipsuri. Demarcând lipsurile acesteia, narativa se centrează pe scrierile contemporane care problematizează globalizarea socialistă în termeni incluzivi, dincolo de predilecțiile reducționiste ale autorilor economiei de penurie. În acest sens, URSS va fi propus ca termen de comparație (Sanchez-Sibony, 2014), acesta având un parcurs similar cu cel al României în termeni de relații internaționale. Inserarea unor date structurale referitoare la economia socialistă indică poziționarea României în aceste analize comparate. După enunțarea dezideratelor teoretice, capitolul va prezenta datele empirice care vor demonstra caracterul global al industriei chimice românești, subliniind mai ales lipsa de autarhie și orientarea vestică a acesteia prin favorizarea relațiilor de schimb cu țări capitaliste în detrimentul celor socialiste.

Structura importurilor și exporturilor din zona Est-Europeană: între globalizare și autarhie

Politicile de export ale țărilor socialiste au fost în discordanță cu modul în care sunt descrise ele la nivel discursiv. Mai precis, aceste considerente au fost descrise în două contexte diferite. Pe de o parte, mitul autarhiei a fost un construct al Războiului Rece: vestul concepea un inamic totalitar, izolat, cu propria ideologie aflată în opoziție cu valorile liberale. Pe de altă parte, ideologia socialistă aprecia proiectul autarhiei ca fiind soluția la capitalismul nedorit. Ambele viziuni au contribuit la crearea unei imagini eronate asupra zonei Est Europene (Kornai și Weibull, 1978; Kornai, 1986b; Kornai, 1992; Crowther, 1988; Turnock, 2006). Mitul autarhiei a fost creat de aceste narative. Însă, datele prezentate în acestă carte actualizează cunoașterea existentă referitoare la caracteristicile globalizării socialiste românești, demonstrând pe de o parte deschiderea economică socialistă și tendințele relațiilor comerciale pe de altă parte. Industria chimică a reprezentat un caz potrivit datorita procentului dublu exportat (31.2%) comparativ cu media națională a exporturilor (15%) între 1959-1989.

Exponenții curentului „socialismului global" (Iacob, 2020; Mark, Kalinovsky și Marung, 2020; Pula, 2018; Sanchez-Sibony, 2014), argumentează elocvent faptul că economia țărilor socialiste nu a fost ferită de relații comerciale cu alte zone ale lumii, fie ele și ideologic opuse. Luând ca exemplu URSS, Sanchez-Sibony (2014) arată că în 1980, 27% din economia națională a țării a fost formată din comerț exterior, apropiat de nivelul numeroaselor țări capitaliste. Cazul României nu este în esență diferit, procentul din produsul intern brut format din exporturi s-a situat la aproximativ 25% la mijlocul anilor 1980 (figura 1), având o creștere marcantă în a doua jumătate a decadei (concomitent cu reducerea semnificativă a importurilor) pe fondul prioritizării plății datoriilor externe.

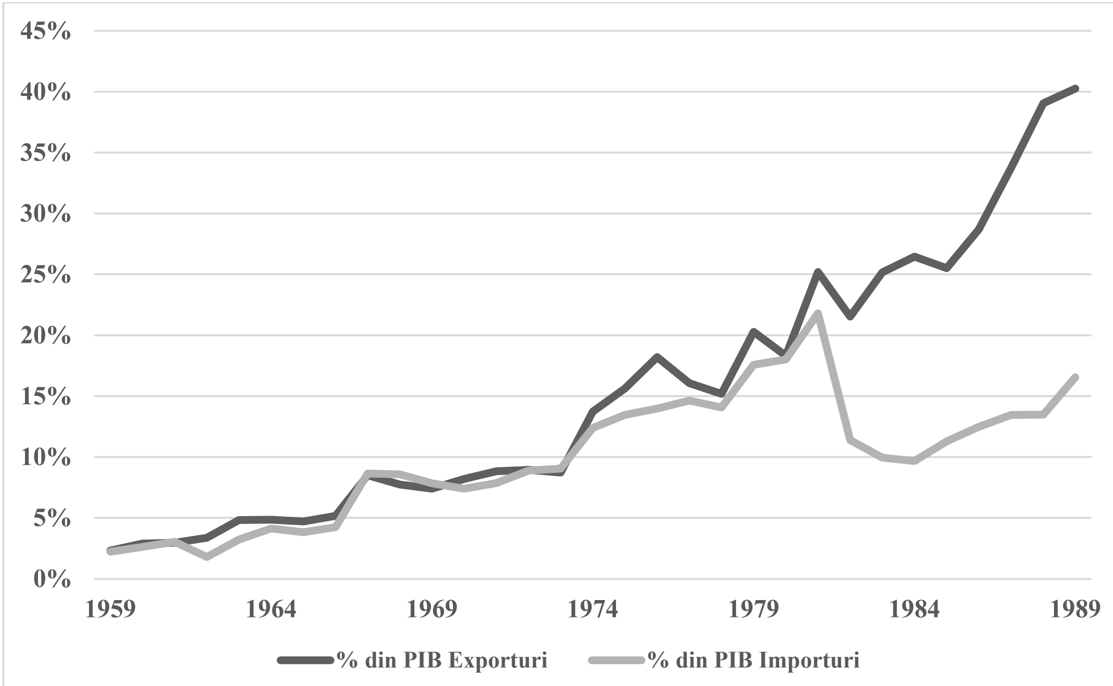

Figura 1. Procentul exporturilor și importurilor din produsul intern brut (PIB) al României (1959-1989). Surse: Montias (1967) pentru importuri și exporturi până în 1962; Feenstra (2005) pentru importuri și exporturi între 1962-1989; Edvinsson (2010) pentru convertirea din lei în dolari (www.historicalstatistics.org).

De asemenea, schimbările din economia globală au afectat semnificativ și țările socialiste, posibil în măsură mai mare decât unele capitaliste. Astfel, este de neconceput ideea ca URSS și numeroase țări din fostul Bloc Sovietic, printre care și România, nu au fost încastrate în economia globală. De exemplu, printre numeroase alte dovezi contrare, date despre URSS denotă creșteri vizibile începând din anii 1950 (Sanchez-Sibony, 2014:93): valoarea comerțului extern multiplicându-se de aproximativ zece ori până în 1970 (balanța dintre import și export menținându-se relativ echilibrată). Ca urmare, încadrarea în economia globală, chiar dacă nu s-a petrecut imediat după Al Doilea Război Mondial, a avut loc din anii 1960-1970 precum indică și valorile exportate din industria chimică românească.

Totuși, din punct de vedere politic, politicile sovietice interne erau împotriva exporturilor, gestionarii întreprinderilor industriale nu doreau să facă parte din activități de comerț exterior. Această reticență a fost curbată de implicarea guvernului, care a preluat conducerea unităților productive problematice. Chiar dacă la nivel de conștiință populară exista un paradox între

ideologia statului socialist și practica cotidiană, la nivel de guvernare acest paradox era inexistent: legăturile comerciale cu alte zone ale lumii erau necesare. Politica a avut în mod cert un impact asupra comerțului sovietic (mai ales până la mijlocul anilor 1950), însă nu provenea din conducerea de pe plan intern, ci se datora limitărilor impuse de alte țări de pe piața globală.

În același timp, guvernul sovietic prefera să importe anumite tipuri de produse precum utilaje tehnologice și materii prime industriale, un alt deziderat comun între România socialistă și URSS. Spre deosebire de exporturi, împotriva importurilor nu existau prejudecăți ideologice interne, țările socialiste fiind în favoarea receptării produselor necesare pe plan intern. Sursa acestor fluxuri materiale au fost țările vestice (în 1970, 25% din comerțul extern s-a realizat cu țări vestice), în detrimentul zonelor satelit ale URSS, aceștia fiind sursa creșterii economice după război (în 1955, 80% din comerțul exterior s-a realizat cu alte țări socialiste). În această regiune, relațiile comerciale s-au diminuat la mijlocul anilor 1950, în manieră similară cu structura exporturilor din industria chimică românească, care au fost de asemenea semnificativ mai reduse către țări socialiste începând din 1965 (Sanchez-Sibony, 2014; Pula, 2018).

În manieră similară, datorită calității necorespunzătoare și cererii limitate a tipurilor de mărfuri produse în URSS, anumite țări vestice nu au fost receptive față de importurile sovietice. Mijloacele de producție căutate de sovietici au provenit din vest, fiind obținute în schimbul unor materii prime precum țițeiul sau cherestea. Alte țări socialiste în curs de expansiune economică au stabilit la rândul lor lanțuri de aprovizionare, urmând modelul sovietic atât prin proceduri (utilaje în schimbul materiilor prime), cât și prin repercusiuni (calitatea redusă a produselor). Prețurile produselor exportate din țările socialiste au fost ajustate în funcție de piața vestică, considerată etalonul calitativ. Această reticență din partea țărilor industrializate a determinat în cele din urmă reprofilarea exporturilor URSS, piața de desfacere gândită inițial fiind prea redusă pentru justificarea acestei direcții economice. În același timp, lipsa acestei piețe a negat posibilitatea afișării progreselor tehnologice sovietice, un impediment mai ales din punct de vedere al supremației ideologice.

Așadar, economia inițial inadaptată global al URSS a fost în cele din urmă transformată: importurile și exporturile țării au crescut de aproximativ zece ori în decurs de două decade (1950-1970). Din totalul relațiilor comerciale, cele cu vestul au reprezentat aproximativ 25%. Celelalte țări socialiste au avut de pierdut din aceste circumstanțe, acestea fiind ținta politicilor de dezvoltare a URSS având ca scop principal creșterea calității bunurilor produse.

Contrar concepțiilor larg-răspândite cu privire la obtuzitatea ideologică a relațiilor de schimb cu vestul, agenții comerciali sovietici urmăreau produsele căutate, oferind adesea concesii semnificative pentru ele. Cum se menționează într-un comunicat din 1958: „în viitor nu vom sista eforturile pentru normalizarea și extinderea comerțului și relațiilor economice cu țările capitaliste" (citat în Sanchez-Sibony, 2014:107). URSS stabilea acorduri comerciale de lungă durată, de 3-5 ani, cu volumul produselor și finanțele prestabilite. Aceste acorduri (adesea liste cu zeci de produse de ambele părți) se stabileau între delegațiile guvernelor în cauză, reprezentanți care, după întoarcerea în țara de origine, contactau producătorii și negociau cele necesare satisfacerii acordurilor inter-țări. Date fiind circumstanțele țărilor socialiste, acești parametri erau mai ușor satisfăcuți, țările vestice operând pe piețe deschise cu furnizori mai puțin predictibili. Plata pentru produsele importate se realiza în contul unei bănci (adesea în dolari sau altă valută larg acceptată) din țara de origine a contractului de export, sumele fiind virate după aceea de guvernul în cauză. De exemplu, colaborarea cu RFG (începută în 1954) a fost cea mai remarcabilă. Între cele două țări s-au transferat echipamente industriale, produse metalice și cabluri în schimbul bine-cunoscutelor exporturi sovietice formate din materii prime.

De asemenea, sfera de influență a puterii sovietice a fost subminată de numeroase țări socialiste. Ca urmare a tenativei de a forma o economie socialistă globală la insistențele planificatorilor sovietici, liderii altor țări socialiste au contestat supremația acestora și a creat o coaliție informală anti-sovietică (Iacob, 2020). Având nevoie de transferuri tehnologice vestice, aceste țări au urmat căi distincte de dezvoltare comparativ cu procedurile gândite de URSS (Mark și Feygin, 2020). Totodată, materiile prime provenit din URSS (țiței în principal) – obținute la prețuri favorabile între parteneri socialiști din Comecon – erau întrebuințate de beneficiari pentru realizarea produselor de export fără însă vreun beneficiu pentru țara furnizoare.

Problemele de aprovizionare cu diferite materii prime au fost totodată comune. Acestea au fost cauzate mai ales de lipsa devizelor convertibile, plata universal acceptată de furnizori pe fondul acordului de la Bretton Woods (înlocuirea aurului cu dolarul ca standard de raportare a tuturor monedelor naționale). Ca bunuri propriu-zise, a existat o lipsă acută de substanțe chimice precum fenol (din China) și etilenă necesare pentru industria de automobile și cea chimică, sau lipsa cablurilor (din Anglia sau RFG) și a generatoarelor diesel.

Calitatea produselor exportate din zona Europei de Est a devenit în scurt timp un obiect al criticii pe piața internațională, inclusiv materiile prime. De exemplu, Ungaria, Cehoslovacia și RDG au reclamat impuritatea țițeiului (conținând o cantitate ridicată de sare) furnizat, Cehoslovacia subliniind și calitatea redusă a cărbunelui, calitatea utilajelor de imprimat a fost problematică în Italia, în timp ce lipsa de uniformitate a sticlei sovietice a fost reclamată pretutindeni. O soluție comună în acest sens pentru celelalte țări estice a reprezentat-o exportul produselor inadecvate pentru piețele vestice către URSS.

Printre problemele interne de calitate identificate de guvernul sovietic s-au numărat nivelul tehnologic inadecvat, ambalare și documentare defectuoasă a produselor, ineficiența conducerii întreprinderilor și interferența reglementărilor de la nivel central. Soluția pentru toate aceste neajunsuri a fost controlul crescut (paradoxal având în vedere ultima problemă): centralizarea birocratică a operațiunilor de comerț. Aceste cerințe au avut rolul de a contabiliza mai strict procesul de implementare și responsabilii pentru aceasta. Totuși, numeroase produse au fost retrase pentru îmbunătățiri, unele fiind etichetate ca ne-exportabile pe termen nedefinit. Pe parcursul anilor ce au urmat, planificatorii sovietici au preluat practicile existente la companii capitaliste pentru atingerea nivelului de calitate scontat.

Așadar, profilul exporturilor a constat din materii prime industriale către țările vestice: țiței (resursă subevaluată în plan intern), gaz și aur. Acestea formau aproximativ 75% din exporturilor URSS în anii 1980, în timp ce produsele finite alcătuiau 6% (pondere care a fost la 28% în anii 1950). Ca proporție totală, destinațiile vestice au dobândit progresiv importanță, însă livrările nu au depășit niciodată pragul de 50%, celelalte țări socialiste cât și așa-numitele țări în curs de dezvoltare (printre care Ghana, Maroc și Egipt) au predominat. Exporturile de surse de energie au asigurat prosperitatea în decursul decadelor ce au urmat (facilitate și de construcția conductelor de țiței către vest), dar aceleași produse aveau să creeze crizele financiare (datorate fluctuației prețurilor) din care sistemul sovietic nu și-a mai revenit în final.

Structura exporturilor românești a fost în linii mari similară ca destinații și conținut. Murgescu (2010) arată că exporturile cu ponderile cele mai ridicate au fost „combustibili, materii prime minerale, metale" și „alte materii prime nealimentare și produse prelucrate". Procentul acestor două categorii din total se situa la peste 50% în anii 1950, prag care a fluctuat în mică măsură (până la 40%) în anumite decade până la Revoluție. Prima categorie a crescut la 37% în

anii 1960, reducându-se la 22,6% în decada următoare, ca după aceea să crească la peste 30% în 1989. A doua categorie însă a scăzut drastic din 1960: pragul maxim fiind în 1950 (28,9%), aceasta a scăzut la 10,2% în 1970 și 4% în 1989.

Structura exporturilor românești înaintea Celui De-al Doilea Război Mondial se baza pe grâne și produse alimentare. După 1950, chiar dacă planificatorii din URSS desemnaseră România ca producător agricol (Petrovici, 2018:266), importanța exportului de cereale a scăzut, fiind înlocuit de produse petroliere, ciment și lemn. Fiind un reper important pentru extracția de țiței (88% din regiunea est-europeană), România exporta peste jumătate din aceasta.

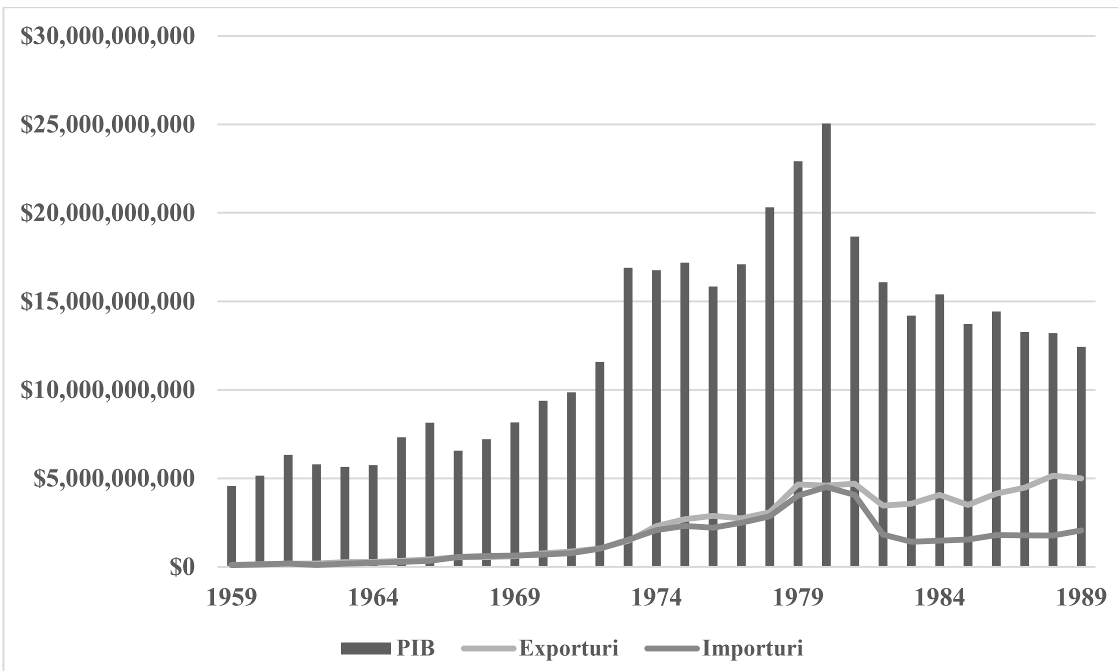

Figura 2. Produsul intern brut (PIB) al României și importuri/exporturi exprimate în dolari (1959-1989). Surse: Montias (1967) pentru importuri și exporturi până în 1962; Feenstra (2005) pentru importuri și exporturi între 1962-1989; Edvinsson (2010) pentru convertirea din lei în dolari (www.historicalstatistics.org).

Din figura 2 reiese faptul că produsul intern brut al României socialiste a atins apogeul în 1980, urmând o pantă descendentă datorată crizei petrolului din 1979 și creșterea dobânzilor pentru împrumuturile primite din partea instituțiilor financiare globale. În esență, importurile și exporturile au oglindit această tendință, ambele atingând valori de vârf între 1979-1981 (figura 3). Ambele au urmat traiectorii descendente în următorii ani, însă descreșterea a fost semnificativ mai

vizibilă în cazul importurilor. Acest fapt s-a datorat aceloraşi politici domestice care au plasat în prim plan plata datoriilor externe, mobilizând majoritatea resurselor existente în acest scop.

Reducerea importurilor în această perioadă a oprit inclusiv modelul de dezvoltare industrială asumat până în acel moment, format din importuri de capital fix finanțat din exporturi. Acest model a fost substituit de tentative de extindere a utilajelor productive (în mare parte prin imitarea celor deja existente din importuri) pe cont propriu, fără aportul furnizorilor externi. Însă, din numeroase puncte vedere, cel puțin în industria chimică, aceste politici au eșuat. Pe de o parte, nu au reușit să majoreze producția internă scontată în a doua jumătate a anilor 1980. Pe de altă parte, au adâncit inadecvarea tehnologică, creând costuri energetice mai ridicate pentru aceleași produse, comparativ cu tendințele globale. Această decalare a atras implicit pierderi pe plan intern și fragmentarea anumitor lanțuri de aprovizionare pe fondul calității reduse a produselor. Ambele efecte au persistat și în anii 1990, având un rol important în dinamicile de dezindustrializare post-socialiste din industria chimică și nu numai.

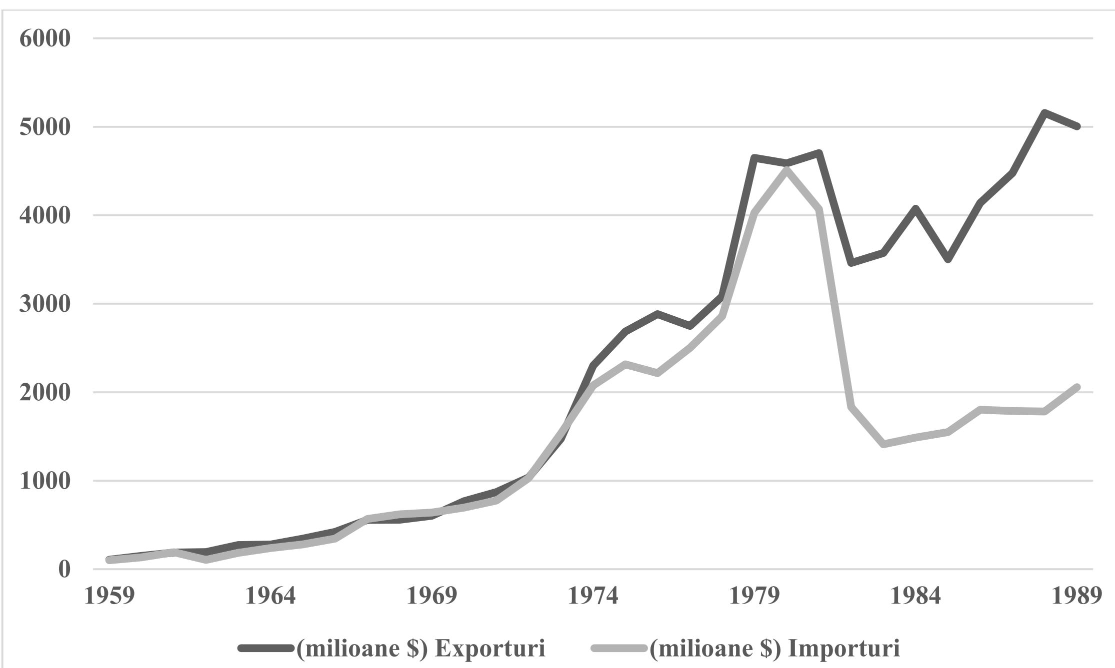

Figura 3. Importurile și exporturile României exprimate în dolari (1959-1989). Surse: Montias (1967) pentru importuri și exporturi până în 1962; Feenstra (2005) pentru importuri și exporturi între 1962-1989; Edvinsson (2010) pentru convertirea din lei în dolari (www.historicalstatistics.org).

Până în 1963, combustibilii (benzină și motorină) au fost fruntașele exporturilor, fiind urmate îndeaproape de uleiuri minerale și negru de fum (Horovitz, Burștein și Lemnij, 1964). În aceeași perioadă, exporturile industriei chimice erau formate din coloranți organici și produse farmaceutice, fiind recent suplimentate de detergenți (300 de mii de tone de sodă caustică), fire sintetice relon și celuloză. Importurile au crescut proporțional cu exportul de combustibil. Mai ales după criza petrolului din 1973, combustibilul exportat crea resursele necesare importurilor de utilaje tehnologice. Volumul importurilor a crescut de la 7% din venitul național în 1960 la 15% în 1976. În România, cea mai semnificativă creștere a fost în importul de materii prime și combustibili, acestea crescând într-o decadă (1970-1980) de la 31% la peste 50%, în timp ce importul de mijloace de producție a crescut la 40% în 1970, diminuându-se la 25% în 1980. Creșterea influxului de combustibili și materii prime se datora crizei petrolului, cât și plafonării producției de petrol pe plan intern.

Politica externă a României considera exporturile ca un factor auxiliar al pieței interne (Murgescu, 2010). La nivel discursiv, produsele întreprinderilor românești erau în primul rând destinate întrebuințării la nivel național. Totuși, comerțul exterior funcționa conform dinamicilor economiei globale, cum reiese inclusiv din datele prezentate în figurile 2 și 3. În mod paradoxal, încadrarea în aceste circuite de acumulare permitea folosirea resurselor rezultate pentru acoperirea necesarului expansiunii industriale interne (Petrovici, 2018), în manieră similară cu URSS.

Contrar hegemoniei URSS din anii 1950 (directivele căreia urmăreau creșterea piețelor estice), România a început colaborarea economică cu țări vestice capitaliste. În ciuda creării unei tensiuni structurale interne (colaborarea cu țări capitaliste fiind în contradicție cu ideologia stalinistă), creșterea economică a României din acea perioada se atribuie importurilor tehnologice și exporturilor către zona vestică. La finalul anilor 1970, proporția importurilor din URSS a scăzut la 40%, la egalitate cu țările vestice, în timp ce 20% a fost din alte țări (Ben-Ner și Montias, 1991). Volumul general al exporturilor a crescut semnificativ, ajungând în 1984 la aproximativ 11 miliarde de dolari, în creștere cu peste 50% față de anii 1970. Dintre acestea, bunurile intermediare exportate s-au triplat în 1984, față de 1970. Aceste creșteri au fost datorate reînnoirilor tehnologice, creșterii productive și sporirii productivității muncii, primele fiind finanțate din împrumuturi. Din punct de vedere al productivității muncii, România a înregistrat o creștere de 6,8% între 1971 și 1975.

Din detaliile enumerate până acum, structura relațiile internaționale ale României socialiste a imitat preponderent dinamicile observabile în URSS: exporturi de materii prime și variate tentative de închegare a unor lanțuri de aprovizionare cu zona vestică. Până la începutul anilor 1960, producția internă s-a aflat într-o fază de consolidare a infrastructurii productive care avea să producă semi-fabricatele pe care urma să se bazeze economia în următoarele trei decade. Chiar dacă caracteristicile globalizării sunt dificile de trasat în acești ani, „simptomele" dependenței economiei socialiste sunt vizibile exact prin aceste tentative de tehnologizare a producției industriale, inițial finanțate de exporturi de materii prime. Demararea semnificativă a exporturile în a doua jumătate a anilor 1960 (figura 3) însă demonstrează nemijlocit caracterul non-autarhic al economiei românești.

Așadar, ca destinații, țările socialiste au primat cel puțin până în 1963, valoarea totală exportată fiind dublă (peste 8 miliarde lei față de aproximativ 3.5 miliarde lei) față de țările capitaliste. URSS-ul a fost fruntaș până la începutul anilor 1960, valoarea exportată către această țară fiind în medie de zece ori peste celelalte țări (precum Cehoslovacia sau RDG) (Rachmuth et al., 1964). După aceea a urmat perioada „diversificării relațiilor economice externe" (Murgescu, 2010:373). Ca urmare, relația tensionată a regimului socialist din România cu URSS a avut un impact semnificativ asupra destinațiilor generale de export, țările socialiste fiind mult sub pragurile exportate către țări non-socialiste. Bunurile exportate au vizat Italia și Franța în anii 1960, SUA devenind destinația fruntașă la începutul anilor 1980, cu peste 60% din exporturi.

Ca regiuni agregate, statele din nordul global au devenit principala destinație a exporturilor românești (cu 42%), în detrimentul sudului, singura constantă fiind țările socialiste, unde volumul exporturilor se situa la sub 10% încă de la începutul anilor 1970. Importurile în schimb proveneau în special din sudul global, China devenind în 1986 „cel mai important partener al României pentru importuri" (Petrovici 2018:282). Totuși, pe fondul creșterii datoriilor externe la mijlocul anilor 1980, importurile au fost reduse semnificativ în timp ce exporturile au crescut.

Categorizate în funcție de tipul bunurilor, mijloacele de producție au cunoscut importuri constante din 1960 până la revoluție, în timp ce exportul lor a crescut semnificativ la finalul anilor 1970. Exportul cât și importul de produse petroliere a crescut în aceeași perioadă, iar exportul de îmbrăcăminte și încălțăminte a crescut progresiv începând din 1970. În același timp, importurile de materii prime industriale (cu precădere în industria petrochimică) au crescut semnificativ, în

parte datorită creșterii prețului petrolului. Fiind o țară exportatoare de petrol din 1950, România și-a diversificat tipurile de produse destinate piețelor externe: cele mai ridicate creșteri au fost în industria automobilelor și industria chimică.

Produsele chimice exportate au început creșterea în 1968, perioada concordantă cu deschiderea unităților majore de producție a CFS Săvinești, referința producției industriei chimice românești în perioada respectivă. Creșterea s-a menținut pe o pantă ascendentă cu unele perioade de fluctuație descendentă în 1976 și 1982, ajungând la apogeu în 1988 când valoarea lor totală se situa la aproximativ 700 milioane dolari. Grupate unitar, categoria produselor chimice, îngrășămintelor chimice și cauciucurilor a constituit 9,7% din ponderea totală a exporturilor românești în 1980, în urcare față de 1970 (7,2%) și 1989 (9,5%). Totuși, spre deosebire de cele susținute de Murgescu (2010), teza conform căreia volumul exporturilor a stagnat în intervalul 1982-1989 nu se adeverește în cazul industriei chimice. La numeroase produse chimice, limita superioară a valorii exportate a fost în 1984-1985. Structura acestor exporturi va fi prezentată în capitolul următor.

În perioada 1972-1981 relațiile economice cu vestul capitalist au generat creșterea economică prin industrializare (Ban, 2012). După cum s-a menționat, livrarea produselor către piețele vestice le-a depășit pe cele către est, politica externă anti-sovietică permițând transferuri tehnologice în variate industrii precum în cea chimică, automobile, metalurgie, etc. Exporturile avea un dublu rol: să asigure finanțarea importurilor de materii prime necesare pentru industrie și importul de mijloace de producție. Jumătate din ultimele fuseseră importate, majoritatea din fosta RFG (cum este și cazul Platformei de la Săvinești), URSS, Franța și Marea Britanie. În primul cincinal (1951-1955), majoritatea investițiilor de stat au fost alocate finanțării utilajelor tehnologice în diferitele ramuri industriale cheie. Importurile tehnologice din vest cât și colaborarea îndelungată cu țările considerate dezvoltate economic, au făcut ca România să aibă o bază industrială avansată tehnologic comparativ cu alte țări estice.

Această tendință a continuat în anii 1960, finanțarea achiziționării mijloacelor de producție (preponderent prin acorduri de schimb bilaterale cu țări vestice) prin intermediul exporturilor a fost strategia care a asigurat creșterea economică. Maturizarea acestei tendințe are loc începând din 1967, când unele aspecte economice interne au fost ajustate pentru economia de export: conectarea deschisă la piețele europene, investirea în producția industrială și reorientarea

sistemului bancar. Cel din urmă s-a materializat prin acordul cu Fondul Monetar Internațional (FMI) finalizat în 1972, care a permis accesarea împrumuturilor de la bănci occidentale. Acestea au fost destinate construirii noilor întreprinderi industriale cu importurile tehnologice aferente. Fluctuația prețului țițeiului a avut un impact semnificativ: prima scumpire a țițeiului a fost contracarată din rezervele interne, dar cea din 1979 (odată cu scăderea producției de țiței cauzată de Revoluția din Iran, principalul furnizor de țiței al României) a avut efecte de lungă durată. Printre mecanismele globale care au contribuit la aceste circumstanțe s-a numărat și pierderea credibilității SUA (culminând cu pierderea războiului din Vietnam), fapt ce s-a soldat cu încetarea controlului asupra pieței monetare internaționale. Ca urmare, membrii OPEC (Organization of Oil Exporting Countries) au ridicat de patru ori prețul țițeiului cu scopul de a reduce dependența acestor țări față de SUA (Arrighi, 2010).

În plus, împrumuturile României s-au menținut la niveluri relativ pragmatice comparativ cu Ungaria sau Polonia care și-au mărit exponențial datoriile în anii 1970. Această tendință s-a menținut până la mijlocul acestui deceniu (Murgescu, 2010). Anul cu cele mai ridicate împrumuturi contractate, 1979, a fost și anul în care Banca Centrală a SUA a ridicat pragul dobânzilor, decizie venită și pe fondul schimbării ideologice a SUA și Marea Britanie. Abandonarea modelului statului bunăstării și asumarea neoliberalismului la începutul anilor 1980 a dus la criza dolarului (recesiunea din SUA) și contractarea rezervelor de capital și limitarea acordării acestora (Arrighi, 2010). Acest fapt a creat o lipsă semnificativă de capital (devize convertibile în statele socialiste) la nivel global, inclusiv în România.

Împrumuturile vestului au reprezentat o strategie de investiție (dat fiind că țările nu puteau intra în faliment) care viza cu precădere țări cu regimuri dictatoriale (Hickel, 2017). Ban (2012) vehiculează că în această perioadă, datoriile României au crescut de aproximativ zece ori: de la jumătate de miliard $ în 1976 la 10.4 miliarde $ în 1981 (aproximativ 30% din valoarea totală a exporturilor anuale), iar dobânzile restante se situau la 3 miliarde $ față de doar 8 milioane $ în 1976. În 1982, 80% din valoarea exporturilor erau necesari pentru acoperirea datoriilor externe, prag la care guvernul a apelat fără succes la împrumuturi de la FMI.

Confruntat cu realitățile din alte țări îndatorate (precum Polonia), unde guvernul era în pericol de a pierde controlul țării în favoarea instituțiilor monetare internaționale, Ceaușescu a prioritizat plătirea datoriilor. Sistarea tuturor împrumuturilor și creșterea exporturilor în defavoarea

importurilor au fost principalele soluții asumate. S-au oferit pentru export inclusiv bunuri de consum destinate inițial populației țării, în timp producția generală a acestora a scăzut. Lipsa importurilor tehnologice avea să fie resimțită la nivelul calității producției, acestea fiind înlocuite de tehnologii calitativ inferioare produse pe plan intern. În lipsa racordării la comunități științifice transnaționale, nivelul profitului și productivitatea întreprinderilor de stat au scăzut. Această înapoiere tehnologică cauzată de decuplarea față de vest, a stat la baza șocului venit odată cu trecerea din nou la economia de piață începând din anii 1990. Ca soluție ultimă pentru achitarea datoriilor, Ceaușescu a decis să vândă 80% din rezervele de aur a țării pentru a plăti datoriile externe, moment în care România a rupt colaborarea cu instituțiile monetare internaționale.

Ca urmare, dificultățile de achitare a datoriilor în anii 1980 au avut două efecte importante: reîntoarcerea la colaborarea cu URSS prin exportul bunurilor de consum și a utilajelor scăzute calitativ în schimbul importului de energie și materii prime; impunerea penuriei interne de resurse cu efecte negative asupra nivelului de trai al populației (aprovizionarea cu bunuri de consum s-a înjumătățit între 1981 și 1989) care în cele din urmă au dus la Revoluția din 1989. Decizia guvernului de a recupera datoriile în criza din anii 1980 a fost din motive de independență atipice pentru Europa de Est din acea perioadă: fondurile de dezvoltare occidentale erau văzute ca limitând suveranitatea scontată, atât în ce privea dezvoltarea industrială, cât și politicile interne (Ban, 2012). Direcția economică bazată pe prelucrarea țițeiului prin mijloace chimice pentru a obține fibre sintetice, plastic, etc. a fost dorită de Ceaușescu ca „al doilea val al industrializării socialiste” (Ban, 2012:758). Ca urmare, această ramură industrială a crescut vizibil în anii 1970. Totuși, urmând această cale, România a contractat împrumuturi cu dobânzi ridicate pentru a plăti importul țițeiului (prețul unui butoi de țiței s-a dublat în 1979) necesar industriei chimice, îndatorându-se astfel substanțial. Această obstinație economică creată în principal de curentul neoliberal din SUA a dus în cele din urmă la măsurile sociale de austeritate din anii 1980, care au generat mobilizarea masivă ce a avut loc la Revoluția din 1989 și dezbinarea majorității economiilor planificate.

Tendințele globale prezentate contextualizează dinamicile industriei chimice românești, oferind detalii despre caracteristicile altor economii socialiste, printre care și al URSS. Predilecția acesteia de a se industrializa prin importuri de capital fix din zona vestică exemplifică dependența economică a acesteia, și implicit contracarează descrierile autarhice ale tărilor socialiste. Poziția României socialiste în aceste tendințe se aseamănă din punct de vedere al modelului de

industrializare prin intermediul importurilor de aparaturii productive. Totuși, industria chimică a intrat în aceste dinamici cu întârziere, ca parte al celui de-al doilea val de industrializare axat pe mărfuri semi-fabricate, incluzând produsele enumerate în continuare: fire și fibre sintetice, îngrășăminte chimice și alte produse secundare.

Exporturi și importuri în industria chimică românească: circuite de valoare în direcție (semi)vestică

Metodologia de calcul și aspecte contextuale ale exporturilor

Principala sursă de date referitoare la exporturi și importuri o reprezintă inventarele directorului comercial al fabricilor Relon înainte de 1989 şi Fibrex începând din 1990. Însemnările conțin date despre toate tipurile de produse exportate de pe platforma Săvinești, inclusiv cele de la CIC și toate unitățile CFS și CIFFCh Săvinești. Pentru scopul studiului, am selectat zece produse în funcție de volumul exporturilor acestora: fibră melana, fibră relon, fire relon textile, caprolactamă, acid adipic, îngrășăminte chimice, fibră poliester, fire poliester textile, celofibră și fire vîscoză. Primele cinci produse au fost fabricate inițial la secțiile Melana și Relon ai CFS Săvinești, din 1983 IFFP Roman contribuind la exportul produselor relon. Îngrășămintele chimice au fost produse exclusiv de CIC Săvinești. Fibrele și firele poliester au fost produse de CFS Iași din 1969, din 1983 CFS Câmpulung iar din 1984 IFS Corabia intrând și ele pe piața exporturilor fibrelor poliester. În plus, CFS Vaslui a început să producă pentru export fire poliester textile din 1981. Celofibra a fost exportată exclusiv de CFA Brăila între 1968-1984 și firele vîscoză de aceeași CFA Brăila din 1969, intermitent până în 1984, și IFA Lupeni în anul 1979.

Inventarele structurează datele pe tone exportate (există date până în 1970 sub această formă), valorile exportate fiind exprimate în lei valută (măsurate în mii lei) și valută (măsurate în mii $). În cazul valorilor exprimate în lei, a fost necesară convertirea în dolari, folosind convertorul istoric de valută a lui Edvinsson[1]. Dată fiind valoarea fluctuantă a leului în raport cu dolarul, s-a stabilit un prag de 100 milioane lei ca semnificativ, demn de luat în calcul. Astfel, la trei produse (fibră melana, îngrășăminte chimice și fibre poliester) s-au calculat valorile exacte de export pe fiecare an (1965-1990), raportându-se la cursul valutar din respectivii ani. Ponderea valorii exportate în mii lei a fost doar marginal semnificativă în comparație cu valoarea exprimată în mii dolari. De exemplu, folosind această procedură, ponderea maximă a valorii exportate în mii lei a fost de 5,356 mii $, raportată la 286,875 mii $, suma exportului în valută la același produs (fibre poliester). La celelalte produse (aflate sub pragul stabilit) s-a aproximat valoarea exportată măsurată în mii lei, aceasta adăugându-se la suma în dolari. Ca și destinații, în inventar, exporturile

[1] http://www.historicalstatistics.org/Currencyconverter.html

sunt categorizate în țări socialiste („căi țări socialiste”, abreviate CTS) și non-socialiste (considerate preponderent vestice), notate ca valori în devize convertibile (abreviate DC).

Considerând valorile totale de producție națională înscrise în anuarele statistice, din categoria fire și fibre sintetice s-au exportat în medie 31.2% între 1965-1989, semnificativ mai ridicat în comparație cu media exporturilor totale din PIB (15%, vezi figura 1) din aceeași perioadă, fapt care demonstrează complementar deschiderea externă și implicit importanța industriei chimice în ecuația acestor structuri economice. Aceste tendințe sunt concordante și cu procentul investițiilor în industria chimică, care au crescut de la 3% la 15% între 1950-1970.

Așadar, anii de vârf ai exporturilor de fire și fibre sintetice au fost 1976 (50.4%) și 1971 (48%), în timp ce 1965 (9.7%) și 1982 (19%) au avut cele mai reduse valori de export din totalul producției (figura 4 și 5). Comparativ cu tendințele economice prezentate în figurile 2 și 3, exporturile firelor și fibrelor sintetice au urmat dinamici similare: considerate agregat, cele mai ridicate valori exportate au fost premergătoare crizei petrolului și creșterii dobânzilor pe datoriile externe ale României. Astfel, în figura 6 este vizibilă creșterea incrementală până în 1979-1980, urmată de majorarea bruscă din 1983, concomitent cu valoarea de vârf din 1984 (aproape dublă față de valoarea maximă înregistrată până în acel moment în 1976, 58 milioane $ versus 95 milioane $). Politicile de direcționare a resurselor existente pentru plata datoriilor externe este observabilă și în industria chimică.

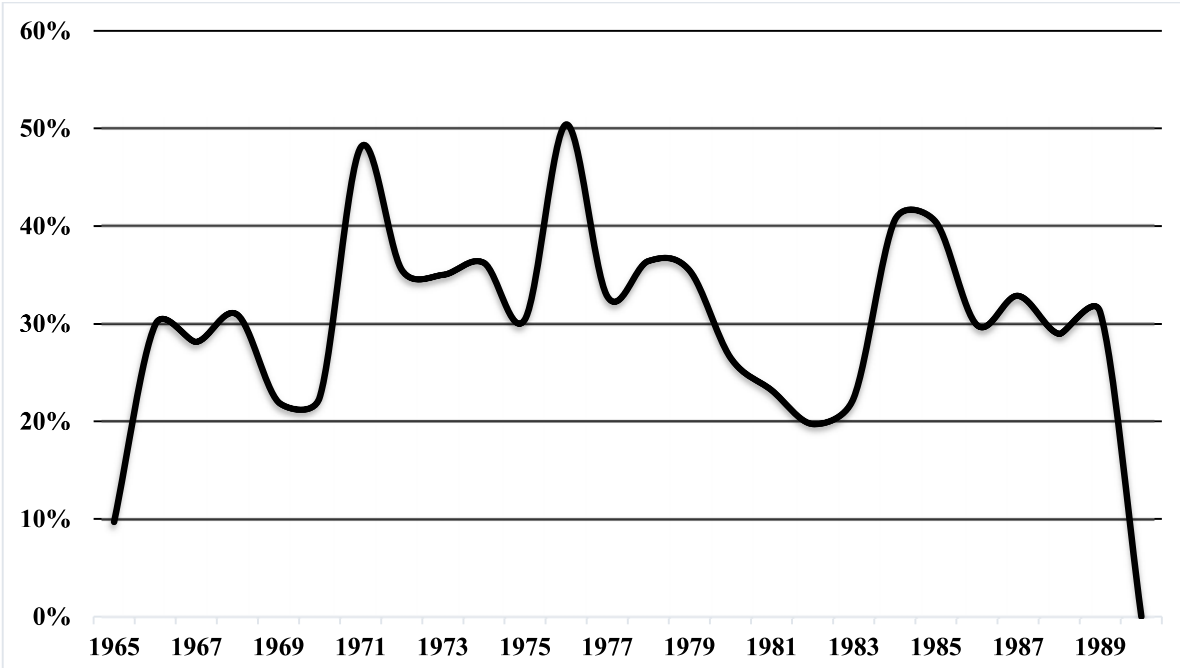

Figura 4. Procentul exporturilor din producția totală, fire și fibre sintetice (1965-1990). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și Anuarele Statistice ale României din 1965, 1970, 1975, 1980, 1985 și 1988. Notă: pentru calcularea acestor ponderi s-au convertit cu aproximație valorile totale din documentele interne exprimate în dolari în tone (100 tone=110 mii $), Anuarele Statistice ale României înregistrând producția totală în tone. Potențialele limite ale acestor calcule le reprezintă posibilele discrepanțe valorice ale mărfurilor incluse.

Important de menționat este că exportul îngrășămintelor chimice raportat la producția totală este semnificativ mai redusă în comparație cu firele și fibrele sintetice. De exemplu, din peste 800 de mii tone produse în 1971, s-a exportat aproximativ 60 tone, în 1980, din 1.7 milioane tone produse s-au exportat 5 mii de tone. Chiar dacă se produceau cantități impresionante, acestea nu erau prioritizate în termeni de export. De asemenea, acestea au fost direcționate preponderent către alte țări socialiste.

Măsurate cantitativ, anii 1984 și 1985 au avut cele mai crescute cifre de export din perioada studiată. Creșterea semnificativă în comparație cu relativa stagnare de la mijlocul anilor 1970 s-a înregistrat în 1983, stabilind tendința cantităților exportate până la Revoluție. Această opțiune este parțial atribuibilă prioritizării plății datoriilor externe (în urma creșterii dobânziilor pe împrumuturile acordate de FMI), având în vedere și faptul că respectiva decadă nu au avut loc dezvoltări atât de remarcabile în termeni de capacități de producție în industria chimică. De

asemenea, acest fapt este evidențiat de creșterea acelorași cantități la numeroase întreprinderi simultan, neexistând o sursă singulară.

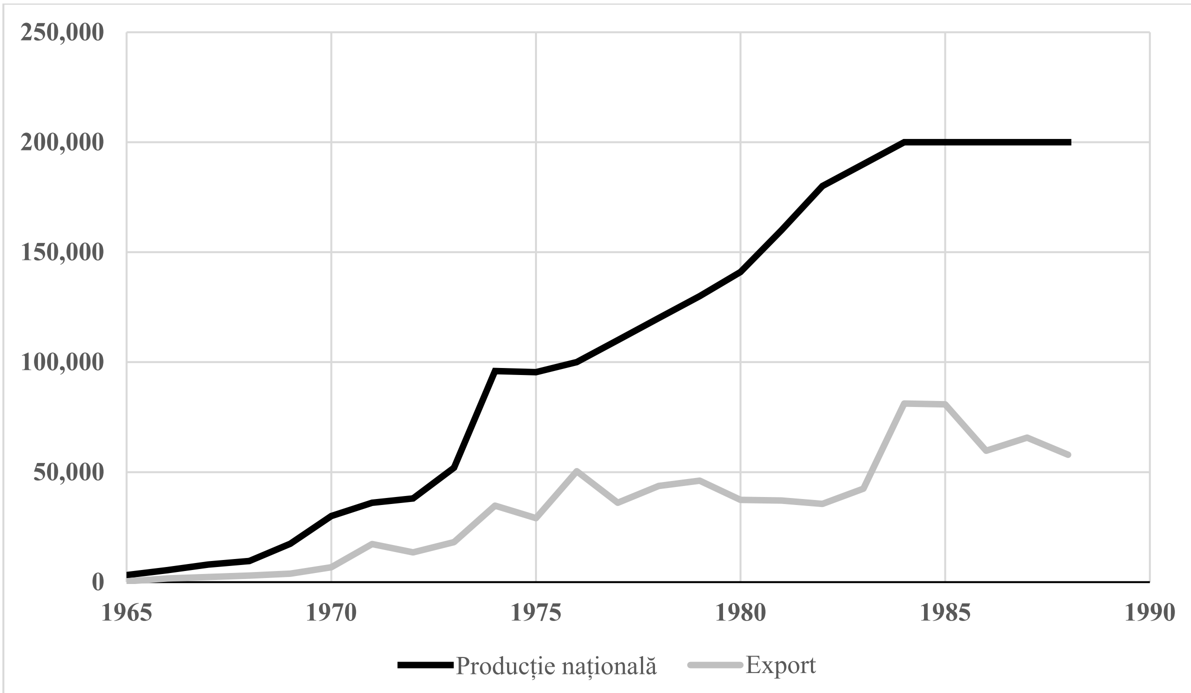

Figura 5. Ponderea exporturilor din producția totală, fire și fibre sintetice (tone, 1965-1990). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și Anuarele Statistice ale României din 1965, 1970, 1975, 1980, 1985 și 1988. Notă: pentru calcularea acestor ponderi s-au convertit cu aproximație valorile totale din documentele interne exprimate în dolari în tone (100 tone=110 mii $), Anuarele Statistice ale României înregistrând producția totală în tone. Potențialele limite ale acestor calcule le reprezintă posibilele discrepanțe valorice ale mărfurilor incluse.

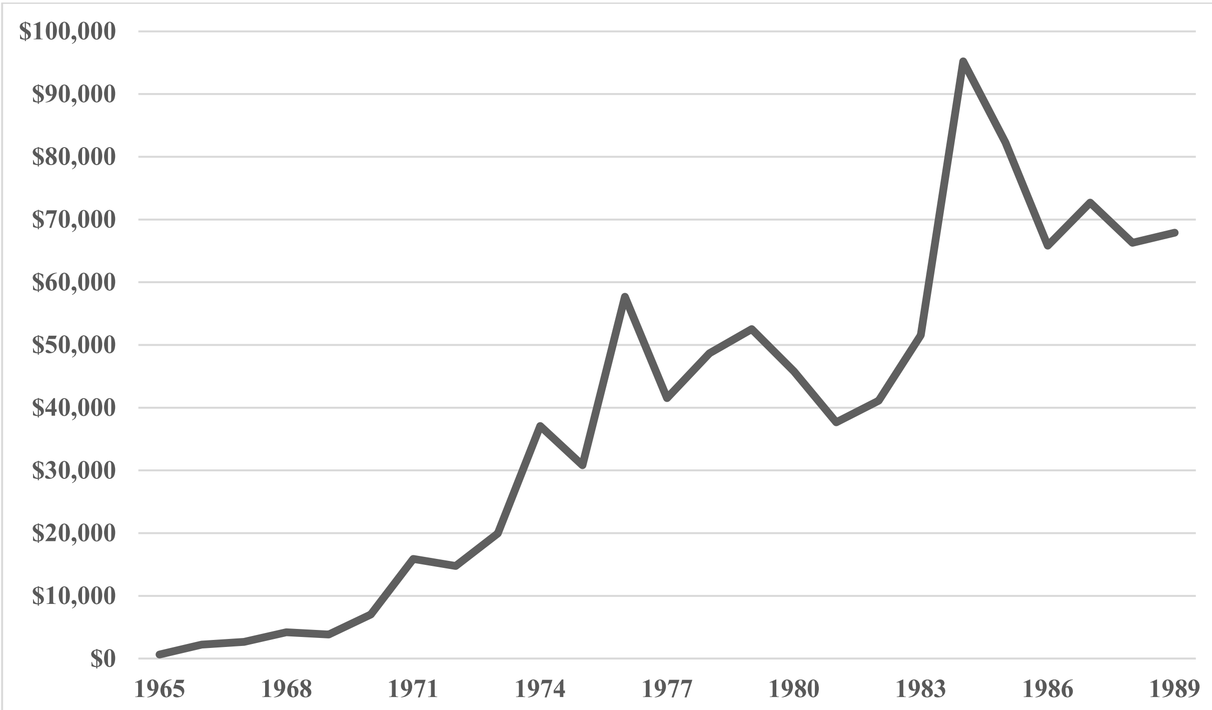

Figura 6. Exportul agregat de fire și fibre sintetice (mii $, 1965-1989). Sursa: documente interne ale CIFFCh Săvinești.

Urmând tendințele prezentate în figurile 1, 2 și 3, figura 6 exemplifică particularitățile exportului în industria chimică, demarcând o evoluție similară cu procentul exporturilor din produsul intern brut (figura 1), cu o creștere abruptă a valorilor începând din anii 1980. Totodată, această majorare este inversă în comparație cu valoarea generală a PIB-ului mai ales din a doua jumătate a aceleiași decade (figura 2) – care a scăzut vizibil și a rămas sub nivelul general al anilor 1970, și valoarea totală exportată (figura 3) – care a avut o creștere mai redusă comparativ cu exportul firelor și fibrelor sintetice – dovadă a faptului că industria chimică și-a menținut preponderent producția până la Revoluție, direcționând în același timp cantități mai însemnate către export.

Importurile și limita colaborărilor inter-instuționale în perioada socialistă

Importurile României socialiste au constat preponderent din materii prime necesare pentru producție internă. Implementările mijloacelor de producție preponderent în anii 1960-1970 s-au intercalat cu aceste relații comerciale uzuale. În anii 1960, relațiile de import cu Germania erau

bazate pe încredere reciprocă: „chiar cu germanii, mergeam în delegație și nu aveam electrozi (necesari pentru menținerea utilajelor importate), mai rămâneam fără piese...m-am dus la firmă (în Germania) dar nu aveam bani, uite cartea de vizită și mi-a pus de 25 de mii de mărci, aveam obraz și se plătea" (M, 86, Inginer Șef Melana). În ciuda acestor colaborări, schimburile s-au menținut la același nivel în decursul anilor 1960-1970. Nu au existat cazuri de transferuri tehnologice semnificative care să nu fi fost parte din directivele planificatorilor centrali. Astfel, relațiile inter-instituționale ale întreprinderilor românești au fost limitate la schimb de mărfuri, fapt care evidențiază inadecvarea insitituțională a acestora.

Importuri de materii prime au fost în principal din URSS (țiței pe fondul crizei din anii 1980), Olanda și Anglia, unde se găseau principalii furnizori. Printre materiile importate se numărau amoniac, sulf, benzen, fenol și acetat de vinil, acestea fiind livrate pe căile ferate în mod similar cu livrările din plan intern. De asemenea, în unitățile întrebuințând celuloza, aprovizionarea se făcea din regiunea nordică (firma Billerud din Suedia este numită în documentele de raportare): „se propune organelor de resort să încheie un contract de lungă durată pentru celuloză nordică...față de alte celuloze, atât indigenă cât și din import, se obțin în plus economii...și o creștere a valorii producției globale" (Colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

În general, URSS a fost furnizorul major, mai ales după 1980 (fapt convergent cu cele susținute de Murgescu, 2010): „aduceam foarte multe materii prime din Rusia, cât fenol și amoniac am adus, benzen..." (M, 77, Director Comercial Fibrex). Adesea, contravaloarea importului de țiței era plătită prin exportul de produse fabricate pe plan intern: „erau acorduri de lungă durată, noi dădeam fibra acrilică și ei ne dădeau țiței" (M, 86, Inginer Șef Melana).

Totuși, la începutul anilor 1980, au fost introduse cerințe oficiale de reducere a importurilor. De exemplu, în „Programul de activitate și măsuri" pentru anul 1981 adresat CIFFCh Săvinești se cere: „acționarea cu toată hotărârea pentru reducerea importurilor...reducerea consumurilor specifice la materiale din import, utilizarea de înlocuitori și materiale recuperabile" (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, 1981, Arhivele Naționale Neamț). În același document se evidențiază și prioritatea exporturilor, sub titlul „îmbunătățirea activității de comerț exterior" apare: „realizarea pe prim plan a producției pentru export...îmbunătățirea structurii sortimentale, adaptarea operativă la cerințele pieței externe".

Toate aceste cerințe indică urgentarea exporturilor pentru venituri rapide, însă fără aportul importurilor semnificative.

Ca urmare, aceste directive denotă faptul că în ultima decadă înainte de Revoluție izolaționismul intern al țării a fost exacerbat. Reducerea importurilor face trimitere în special la încetarea investițiilor în mijloace fixe, și asumarea mai tacită a practicilor de imitare pe plan intern a utilajelor importate până la mijlocul anilor 1970. Reproducerea domestică a utilajelor avea să fie realizată într-o manieră inadecvată, neajungând la nivelul tehnologic scontat. Acest fapt este evidențiat și la Săvinești cu fabrica Melana V. Dotată exclusiv cu utilaje fabricate produse pe plan intern, fabrica nu a funcționat niciodată, cifrele de producție ale acesteia fiind substituite cu cele de la fabircile adiacente. Însă, în mod paradoxal, exporturile au atins cele mai ridicate niveluri începând din 1983, o tendință care s-a menținut până în 1989. Totuși, caracterul și întrebuințarea acestor cifre de export s-au schimbat: folosirea resurselor din export pentru dezvoltarea internă a fost înlocuită cu transferul acelorași resurse pentru plata directă a datoriilor externe.

Pe plan intern, industria textilă în perioada socialistă era organizată pe centrale: centrala confecțiilor, centrala mătăsii, centrala lânii, centrala inului, etc. Livrarea mărfurilor (atât sub formă de fibră cât și fire textile) se făcea către centrale, ulterior acestea gestionau aprovizionarea unităților aparținătoare. De exemplu, în județul Sibiu au existat șase fabrici textile care întrebuințau cantități însemnate de materii prime sintetice, Timișoara de asemenea era o zonă importantă pentru producția textilă. Fire textile de la fabrica Relon IV ajungeau și la Tricotaje Someșul din Cluj-Napoca.

Firele și fibrele produse la unitățile centralei ajungeau la numeroasele filaturi din țară (20-30) unde erau transformate în tricotaje, pături, blănuri, covoare. Procedura de livrare se realiza după acordul gestionarilor: „mă suna, trimite 10 tone, un vagon și trimiteam...că depășeam tot timpul (planul de producție) aveam și pentru export" (M, 86, Inginer Șef Melana). Depășirea planului era permisă fără limite, cu condiția să existe desfacere (cerere pe plan intern și extern) și marfa să nu fie doar pe stoc.

În zona adiacentă Săvineștiului, produsele se livrau printre altele la filaturi din Buzău, Botoșani, Pașcani, Bacău, Adjud, Focșani, etc., fiind o industrie internă dezvoltată. O filatură putea consuma câteva sute de tone de materie primă anual, în anii 1970-80 filatura din Botoșani fiind consumatoarea de vârf. Celelalte tipuri de produse erau asociate cu alte industrii. De exemplu,

rețelele cord de la secțiile Relon se livrau la fabricile de anvelope (Victoria Florești din județul Prahova, Silvania Zalău, ambele intrate în funcțiune din 1977, și Danubiana București).

Activitatea acestora era evaluată printr-un „preliminar" la mijlocul și finalul fiecărei luni, fiind necesară raportarea cantităților produse. Fostul director comercial de la Fibrex a relatat că se raportau niveluri scăzute de producție pentru export, fiind necesară direcționarea resurselor pentru uzul intern, însă cantitățile exportate erau suplimentate neoficial: „întotdeauna dădeam acest preliminar foarte mic (pentru export) și nu mă lua nimeni la întrebări să vadă de ce dau așa puțin...dar dădeam mai mult, la sfârșitul lunii venea în plus".

Totuși, colaborarea întreprinderilor românești nu a fost exclusiv armonioasă. Din postura de furnizori, unitățile de la Săvinești s-au aflat adesea în litigiu cu anumiți beneficiari. De exemplu, calitatea produselor trimise de la Melana a cauzat probleme care au fost soluționate de o hotărâre a unui „arbitru de stat". Reclamația a venit de la o întreprindere producătoare de mobilă din Brașov, care a reclamat trimiterea fibrelor melana (25 de tone) de calitate redusă destinată fabricării postavului, „cu defecțiuni în vopsire care se pot observa ușor". Decizia furnizorului s-a bazat pe faptul că producția respectivelor fibre s-a ridicat la un alt nivel de calitate, astfel justificând trimiterea altui tip de produs. Al doilea argument al furnizorului a fost că politica întreprinderii este de a livra fibre mai calitative doar pentru tricotaje. Hotărârea a fost împărțită, dând dreptate furnizorului prin admiterea politicilor de livrare în industrie. Totuși, beneficiarul a fost îndreptățit prin contractul semnat cu furnizorul, în care era precizat livrarea unei cantități mai ridicate de materiale calitative și o cantitate mai redusă mai puțin calitative. Din totalul necesar s-a redus fibra de calitate ridicată (14 tone) și majorat cea de calitate redusă (11 tone).

La Săvinești, principala problemă documentată a fost lipsa aprovizionării cu sulf din import (Polonia). În documente din 1979, se menționează o cantitate de 87 de mii de tone necesare în plus față de o restanță existentă de 31 de mii de tone. Restanțele pentru utilaje în același an erau de 1115 tone (în principal de la Întreprinderea de Utilaj Chimic Borzești, 455 de tone), iar unele lucrări de construcții planificate au fost anulate din „lipsă de materii prime, forță de muncă, deficiențe organizare".

La alte întreprinderi aparținând de CIFFCh Săvinești, problemele de producție sunt documentate în arhivele județene. În raportul de măsuri productive de la CFA Brăila, în 1980, lipsa de materii prime este atribuită ne-livrării de la alte întreprinderi, chiar dacă „s-au întreprins repetate

demersuri la toate nivelurile și deplasări atât prin delegații cât și al sectorului comercial”. CFS Iași avea în același timp un deficit semnificativ: 1800 de tone de granule poliamidice disponibile față de 15 mii de tone necesare. CFS Vaslui a raportat primirea a sub 10% din necesar de la CFS Iași, ducând la întreruperea procesului de producție. În același document, se indică lipsa de celuloză din import și prezența implicită a materiei pe plan intern. IFA Viscofil București a raportat lipsa similară de materiale din import în același an (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

Aprovizionarea cu materii pe plan intern se realiza constant pe calea ferată (de exemplu, CFS Iași dispunea de 3400 de vagoane). Adesea, datorită lipsurilor, anumite cantități de materii prime se transferau între unități. Un astfel de exemplu era acordul de transport între CFS Câmpulung și CFS Vaslui, prima livrând vagoane de materii prime (granule poliester) celui de-al doilea (chiar dacă erau sub nivelul cerut). Restanțele de livrare de la rafinării erau prea numeroase pentru enumerare, fiind recurente în majoritatea documentelor analizate. Însă, cifre exacte apar doar în câteva surse scrise. În 1980, se menționa restanța de 203 tone de fenol și 99 tone de benzen pentru CFS Săvinești.

La IFFP Roman, între cantitatea stabilită contractual și cea livrată exista o diferență de 6 mii de tone la fenol și 2 mii de tone la benzen. În 1984, „IFFP Roman înregistra o restanță de 2749 tone (de fenol, benzen și sulf)”. CFS Vaslui se afla într-o situație similară: „aproximativ 600 de tone față de un necesar de 1300 tone datorită faptului că furnizorul Câmpulung Muscel nu are asigurată cantitatea necesară de păcură” (Colecția CFS Săvinești, dosarul Corespondență Plan-Măsuri, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț). Alte materiale, precum energia termică, existau în cantități reduse, necesarul fiind acoperit în proporție de aproximativ 75% la CFA Brăila și CFS Vaslui. De asemenea, calitatea unor materiale (caprolactamă) a fost considerată neadecvată la IFFP Roman, rezultând implicit în fire poliamidice de calitate redusă care au făcut întreprinderea ne-rentabilă (prețul materiei prime depășind vânzarea produselor). La CFS Iași, lipsurile erau similare: din 105 tone de colorant necesar s-a asigurat 20 de tone, s-a livrat o „mașină de răsucit” din 7 și o deficiență de 1500 de tone de materii prime. Acest lanț al lipsurilor s-a resimțit la „beneficiarii din industria ușoară”, un exemplu remarcabil fiind cel al celofibrei cu o restanță de 5800 de tone.

Corespondența IFA Viscofil București cu CIFFCh Săvinești relevă seria de probleme cu care se confrunta prima întreprindere. Dincolo de cele 4672 de tone de utilaje restante (printre care

„mașini de filat” de la Unirea Cluj-Napoca) și lipsa de expertiză pentru asamblarea lor, conducerea întreprinderii solicita construirea a „2 cămine a 300 de locuri inclusiv dotarea a 2 blocuri de garsoniere, 300 de apartamente”. În plus, cererile includeau și „700 de absolvenți de școală profesională” cu sugestia transferului acestora de la Suceava, Dej sau Brăila.

Problemele de funcționare a utilajelor livrate pe plan intern au fost mai amplu documentate. În decurs de 12 luni, au circulat aproximativ 1500 de piese de schimb între unitățile aparținând de CIFFCh Săvinești, exceptând cele din import. În același an, la IFFP Roman, 50% din unele piese livrate erau cu defecte, din altele 10%, în timp ce unele nu funcționau din lipsa unor piese (curele indisponibile pe plan intern). Totalul pieselor cu probleme s-a ridicat la peste 10 mii, fiind livrate la alte unități pentru reperații (de exemplu, la Cugir s-au transportat 6 mii). Livrarea utilajelor de sine stătătoare întârzia în mod similar. De exemplu, CFS Vaslui avea restanțe de „33 de mașini de filat, 19 mașini de răsucit, 14 mașini de sculuit, 2 mașini de pieptănat”, primele două seturi de la Unirea Cluj-Napoca și ultimele două de la Tehnometal București.

Pentru îmbunătățirea proceselor de producție, industria chimică a avut nevoie de cops-uri metalice (tuburi de mici dimensiuni pentru diverse utilaje). Această lipsă a fost consemnată ca prim obiectiv în rubrica „utilizarea mai bună a capacităților de producție”. Singura unitate din România menționată ca producătoare („Flamura Roșie” Sibiu), a încetat producția din lipsa materiilor prime. Fiind în situația de a bloca industria, guvernul a acceptat anumite concesii pentru importul acestora. Cantitatea importată (exclusiv din RDG) nu este cunoscută, însă cererea a fost de ordinul milioanelor: aproximativ 4 milioane pentru CFS Vaslui, 500 de mii pentru CFS Iași și 50 de mii pentru CFS Săvinești (Colecția CFS Săvinești, dosarul Serviciul Organizare-Control, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

Dincolo de aspectele structurale prezentate în celelalte subcapitole din acest capitol, datele din ultimul subcapitol relevă caracterul centralizat al gestionării economice pe plan intern. Mai precis, aceste evenimente subliniază neajunsurile politicilor de gestionare centralizate ale statului. În lipsa unor alternative, întreprinderile în cauză au fost pasive față de problemele endemice care le îngreunau operațiunile. Astfel, din numeroase puncte de vedere, reperele acestei gestionări defectuoase își au originile în controlul centralizat al statului, același aspect care a determinat inadecvarea instituțională menționată în introducere și care urmează să fie substanțiată în capitolul III.

Ignorând aspectele problematice ale aprovizionării interne, dirijarea relațiile comerciale externe de către puterea centrală a statului au limitat semnificativ colaborările inter-instituționale. Urmărind obiective politice în defavoarea celor economice – vizibile mai ales în anii 1980 prin reducerea la minimum a importurilor și maximizarea exporturilor – directivele guvernului socialist au exacerbat inadecvarea tehnologică pe plan intern, aspect care avea să aibă repercusiuni mai ales în perioada post-socialistă.

Direcționarea vestică a produselor exportate (1965-1989)

După cum se observă din figura 7, cantitățile exportate către țări non-socialiste (majoritar vestice) au depășit încă din 1965 valorile către alte țări socialiste. Dacă în a doua jumătate a anilor 1960 diferențele au fost încă relativ reduse, din 1970 acestea au început o creștere exponențială care s-a menținut până în 1989. Astfel, departe de a fi o țară cu relații comerciale limitate la sfera țărilor socialiste în timpul Războiului Rece, exporturile produselor chimice ale României au fost direcționat cu prioritate către țări preponderent capitaliste. Motivele acestei opțiuni o reprezintă printre altele necesitatea dezvoltării interne cu tehnologie vestică, a cărei plată era mai facilă de realizat cu devize convertibile – adesea cu aceeași monedă folosită pentru plata acestor exporturi (de exemplu, mărcile primite și re-direcționate în aceeași tară pentru plata capitalurilor fixe).

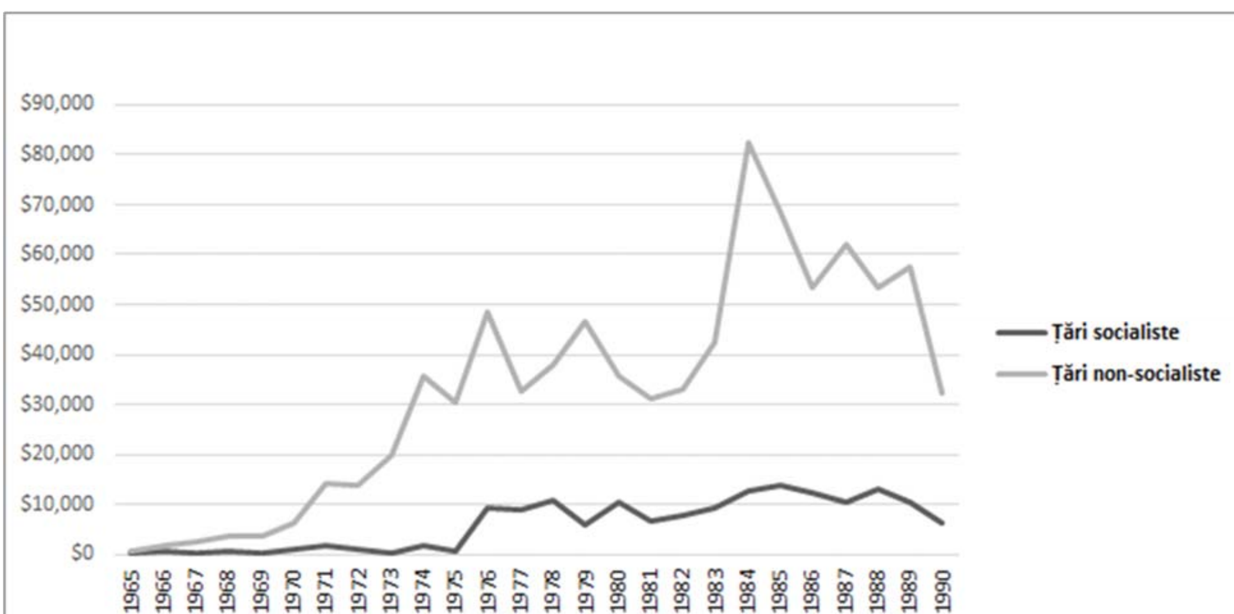

Figura 7. Fluctuația exporturilor totale în țări socialiste și non-socialiste (milioane $). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

Succesiunea dezvoltării capacităților de producție la nivel național indică și dinamica exporturilor în perioada socialistă. Pe măsura consolidării variatelor fabrici, au există noi adăugiri în cifrele de export. Cantitățile incipiente de fire și fibre sintetice exportate își au originile la Săvinești, urmate la aproximativ cinci ani de livrările mărfurilor poliesterice fabricate la Iași. Acestea aveau să se apropie ca și volum (41%) de cele de la Săvinești, care a format aproximativ 47% din totalul cantității exportate până în 1990 (figura 8).

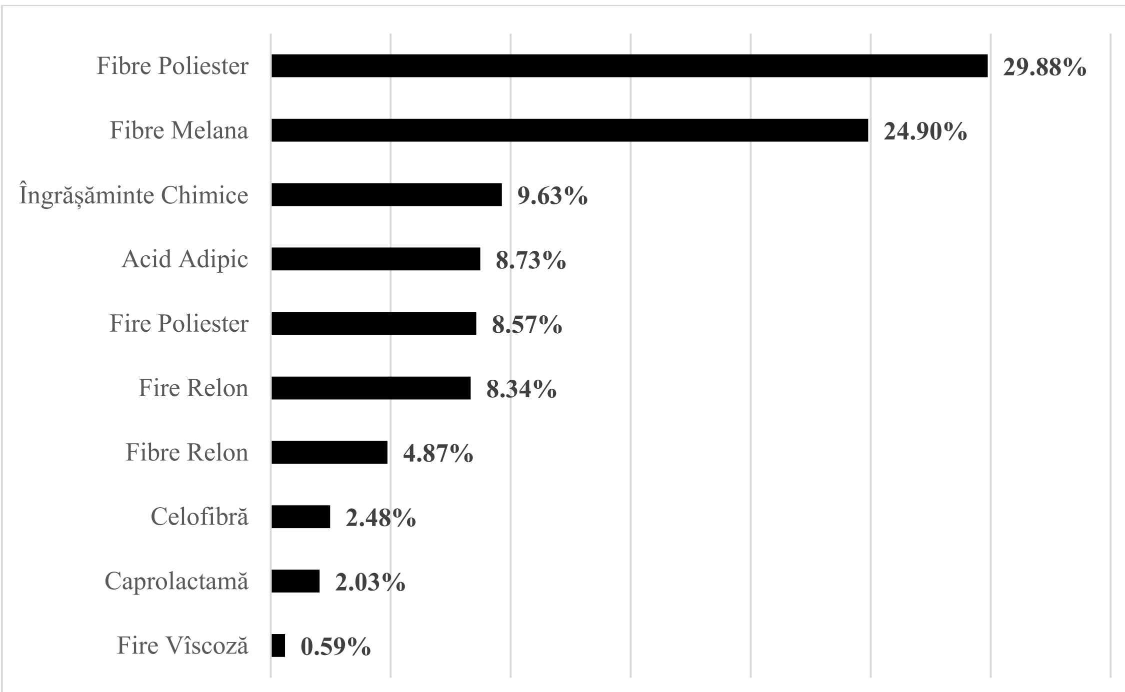

Figura 8. Structura exporturilor CIFFCh Săvinești 1965-1990 (%). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

În total, în perioada 1965-1990, cele zece produse analizate au generat exporturi în valoare de peste un miliard $. Privite în ansamblu, exporturile au avut ca principale destinații Italia (o importantă țară prelucrătoare de fire și fibre sintetice), Franța și Spania. Două produse au format 59% (peste 615 milioane $) din acest total: fibra poliester produsă în cantități însemnate la CFS Iași și fibra melana de la CFS Săvinești. Pe treapta intermediară, trei produse au format 28% din același total: fire poliester textile livrate inițial de CFS Iași iar mai târziu de CFS Vaslui, acid adipic produs la CFS Săvinești și îngrășămintele chimice produse de CIC Săvinești. Celelalte cinci produse rămase au fost marginal semnificative, formând restul de 13%.

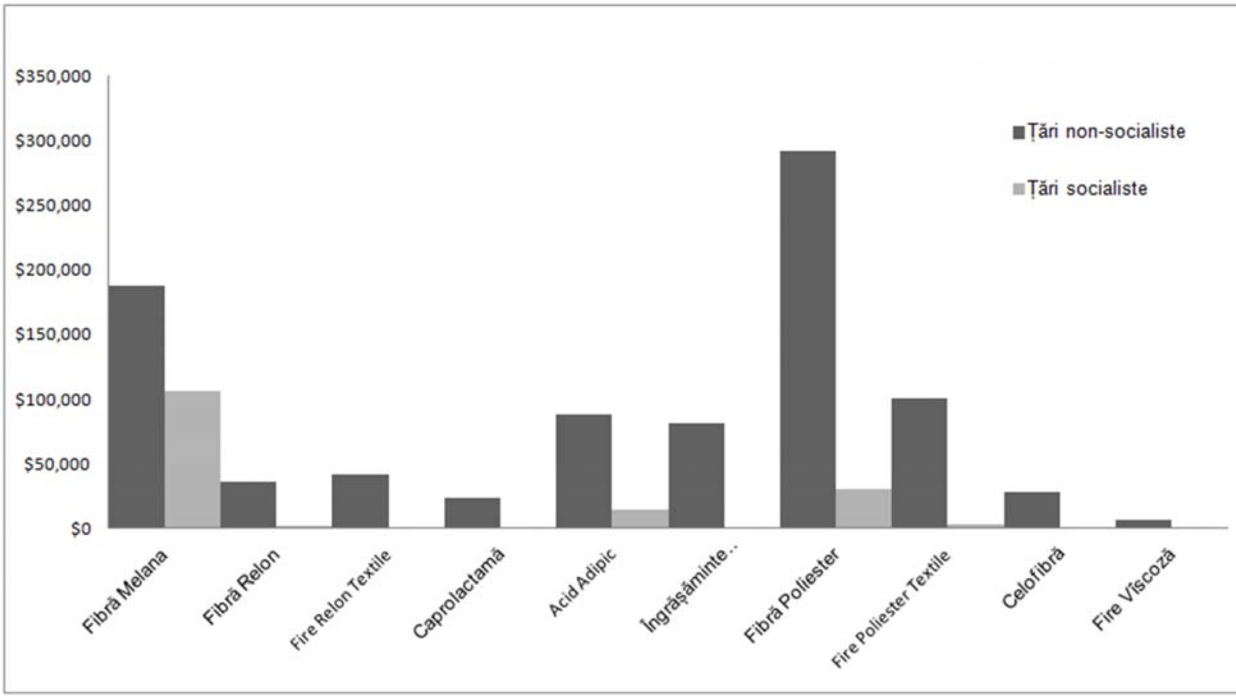

Figura 9. Totalul exporturilor din țări non-socialiste versus țări socialiste (milioane $, 1965-1990). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

Din figura 9 reiese faptul că fibrele melana, urmate de fibrele poliester s-au exportat în cantități mai crescute în țări socialiste. Însă, inclusiv în cazul fibrelor melana, diferența dintre țări non-socialiste și socialiste este de 45% în favoarea primelor. În cazul fibrelor poliester diferența este de 90%. Aceste cifre indică încă o dată preferința destinațiilor de export din industria chimică. Cantitățile semnificativ mai ridicate exportate în țări preponderent vestice evidențiază globalizarea și implicit dependența acestei industrii de lanțurile de valoare globale.

Exporturile firelor și fibrelor poliamidice au început în 1963-64 în cantități mici. Din cadrul CFS Săvinești, exporturile semnificative au început în 1965, prin intermediul întreprinderii UCE Româna Import-Export. În acel an s-au produs în total pentru export 91.2 tone fibra PNA (melana) în valoare de 158 milioane $ și 224.4 tone fibra relon în valoare de aproximativ 280 milioane $. Din ultimele s-a exportat în cantitate de 159 tone în țări ne-socialiste și 65,4 tone către țări din fostul bloc sovietic sau orientale. Mai exact, fibra melana s-a livrat în Italia (2 tone), Elveția (84 tone) și Danemarca (4 tone) iar fibra relon în Austria (57.4 tone), fosta RFG (101,6 tone) și Turcia (65,4 tone). Aceste destinații aveau să persiste până la finele anilor 1980, fiind suplimentate atât prin adăugarea altor țări, cât și prin creșterea exporturilor odată cu sporirea capacităților de producție.

Reperele creșterii exporturilor de fibre relon au fost în 1973 – începerea producție la unitatea Relon IV – și în 1980 odată cu darea în funcțiune a fabricii Relon V. Ambele au depășit ca mărime unitățile care le-au precedat (adesea având capacități dublate), împrejurări repetate și la fabricile Melana. Chiar dacă creșterile înregistrate sunt semnificativ mai puțin vizibile în comparație cu același tip de dezvoltare la Melana, creșterea bruscă din 1982 (figura 8), este atribuibilă atât fabricii Relon V, cât și urgentării exporturilor cu scopul de a plăti datoria externă a țării.

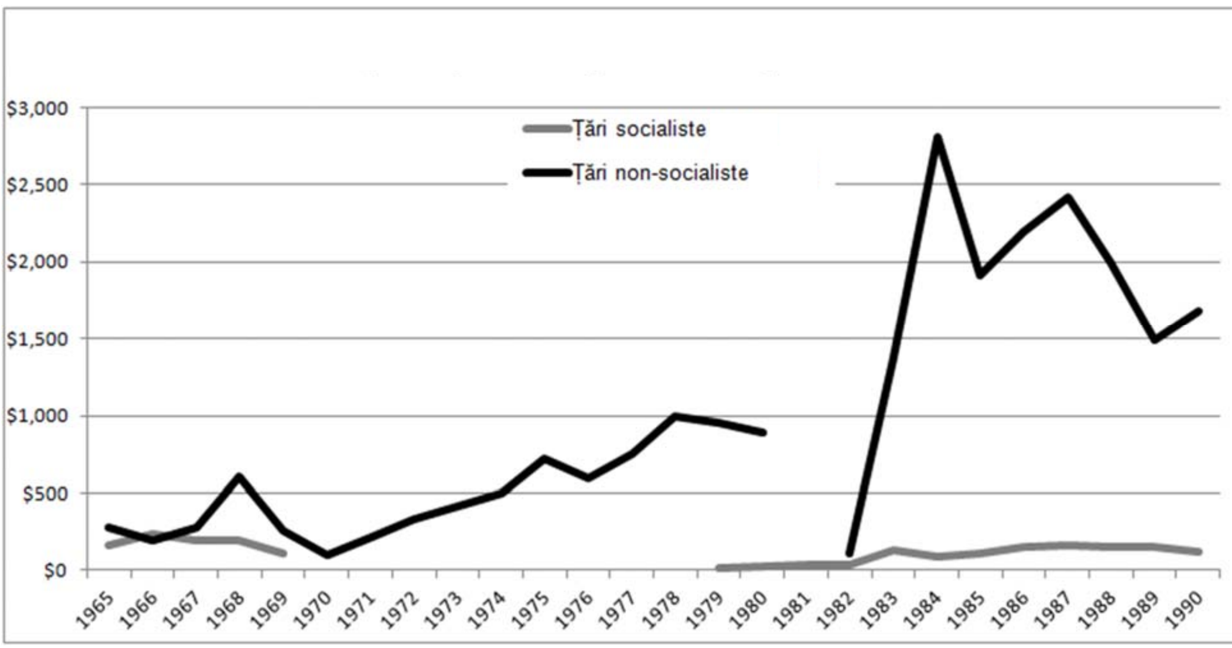

Figura 10. Fluctuația exporturilor în țări socialiste și non-socialiste - fibra Relon (CFS Săvinești, milioane $). Notă: întreruperile reprezintă sistarea tranzacțiilor în anii respectivi. Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

În anul următor, cantitățile exportate au crescut semnificativ: 1300 tone fibră melana și 334,7 tone fibră relon. 1966 a fost primul an în care țările socialiste au beneficiat de exportul fibrei melana: 755 mii lei (113.7 tone) din valoarea totală de 6753 mii lei exportate. Exportul fibrei relon s-a triplat în țările socialiste, crescând de la 65,4 tone livrate în 1965 la 216.7 tone, depășind țările non-socialiste (118 tone). În 1967 a continuat creșterea cantității de fibră melana exportate (1934 de tone) însă aceasta a fost livrată în proporție covârșitoare țărilor ne-socialiste (1932 de tone), în timp ce exportul fibrei relon a scăzut la 312.3 tone, menținându-se echilibrul destinațiilor (150 tone livrate în țări socialiste și 162 tone în cele ne-socialiste). De asemenea, creșterea semnificativă

a fibrelor melana exportate din 1970 se datorează intrării în funcțiune a Melanei II și III (figura 9), și dovedind în același timp predilecția favorizării exporturilor cu scopul de a finanța dezvoltare locală. Anul următor, compoziția celor două tipuri de fibre exportate s-a inversat, cele melana scăzând cu o mie de tone, iar cele relon crescând dublându-se la 687 tone.

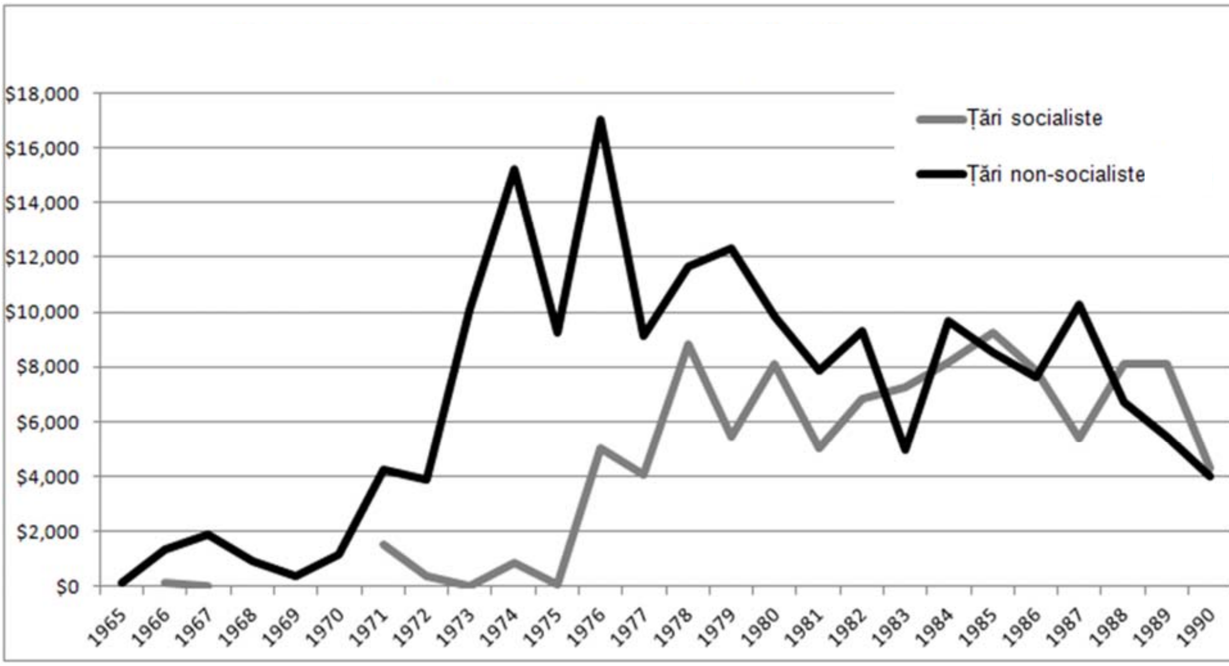

Figura 11. Fluctuația exporturilor în țări socialiste și non-socialiste - fibra Melana (CFS Săvinești, milioane $). Notă: întreruperile reprezintă sistarea tranzacțiilor în anii respectivi. Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

S-au exportat fibre melana în valoare de 187,598 milioane $ către țări non-socialiste și 105,716 mii $ către țări socialiste. Fibre relon în valoare de 35,795 milioane $ au fost direcționate spre țări non-socialiste și 2.350 milioane $ spre țări socialiste. Îngrășăminte chimice s-au exportat exclusiv către destinații non-socialiste, în valoare de 81,497 milioane $, din 1971. Fibră poliester s-a exportat între 1969-1990 în valoare de 292,231 milioane $ către țări non-socialiste și 30,133 milioane $ către țări socialiste. În toate aceste cazuri, exporturile au fost semnificativ mai scăzute către țări socialiste, în unele cazuri exportul către această categorie fiind absentă. Limita superioară a sumelor exportate către aceste țări o reprezintă detașat fibra melana, chiar dacă exporturile non-socialiste sunt mai crescute cu aproximativ 80% și în acest caz. Favorizarea destinațiilor non-socialiste este vizibilă în variate grade la toate cele zece produse analizate.

Anul	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Tone/An	91	1300	1934	976	385	1147	7763	5023

Tabelul 1. Cantitatea (tone) exporturilor Melana. Sursa: Amălinei, 2011:27.

Tabelul de mai sus arată cantitatea de produse exportate înainte și după darea în folosință a fabricii Melana III. Cifrele crescute de export începând din 1971 indică începerea producției la Melana III. Tabelul de mai jos conține datele de export crescute odată cu intrarea în funcțiune a fabricii Melana IV, cât și contribuția adusă de intrarea în funcțiune a întreprinderii RIFIL.

Anul	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Tone/An	11,764	10,390	10,613	22,579	22,819	22,519

Tabelul 2. Cantitatea (tone) exporturilor Melana. Sursa: Amălinei, 2011:28.

1968 a fost și anul în care alte întreprinderi din cadrul CFS Săvinești au început să exporte. Prima, CFA Brăila, a exportat un total de două mii de tone de celofibră destinată în principal piețelor vestice. Urmând aceeași tendință, CFS Iași a început să exporte fibre poliesterice în aceeași cantitate (două mii de tone) cu aceleași destinații. De asemenea, în aceeași perioadă s-a diversificat sortimentele exportate de la Săvinești prin adăugarea firelor poliamidice tehnice fabricate în secțiile Relon. 41 de tone din aceasta au fost livrate țărilor vestice în 1969.

În anul 1970 varietatea produselor, cât și cantitatea lor a rămas relativ constantă, însă în 1971 un nou val de extindere și diversificare a exporturilor a avut loc simultan cu deschiderea noilor unități de producție în industria chimică (printre care și Melana III și Relon IV). La CFS Săvinești, exportul produselor existente a crescut semnificativ, fiind livrate 23 de mii tone de fibre melana și relon (în valoare de aproximativ 7 milioane $), acestea fiind suplimentate cu acid adipic și sulfat de amoniu de la secțiile Melana și caprolactamă și granule relon de la secțiile Relon. Fibre Melana se livrau în această perioadă în URSS (aproximativ 2 mii de tone) și China (aproximativ 5 mii de tone), după o perioadă îndelungată de negociere și testări: „până ne-au primit, s-au convins ei, și după aceea...și plăteau în franci elvețieni” (M, 86, Inginer Șef Melana). Noile produse s-au livrat inițial în cantități scăzute, crescând exponențial pe parcursul anilor: acidul adipic a crescut de la 120 mii $ în 1971 la peste 11 milioane $ în 1975; caprolactama de la 30 mii $ la 3.5 milioane $; îngrășămintele chimice de la 29 mii $ la peste 7 milioane $. Granulele relon au ieșit din export în 1973.

În aceeași perioadă, CFS Iași și-a dublat cantitatea de fibre poliesterice exportate (ajungând la peste 13 milioane $ în 1975), livrând o cantitate infimă și în țări socialiste. Aceeași întreprindere a început să livreze fire poliesterice tehnice și textile, care cu excepția unor fluctuații minore, au rămas în cantități scăzute comparativ cu principalul sortiment exportat. CFA Brăila și-a redus inițial exportul de celofibra (1231 tone) dar a compensat prin adăugarea firelor tehnice de tip vîscoză (477 tone). Însă, livrarea ultimei a fost complet sistată în favoarea primei, care și-a atins apogeul în 1973 (în valoare de peste 6 milioane $ exportate). Cu toate acestea, întreprinderea și redus toate exporturile anul următor, ajungând la doar 400 mii lei. Valorile exportate au fluctuat semnificativ între 1974-1984, de la 5 milioane la 82 milioane $.

În perioada 1971-74, exporturile s-au realizat prin ICE Fibrex, unitate de comerț exterior subordonată la CFS Săvinești. Din 1975, exporturile au trecut sub tutela ICE Danubiana. În plus față de cele deja existente, din același an, fibrele melana au fost livrate în 22 de țări, printre care Albania, Algeria, Columbia, Anglia, Franța, Belgia, Iran, Israel, Liban, Maroc, Suedia, etc. În contrast, fibrele relon au fost livrate în 5 țări în același an: Austria, Finlanda, fosta RFG, fosta RDG și Spania. Fibrele poliesterice produse de UFS Iași, au avut 18 destinații: Anglia, Austria, Belgia, Canada, Elveția, Franța, Finlanda, fosta RFG, fost RDG, Italia, Israel, Olanda, Suedia, Spania, SUA și Turcia.

Gestionarea exporturilor s-a descentralizat de la nivel național la nivel de întreprinderi la începutul anilor 1970. Aceste împrejurări au dus la creșterea exporturilor în general. De exemplu, exportul produselor relon s-a dublat între 1970-74, crescând anual cu 27,8%. Valoarea produselor exportate a crescut de la 900 mii $ în 1967 la aproximativ 2 milioane $ în 1973. Dinamica exportului la acest tip de produs a evoluat astfel datorită consumului redus la nivel național: „se consuma puțin în România, cam o treime, restul mergea la export” (M, 77, Director comercial Fibrex).

În cazul Săvineștiului, exporturile de fibre chimice au trecut sub numele Fibrex (destinată a fi singura întreprindere de comerț exterior a platformei), denumirea începând din 1990 a fabricilor producătoare de fibre poliamidice. Orientarea exportului a fost spre piața europeană, „întrucât industria textilă este dezvoltată, consumul de textile foarte ridicat și sunt aproape ca zonă geografică” (Botez et al., 1974: 331). Țările în care s-a exportat a crescut constant începând din 1965: de la 6 țări la 13, după aceea la 25 în 1973.

Un respondent a spus despre exporturile în China: „în 1983-84 aveam un contract cu China pentru fire nylon, în care livram în China un sfert din producția Relon-ului V...asta însemna cu nu trebuie să calibrezi utilajele ci mergi un an de zile în același fel un an de zile” (M, 77, fostul director comercial Fibrex). Colaborarea însă a încetat, în condițiile în care în anul precedenți clientul din China a fost aprovizionat cu 1200 de tone, în viitor cererea ar fi crescut la 2200 de tone, „jumătate din producția Relon-ului V”. Cele mai însemnate puncte de livrare de fibre sintetice (aproximativ 60% din totalul exporturilor) au fost Anglia, RFG și Italia. Îngrășămintele chimice s-au exportat în cantități mai însemnat în RFG și Belgia.

Firele tehnice, în special cele vopsite în culoarea negru se exportau cu precădere unui client din Spania care le folosea la fabricarea plaselor pescărești. Terțul în cauză „avea o flotă însemnată în Oceanul Pacific” se ocupa cu pescuitul tonului, „pește care nu vede culoarea neagră”. Acesta inițial era aprovizionat de concernul DuPont, dar a schimbat furnizorul în anii 1980 datorită creșterii cantității de produse livrate din Săvinești: „de la două camioane pe lună am trecut la opt, nouă camioane”.

Exportul acidului adipic a început să scadă semnificativ din 1977, de la 1.5 milioane $ în 1976 la sub 500 mii $, crescând iar la peste 1 milion $ în 1980. Aceeași traiectorie descendentă a avut-o și caprolactama, care în 1978 a scăzut cu aproximativ 75% față de anul precedent (de la 2.4 milioane $ la 500 mii $). În plus, gama exportată s-a extins prin adăugarea firelor textile și firelor covor începând din 1976. Acestea au avut o creștere inițială (la 2,2 milioane $) după care au scăzut în medie cu 1 milion $, tendință care s-a menținut până în 1980.

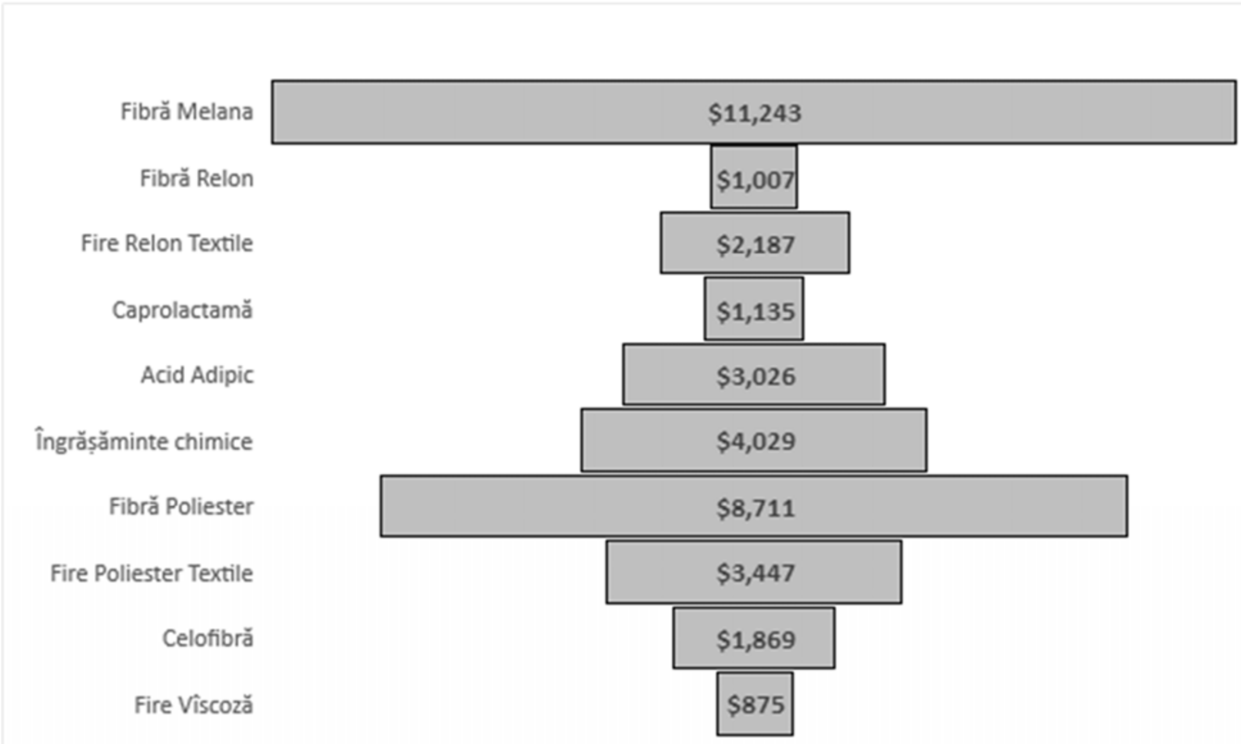

Figura 12. Media exporturilor anuale de la nivel național, 1965-1990 (milioane $). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

La CFS Săvinești, a doua jumătate a anilor 1970 a continuat cu fluctuații semnificative a exportului fibrelor melana, acestea variind cu 60-70% (de la 22 milioane $ la 12 milioane $) între 1976 și 1978, fenomen care avea să se mențină și în anii 1980. Celălalt produs exportat din 1965, fibrele relon, și-a menținut nivelul de export mediu de aproximativ 1 milion $ pe an. Fibra melana a avut în medie cel mai ridicat nivel de export (peste 11 milioane $ anual), datorită exporturilor relativ echilibrate către țări non-socialiste și socialiste. Fibra poliester a avut a doua cea mai ridicată medie (8.7 milioane $), începând exportul cu patru ani mai târziu (1969) în comparație cu fibra melana. Următoarele opt produse au medii cu peste 50% mai reduse decât primele două, cea mai ridicată dintre acestea fiind îngrășămintele chimice (peste 4 milioane $ anual), exportate doar în țări non-socialiste.

La celelalte unități aparținătoare de CFS Săvinești, exporturile au fluctuat în mod similar. CFS Iași și-a menținut exporturile crescute de fibre poliesterice, a căror valoare era cuprinsă între 15 milioane și 20 milioane lei. CFA Brăila și-a continuat decăderea pe piața exporturilor, tendință care a culminat în 1977, an în care întreprinderea nu avut deloc exporturi. Per ansamblu, 1977 a

fost anul în care România a exportat doar fibre sintetice, din rândul cărora doar produsele primare (în principal fibra melana de la Săvinești și fibra poliester de la Iași) au menținut nivelele de export relativ constante ca valori.

La finalul anilor 1970 circumstanțele însă s-au ameliorat: CFA Brăila și-a reînceput exporturile și noi întreprinderi au fost incluse tutela CFS Săvinești, IFA Lupeni din 1979 și CFS Vaslui, CFS Câmpulung, IFFP Roman, respectiv IFA Botoșani din 1980. Dintre acestea, doar IFA Lupeni a exportat în cantități semnificative (412 mii lei), prag care s-au menținut și în anii 1980. CFA Brăila a urmat noi planuri de export a celor 36 de mii de tone disponibile în 1979. 450 de tone de fire tehnice vîscoză au fost livrate în Spania (Firestone, producător de anvelope), 500 de tone în Franța (la doi beneficiari), 450 de tone în RFG (trei beneficiari). Datorită calității reduse (rezistența scăzută a firelor), unii beneficiari (Danemarca și Ungaria) au renunțat la colaborare, chiar dacă prețul era „inferior celui planificat cu circa 33%" (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, 1981, Arhivele Naționale Neamț).

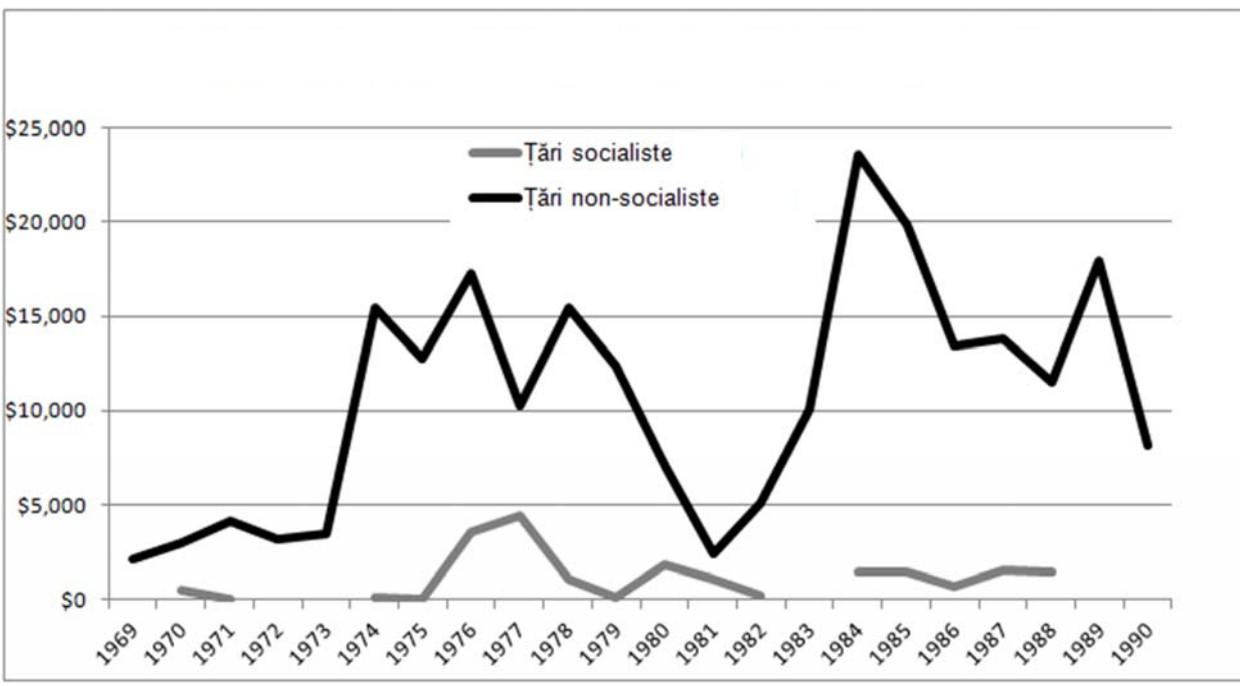

Figura 13. Fluctuția exporturilor în țări socialiste și non-socialiste - fibra poliester, 1969-1990 (CFS Iași, milioane $). Notă: întreruperile reprezintă sistarea tranzacțiilor în anii respectivi. Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

La începutul anilor 1980, unitățile de comerț exterior aparținătoare industriei chimice s-au divizat: răspunzătoare de fire și fibre sintetice a fost numit Româno-export, iar de cele artificiale

ICE Danubiana. De asemenea, directivele de la nivel central încurajau „încheierea de acorduri de lungă durată cu țări socialiste...și extinderea colaborării cu țările în curs de dezvoltare” (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, 1981, Arhivele Naționale Neamț). Cantitatea de exporturi a scăzut în anii 1981-82 la toate unitățile CFS Săvinești, chiar dacă cerința oficială era creșterea exporturilor. Scăderea a fost redusă ca amploare la sediul centralei, însă în întreprinderi precum CFS Iași sau CFA Brăila exporturile au scăzut în medie cu 50%. În cazul primei, cantitatea fibrei poliester exportate a scăzut cu o treime în 1982 comparativ cu 1979 (2.399 milioane lei față de 9.723). CFA Brăila și-a redus de asemenea exporturile de celofibră, acestea reducându-se cu aproximativ 75% în decursul unui an (de la 5.981 milioane lei la 1370). În anii următori, 1981-82, exporturile au scăzut în continuare, întreprinderea încetându-și activitățile de export din 1983 până în 1985, când CFA Brăila s-a unit în totalitate cu CFS Săvinești. În general, această unire a însemnat dizolvarea întreprinderii din Brăila.

În contrast cu aceste scăderi, anii 1984-85 au reprezentat apogeul exporturilor din istoria CFS Săvinești. Împrejurări prefigurate încă din 1983 de cantitatea aproape dublată de îngrășăminte chimice livrate, anii de vârf au însemnat creșteri la toate unitățile centralei. Săvinești a avut în acești ani cea mai ridicată cantitate de fibră melana exportată și CFS Iași cea mai ridicată cantitate de fibre poliester livrate. Celelalte întreprinderi au contribuit semnificativ la aceste volume: CFS Vaslui și CFS Câmpulung (ambele producătoare de fibre poliester) și-au dublat nivele fabricate, apropiindu-se de planurile de producție prevăzute. De asemenea, alte unități cu cantități nule produse până la acea dată și-au început aportul: IFM Botoșani au contribuit cu fibre acrilice în valoare de 5.399 mii lei, IFFP Roman cu fire textile de 3.599 mii lei și CFS Corabia cu fibre poliester de 3.114 mii lei.

Din 1986 producția pentru export devine principalul indicator urmărit la toate nivelurile industriale. Totuși, valorile exportate la nivel de centrală au început să scadă, tendință care avea să se mențină în următorii 15 ani, până la încetarea totală a activității CFS Săvinești. Tendința descendentă a variat la diferitele întreprinderi, dar nu a culminat într-un an specific. De exemplu, exporturile de la Săvinești au scăzut cu aproximativ 25% în 1987, împrejurare care s-a petrecut cu un an înainte la Iași, în timp ce la Roman exporturile au fost mai ridicate decât în 1985. În 1988 circumstanțele s-au inversat, Săvinești a depășit pragul din 1985, dar la Iași exporturile au scăzut cu peste 50% (13 milioane $ față de aproximativ 30 milioane $ cu trei ani înainte). Privite în

ansamblu, structura exporturilor de produse chimice în perioada 1965-1990 a crescut semnificativ pentru prima dată în 1971, perioada dintre 1965-70 fiind de stagnare. Măsurate ca valori în valută, fire și fibre melana s-au livrat pentru prima dată în 1965 către țări socialiste, urmate de 5 ani în care s-a exportat doar în țări vestice. Valoarea totală a exporturilor în acest interval a fost format preponderent de fibre melana completate de fibrele relon. Cantitățile ambelor produse s-au menținut relativ constante cu excepția unei scăderi cu 50% în 1969-70.

În decada 1970-80, exporturile au crescut exponențial cu două perioade de scădere: 1973 și 1976-78. Repere reprezintă anii 1974 și 1976, în ambele înregistrându-se creșteri cuprinse între 40-50%. Privite din perspectiva valorilor exprimate în mii $, se observă o creștere de la 8.6 milioane $ în 1972 la peste 20 milioane $ în 1974, urmate de o creștere la 27 milioane $ în 1976, valoarea extremă superioară din această decadă. Responsabilă pentru această valoare extremă este cantitatea de fibră melana exportată, cea mai ridicată din istorie (peste 17 milioane $). Cele două intervale de scădere au fost mai puțin semnificative, iar în 1979 valorile exportate s-au apropiat de cele înregistrate cu trei înainte.

Perioada 1980-89 conține anii cu cele mai ridicate cantități exportate. Structura exporturilor în această perioadă formează o distribuție normală, cu anii de vârf (1984-85) înconjurați de intervale de scădere atât în prima jumătate a decadei cât și în a doua. Extremele superioare din anii 1984-85 constituie cele mai ridicate valori exportate până în acea perioadă, acestea fiind depășite doar în 1995. 1984 este anul cu cea mai ridicată sumă exprimată în $ (peste 30 milioane $), în timp ce 1985 imită anul precedent din perspectiva rublei (peste 13 milioane Rb). La suma exprimată în $ a contribuit semnificativ exportul firelor și fibrelor relon, acestea având în acel an valoarea extremă exportată (peste 18 milioane $). Extrema inferioară o constituie perioada 1987-89.

În pofida caracterului fluctuant al tendințelor de export din aceste unități constitutive ale industriei chimice românești, accentuarea globalizării economice predomină în analizele realizate. Datele prezentate îndeamnă la regândirea poziției româniei ca un regim socialist autarhic. În realitate, direcția urmată a fost preponderent orientată spre o diversitate de destinații, majoritatea dintre ele fiind țări capitaliste din zona vestică. Includerea în aceste lanțuri de valoare – chiar dacă la un nivel limitat de politicile statului – demonstrează circumstanțele dependenței economice ale industriei chimice. Resursele provenite din aceste exporturi au avut un rol crucial pentru

consolidarea proiectului de dezvoltare local prezentat în capitolul 2, în timp ce politicile de stat trasate de aspecte ideologice au determinat împrejurările tranziției post-socialiste.

Continuitatea exporturilor după 1989

În decursul anilor 1990, destinațiile de export s-au menținut parțial. De exemplu, în cazul Melana, calitatea scăzută a produselor a dus la trierea majorității destinațiilor vestice, majoritatea exporturilor fiind direcționate către țări orientale și nord-africane: Maroc, Iran, Pakistan și India. Principala problemă logistică în cazul acestor destinații fiind lipsa de acces către Marea Neagră. Ca urmare, ruta urmată trecea inițial prin Rotterdam, după care se îndrepta spre sud-est, ridicând semnificativ costul de transport.

Printr-o hotărâre a guvernului Roman în 1990, s-a desființat centrala de fibre sintetice Săvinești. În luna noiembrie a aceluiași an, din fosta CFS Săvinești s-au desprins întreprinderile Fibrex SA, Melana SA și Comes SA. Exporturile din același an s-au raportat la nivel de centrală pentru ultima dată. Acestea au scăzut cu aproximativ 40%: dintre produsele de bază, cantitatea exportată a scăzut vizibil față de finalul anilor 1980 (8.835 mii $ de fibra melana și peste 20 milioane $ de fibră poliester în 1989 față de 6.3 milioane $ și 7.4 milioane $ în 1990).

În timp ce la Săvinești scăderile au fost marginale, la cealaltă unitate cu exporturi semnificative, CFS Iași, exporturile s-au înjumătățit. La alte unități împrejurările au fost similare: IFFP Roman și-a redus exporturile de la 6.5 milioane $ în 1989 la 2.2 milioane $ în 1990, CFS Vaslui de la 5 milioane $ la 1.7 milioane $ și IFS Corabia de la 6.5 milioane $ la 1.7 milioane $.

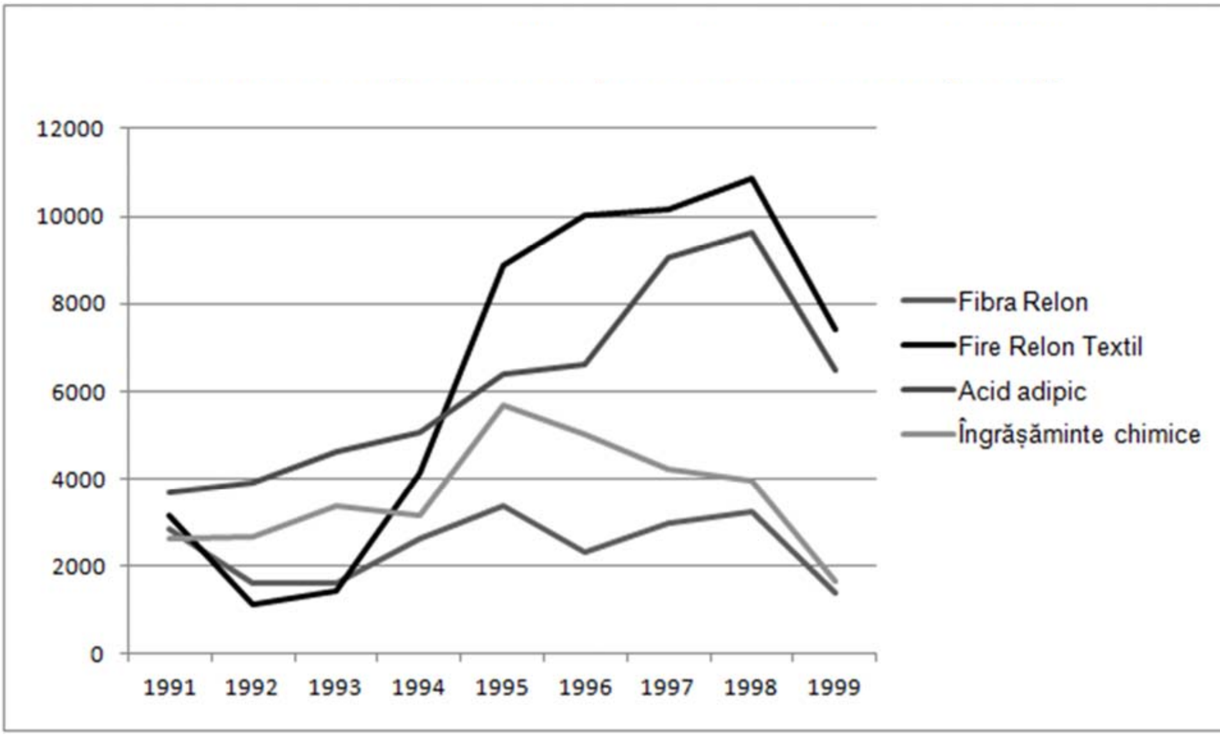

Figura 14. Structura exporturilor post-decembriste de la CFS Săvinești (milioane $, 1991-1999). Surse: documente interne ale CIFFCh Săvinești și elaborare proprie.

Cei 9 ani, 1990-99, sunt caracterizați de două tendințe divergente. Pe de o parte, exportul fibrelor melana a început să scadă semnificativ din 1990, ajungând la 0 în 1999 când întreprinderea și-a încetat activitatea. Între 1987-1992, producția globală de fibre acrilice intrase deja în declin. Pe plan mondial, schimbările în industria fibrelor sintetice și artificiale a cunoscut transformări ample, numeroase fabrici s-au închis și s-au relocat din vest spre est, asemeni altor industrii în perioada respectivă. 1987 a fost și anul în care producția fibrei Melana a început să scadă. După revoluție, secțiile de producție ale fibrelor acrilice s-au separat de CFS Săvinești ca toate celelalte întreprinderi menționate. Societatea comercială Melana S.A. a intrat pe o pantă descendentă din 1990, stare din care nu avea să iasă până la închidere după ce s-a separat de restul întreprinderilor de pe platformă în aprilie-mai 1990.

Anul	Fibra Melana (mii de tone/an)
1985	46,0
1986	49,0
1987	47,3
1988	47,0
1989	42,8
1990	35,3
1991	24,4
1992	20,0
1993	20,7
1994	18,6
1995	21,1
1996	18,0
1997	15,8
1998	4,4
1999	0,4

Tabelul 3. Producția fibrei Melana (1985-1999). Sursa: Amălinei, 2011:32.

Exportul produselor relon (redenumite în Fibrex) a continuat după o perioadă inițială de scădere în perioada 1990-93. În anul următor, cantitatea exportată a atins nivelul valoric al anilor de vârf pre-revoluționari (1984-85), cu peste 18 milioane $ valoare exportată. 1995 a fost anul cea mai ridicată creștere a exporturilor relon, acestea majorându-se cu aproximativ 70% în decurs de un an: de la 18 milioane $ la peste 30 milioane $, ajungând la un apogeu de aproximativ 35 milioane de $ în 1997. Ultimii doi ani din activitatea Fibrex au avut de asemenea exporturi crescute, de peste 25 milioane $ pe an, după care întreprinderea s-a privatizat. În cazul ambelor întreprinderi, aceste cantități aveau să fie ultimele livrate înainte de disoluția aproape totală a capacităților de producție în urma circumstanțelor de privatizare prezentate în capitolul III.

Capitolul II – Circumstanțele socialismului real-existent

În paralel cu dinamicile de import și export descrise în capitolul precedent, acest capitol va urmări aspectele infrastructurale și sociale din spatele producției care au constituit sursa industrializării locale prin intermediul tranzacțiilor din lanțurile de aprovizionare globale. Din numeroase puncte de vedere, narativa acestui capitol urmărește furnizorii de mărfuri plasate în rețelele comerciale globale descrise în primul capitol: forța de muncă, organizarea producției, mijloacele de producție și procedurile logistice. Inițiativele de formare și expansiune a forței de muncă, cât și valurile de investiții de la nivel local au extins capacitățile de producție exact pentru a spori acest potențial de acumulare al țării prin intermediul exporturilor.

Începând de la demararea lucrărilor de construcție în 1957 până la Revoluția din 1989, acest capitol va descrie expansiunea locală care a configurat „motorul" productiv evidențiat în valorile de export prezentate în primul capitol. Totodată, acest capitol marchează reducerea perspectivei descriptive de la nivel național la cel regional: de la industria chimică din România la platforma Săvinești și zona adiacentă municipiului Piatra-Neamț.

Parcursul consolidării locale a urmat cu precădere expansiunea platformei de la Săvinești, fiind un proces gradual unde darea în funcțiune a unei unități de producție constituia punctul de pornire pentru ciclul atragerii și acomodării forței de muncă necesare. De exemplu, o nouă unitate începea producția cu angajați ai fabricilor existente (aproximativ 50% din forța de muncă era transferată) care aveau deja un statut stabil în regiune. Completarea necesarului începea prin atragerea noilor angajați prin recrutarea tinerilor absolvenți sau a forței de muncă din mediul rural care erau eligibili pentru locuințe urbane în funcție de posibilitățile periodice.

Însă, înainte de a începe descrierea propriu-zisă, o mențiune: acest subcapitol cuprinde două perspective în esență opuse. Pe de o parte, viziunea unor economiști și istorici (Ban, 2012; 2014; Crowther, 1988; Murgescu, 2010) oferă o imagine de ansamblu al realităților structurale ale perioadei socialiste din România. Neajunsul inerent al acestor scrieri îl reprezintă ignorarea experiențelor cotidiene, acestea nefiind în mod facil generalizabile. Adesea, aceste puncte de vedere afirmă existența unor fenomene generale la anumite niveluri, omițând însă particularitățile care le nuanțează. Pe de altă parte, narativa include și perspective descriptiv mai complexe (Pittaway, 2012; Grama, 2016, 2019; Bartha, 2013) care critică în mod direct autorii menționați

anterior. La acestea se mai adaugă cercetările sociologilor din perioada socialistă (Cazacu, 1979; Cernea, Popescu și Ene, 1971). Aceste studii au ca scop prezentarea fenomenelor trăite de actori sociali (muncitori) în contexte specifice (situate în spațiu și timp). Pentru scopurile prezentului studiu, concepțiile ultimilor autori sunt mai adecvate. Însă, pe parcursul narativei, cele două perspective sunt redate succesiv ca mutual complementare, datele prezentate în acest capitol contribuind concomitent la completarea ambelor perspective.

Aportul la datele economice structurale sunt reprezentate de tendinețele prezentate în capitolul precedent, acestea fiind prefațate de caracteristicile globalizării care nuanțează conceptualizările încadrate, pe alocuri, în economia de penurie (Crowther, 1988; Murgescu, 2010; Pasti, 1995). Mai precis, conceptualizarea influenței sovietice într-o cheie naționalistă subliniază autarhia României socialiste. Însă, datele prezentate în capitolul I sunt în opoziție cu acestea. După cum a fost observabil în industria chimică, efectul dominator al URSS în economia socialistă românească nu s-a remarcat, relațiile comerciale fiind caracterizate majoritar de direcționarea occidentală a exporturilor pentru obținerea devizelor convertibile necesare industrializării interne.

În același timp, narativele descriptive sunt completate prin cazul României socialiste în sine, considerată ca o exemplificare a „dictaturii de bunăstare” (Bartha, 2013) într-o altă zonă a Europei de Est. Dincolo de caracterizările ca un simplu regim represiv, planificarea centralizată a creat mecanisme de pacificare a forței de muncă similare cu cele întâlnite în Ungaria și Polonia. Diferitele valuri de industrializare au avut loc în paralel cu urbanizarea municipiului Piatra-Neamț, acestea constituind premizele formării bazei comunitare locale prin instituțiile culturale, evenimente recreative și posibilități de consum.

Economia politică și relațiile de muncă socialiste din România

Așadar, perioada socialistă constituie punctul de plecare a întreprinderilor studiate în cazul de față. Restructurarea economiei românești a început în anul 1947 odată cu implementarea „sistemului politic de tip sovietic” (Murgescu, 2010), având rădăcini ideologice național-staliniste (Crowther, 1988). Totuși, practicile de represiune staliniste (cenzură, deportări, muncă silnică) au fost mai laxe. Însă, latura naționalistă a fost mobilizată eficient, creând o ideologie etno-centristă (asemănătoare politicilor extremei drepte) care a avut rolul de a justifica direcția politică și economică a țării (Ban, 2012). Afișându-se ca reprezentantul clasei muncitoare industriale, Partidul Comunist Român a început procesul de industrializare forțată. Aceasta a fost considerată modalitatea optimă de dezvoltare economică. Pilonii acestei dezvoltări aveau să fie întreprinderile industriale majore, construite treptat pe baza investițiilor alocate de comitetul central în cincinalele plănuite.

Bazându-se pe o economie central planificată, principalul scop al guvernului a fost reducerea dependenței agricole și negarea profilului agrar al țării. Însă, spre deosebire de Bulgaria, de exemplu, România nu a primit ajutor din partea URSS pentru consolidarea economiei planificate. În plus, relația cu URSS a fost de la început tensionată, România fiind obligată să plătească daune de război (de peste 300 milioane $) pe lângă pierderea controlului asupra rezervelor de țiței, minerale și cherestea în beneficiul URSS.

Vizând în principal industria grea, structurarea economiei prin procesul de industrializare forțată a funcționat pe baza unui „fond de acumulare”. Acest fond a fost consolidat din venitul național, începând cu primul cincinal (1951-1955), fiind destinat reinvestirii ulterioare. Fondul investițiilor a variat între 17% și 36%, având o creștere constantă din 1960 până în 1981, când criza economică globală a forțat guvernul să reducă bugetul alocat cu 5%, respectiv 10% în ultimul cincinal (1986-1989) (Murgescu, 2010). Această tendință este conexă valorilor fluctuante din importurile aceleiași perioade (vezi figura 1).

Începând din anii 1950, industrializarea din România a cunoscut cele mai ridicate niveluri din Europa, vizibile prin produsul intern brut care a crescut treptat în anii 1970, ajungând la apogeu în 1980 (vezi figura 2). De asemenea, procentul din produsul intern brut investit în industrie a crescut de la 18% în cincinalul 1951-1955, la 34% în 1971-1975 (Ban, 2014), cumularea între 1950 și 1974 fiind de 68%. Aceste niveluri de creștere au fost peste media Europeană, apropiindu-

se de cele ale Germaniei și Iugoslaviei, semnificativ peste creșterea din URSS. Per total, în 1989, rata producției industriale a fost de 44 de ori mai ridicată decât în 1950.

Anul 1965, cel al venirii la putere a lui Nicolae Ceaușescu, a fost echivalent cu „ruperea” de URSS și urmarea agendei proprii de industrializare, fără aportul fondurilor de dezvoltare estice. Decizia URSS-ului de a desemna România ca producător agricol, a produs nemulțumirea care până la urmă a dus la refuzul asumării acestui rol. Totodată, această schimbare a survenit pe fondul creșterii producției (între 1958-1963 prin directivele lui Gheorghiu-Dej) industriale cu 14% (Crowther, 1988). În schimb, guvernul a urmat calea dorită a industrializării prin planificarea centralizată proprie, circumstanțe care aveau să persiste până în 1989.

Spre deosebire de alte țări socialiste (precum în Ungaria sau Polonia, care au experimentat cu variate forme economice și relații de proprietate în încercarea de a crea societăți de consum), în sistemul românesc nu au survenit schimbări: sectorul privat s-a menținut la nivel minim, iar bugetul de stat a fost constant format din profitul întreprinderilor statului (Ban, 2012). O caracteristică remarcabilă a modelul economic socialist din România a reprezentat-o afinitatea către importurile din vest (în special utilaje industriale). Acest amănunt a fost vizibil prin apariția industriei chimice în sine, capitalul fix importat din RFG stând la baza producției de fire și fibre sintetice, printre altele.

Existau fluctuații ale investițiilor, însă acestea au cunoscut cele mai ridicate praguri în perioada 1976-1980 (în 1970 s-au alocat 80 de milioane lei, iar în 1980 s-a ajuns la 210 milioane lei) după care bugetul a scăzut datorită crizei economice. Fondurile pentru investiții au fost direcționate preponderent către industria de categoria A (fabricarea mijloacelor de producție și a produselor industriale) în proporție de 65%, iar 15% au fost alocate celei de categoria B (bunuri de consum intern). Ca zone geografice, investițiile în industrie s-au concentrat în zone specifice (București, Brașov sau Hunedoara în primă fază), București având cea mai ridicată concentrare industrială (16%) din țară. Exagerarea alocării fondurilor către industrie, în detrimentul bunăstării populației este un punct de convergență al publicațiilor despre socialismul românesc (Ban, 2012; Crowther, 1988; Pasti, 1995, 2006; Murgescu, 2010), decizia fiind fundamentată pe criterii ideologice și politice ale sistemului socialist. De exemplu, creșterile în producția industrială preconizate au fost de aproximativ 10%, din 1966 însă acestea cerințe s-au majorat la 11.6%, prag

care a fost depășit de unele sectoare industriale (producția industriilor din categoria A s-a situat la 12.7%).

Ca și procent al producției industriale, la finalul perioadei socialiste, industria chimică reprezenta 9.8% (la egalitate cu metalurgia) din totalul producției la nivel național (cel mai ridicat nivel înregistrându-se în 1970, cu 10.1%), crescând semnificativ din 1950, urmând traiectoria majorității ramurilor industriale. Între 1950-1965 industria chimică a avut o creștere anuală medie de 22.3%, respectiv 24.6% între 1965-1970. Din 1950 până în 1972, producția în această ramură a crescut de 70 de ori, un aport important revenindu-i Combinatului de Fire Sintetice de la Săvinești (Murgescu, 2010).

Totuși, argumentele structurale prezentate până acum tind să asume narativa economiei de penurie prin subsumarea economiei socialiste românești celei din URSS. Descrierea „ruperii" de sfera influenței sovietice într-o manieră naționalistă evidențiază adițional autarhia României socialiste. După cum a fost demonstrat în capitolul I, cel puțin în industria chimică, modelul economic sovietic nu a dominat majoritar relațiile economice, acestea având preponderent tendințe occidentale prin favorizarea exporturilor în zona vestică în schimbul devizelor convertibile.

Așadar, industria chimică a cunoscut o ascensiune semnificativă în anii 1970, culminând cu valorile de vârf la mijlocul anilor 1980, cum reiese și din valorile exportate prezentate în principal în figura 6. Profilul industrial a trecut de la producția de materii prime (de exemplu, negru de fum pentru fabricarea cauciucului, amoniac pentru îngrășăminte chimice și caprolactamă pentru producția de fibre sintetice) la produse semi-fabricate și finite pregătite pentru utilizare: anvelope de cauciuc, fire chimice, fibre sintetice, detergenți, vopsele, etc. Numărul salariaților din industria chimică a crescut de asemenea, de la 21 de mii în 1950 la 200 de mii în 1980. Aceste creșteri s-au bazat pe volumul mai ridicat de investiții din partea statului care au crescut cu 71% în cincinalul 1971-1975 față de perioada 1957-1970. Volumul preconizat a fost de 100 de mii de tone pe an la nivel național, 60 de mii din această cantitate era așteptată de la Săvinești.

Ca fenomen secundar, industrializarea românească a fost strict legată de urbanizare și de alte politici sociale precum presupusa eradicare a șomajului și accesul la servicii sociale. Relativ modest urbanizată în anii 1950 comparativ cu țările din Europa, România a recuperat decalajul în decurs de 20 de ani. În 1948, 23.4% din populație locuia în mediul urban, dar în 1989 acest procent s-a dublat ajungând la 53.2%.Politicile de urbanizare au fost ghidate de la nivel central prin

alocarea investițiilor. Începuturile procesului de urbanizare sunt exemplificate de Crowther (1988): între 1955-1965, populația ocupată din mediul rural s-a redus de la 69.5% la 56.5%, în timp ce populația urbana s-a majorat de la 31.3% la 38.2%. În aproximativ aceeași perioadă, peste 720 de mii de locuințe s-au dat în folosință în mediul urban, urmând ca până 1977 numărul acestora să depășească un milion (Cazacu, 1979).

Migrația către mediul urban a fost un efect al colectivizării și mecanizării agriculturii, proprietățile agricole individuale au trecut în proprietatea statului, însă nu și modurile de subzistență rurale. În România, chiar dacă muncitorul rural a fost figura centrală a socialismului real existent, cel care urma drumul proletarizării concomitent cu industrializarea țării, statul miza încă pe avuția gospodărească a „sătenilor urbani". Industrializarea a fost strategia statului de a combina modul de trai rural cu munca salariată, nu ruperea imediată a relației dintre cele două. De exemplu, la începuturile industrializării clujene numeroase întreprinderi angrenau forță de muncă navetistă din satele adiacente orașului care reveneau zilnic sau sezonier în localitățile de reședință, accesând astfel resursele atât urbane cât și rurale (Cucu, 2019; Petrovici, 2013).

Urbanizarea a avut loc în condițiile în care exista un deficit de locuințe în anii 1950, marile cartiere muncitorești din zonele industrializate se construiau pe măsura dezvoltării capacităților de producție. Fenomenul este descris în numeroase instanțe, printre care Cluj-Napoca (Petrovici, 2011, 2012) sau Călan (Mărginean, 2015). Municipiul adiacent platformei de la Săvinești, Piatra-Neamț, a cunoscut linii similare de dezvoltare, primele cartiere de blocuri destinate muncitorilor fiind construite în anii 1950. Acestea au inclus și „cartierul nemțesc" destinat muncitorilor germani care au ajutat la implementarea tehnologiilor de fabricare la uzinele de pe platformă, după achiziționarea și importul acestora de la firma Zimmer.

Cu toate aceste neajunsuri, mutarea locuitorilor din mediul rural în urban a reprezentat o îmbunătățire a condițiilor de locuire, având facilități precum încălzirea centrală, electricitate, apă curentă și gaz metan. Societatea românească inegală din perioada pre-socialistă a devenit în decurs de aproximativ 30 de ani semnificativ mai puțin stratificată. Aceste măsuri sociale de bunăstare, cuplate cu variate directive represive caracteristice stalinismului, au generat suportul necesar pentru regimurile socialiste (Kotkin, 1997), inclusiv cel românesc.

În aceste condiții, numărul salariaților a crescut semnificativ (în 1950 se situa la 2,1 milioane de persoane, iar în 1989 a crescut la 8 milioane, 4,5 milioane fiind în ramuri industriale)

această ascensiune fiind determinată de proletarizarea masivă a locuitorilor din mediul rural, locuitori care asigurau și hrana pentru zonele industrializate. Din aceste ramuri, industria chimică a înregistrat cea mai semnificativă creștere (fiind urmată de construcția de mașini), majorându-se de aproximativ patru ori între 1950-1963, indicând astfel prioritatea acesteia în politicile de expansiune. Creșterea numărului de operatori în industria chimică a fost de 140% între 1958-1961, iar cea a mecanicilor cu 94.3% și a inginerilor chimiști cu 117.5% (Biji et al., 1964). Orașele mari (cu o populație de minim 100 de mii de locuitori) au constituit principala sursă de creștere a populației urbane, numărul acestora crescând la două în 1948 la 18 în anii 1980 (Murgescu, 2010).

Problemele ridicate de această creștere au fost de ordin ideologic și profesional. În primul rând, migrația masivă a locuitorilor din mediul rural a creat îngrijorări cu privire la internalizarea valorilor socialiste în mediul urban. În numeroase localități, segmentul rural nou-venit a depășit populația existentă. În al doilea rând, direcția economică asumată necesita cadre specializate, cu precădere în domenii tehnice. Ca urmare, sistemul de educație a beneficiat de investiții semnificative care au avut rezultate: segmentul de populație cu educație superioară a crescut cu peste 50% între 1960-1966. Nivelul general de școlarizare a crescut (minimum școală generală absolvită, plus școală profesională sau liceu pentru încadrare calificată) odată cu cerințele pentru ocuparea locurilor de muncă. Numărul elevilor înscriși (peste 3 milioane) în învățământul primar s-a dublat între 1955-1977. Introducerea liceelor profesionale în specific industrial al regiunii a crescut de asemenea nivelul școlarizării, încadrând peste 600 de mii de elevi în 1976 (Cazacu, 1979).

Ideea de gestionare centralizată de către stat a tuturor întreprinderilor naționale a fost unul din principalele deziderate discursive ale economiei socialiste. Firmele au fost proprietatea statului socialist (în România anul 1980, 95.5% din economie era format din sectorul de stat), în care statul fusese reprezentat de guvernul național, acționând oficial în numele întregii societăți. Forma aceasta de proprietate a presupus alocarea venitului (înțeles în termeni de profit realizat) provenit din întreprinderile de stat direct în bugetul statului. Acest buget reprezenta centralizarea veniturilor realizate în sectorul public.

Legitimarea și gestionarea economiei socialiste românești

Ideologia socialismului românesc a avut nemijlocit un rol semnificativ în eforturile de legitimare a sistemului. Cum Braverman (1974) elocvent notează: „industrializarea sovietică a imitat modelul capitalist" (1974:12). Extrapolând la cazul României, producția socialistă, atât din punct de vedere al organizării muncii, cât și al justificării economice, a urmat așadar modul de producție capitalist: imperativele tayloriste au eficientizat procesele productive, în timp ce acumularea de capital a statului socialist (redistribuit și reinvestit ulterior, cel puțin la nivel discursiv) a constituit principalul pilon al eforturilor economice.

Grama (2016) extinde modul de înțelegere asupra statului socialist, contribuind cu aspecte ce țin de justificarea mecanismelor economice din perioada socialistă. El reunește politicile de stat care au „capturat" populația, insuflându-i încrederea în regimul socialist sub egida „politicilor de producție". Acestea au conturat sistemul de credințe care a format politica statului socialist, având rolul de a „pacifica relațiile de muncă, recupera autoritatea managerială, monetiza viața cotidiană, raționaliza și de a introduce austeritatea" (2016:III).

În termeni mai clar definiți, fenomenul este descris de Pasti (1995) ca dominația tehnocrației politice asupra tehnocrației industriale. În accepțiunea lui, în perioada socialistă au existat trei corpuri birocratice distincte: administrativă, politică (a partidului) și industrială (tehnocrația industrială). Împrejurările istorice au făcut ca birocrația politică să își mențină constant influența asupra celorlalte. Tehnocrația industrială cuprindea directorii de întreprindere până la inginerii și maiștrii care gestionau forța de muncă. Însă, pe măsură ce se producea proletarizarea urmând printre altele urbanizarea și industrializarea, balansul de putere a trecut de la birocrația administrativă (care până atunci gestiona sectorul agricol din mediul rural) la cea industrială. Ambele colaborau cu birocrația politică, însă cea industrială avea o influență semnificativă datorită importanței resurselor pe care le avea în administrație, comparativ cu o elită politică redusă ca număr.

Dezvoltarea industrială din anii 1970 a dus la creșterea birocrației industriale, însă criza economică din anii 1980 a transformat structura producției industriale. În „noua epocă industrială", importanța muncitorului industrial se afla în scădere. Multe sarcini manuale fiind progresiv automatizate, numeroși muncitori calificați care formau esența producției industriale s-au reorientat spre „serviciile industriale".

România era nevoită să se adapteze rapid la aceste schimbări, mai ales că și-a reorientat economia spre una axată pe export, dependentă de piețele vestice. După unele concepții (Pasti, 1995, 2006), tehnocrația industrială susținea schimbarea necesară, însă baza socială a birocrației politice ar fi fost distrusă datorită scăderii importanței muncitorilor, coloana vertebrală a sistemului socialist. Birocrația politică a avut câștig de cauză, marginalizând cerințele indezirabile ideologic ale tehnocrației industriale. Scăderea puterii politice avea să aibă loc doar după Revoluția din 1989, când dispariția elitei politice socialiste a permis reafirmarea celorlalte două birocrații.

Administrarea relațiilor dintre firme a fost realizată de aceeași birocrație „până la nivelul stațiilor de lucru" din variate întreprinderi. Exercitarea controlului fusese sarcina birocrației superioare, care îl avea la vârful piramidei pe șeful statului și al partidului, iar la nivelul de jos se situau cetățenii „fără funcție în aparat". Ierarhia includea de asemenea diferite poziții de gestionare a producției cum ar fi maiștrii sau controlul calității. Micro-managementul la nivel de întreprindere era delegat directorilor de fabrică.

Totuși, membrii acestui corp nu aveau motivația de a mări producția întreprinderilor, ei nefiind recompensați financiar de pe urma alocării veniturilor la bugetul de stat. În mod similar, ei nu răspundeau de eventualele lipsuri de eficiență sau pierderi înregistrate de diferite întreprinderi. Din punct de vedere ideologic, marjele de profit au fost prevăzute a fi în creștere constantă datorită stimulentelor profesionale și de statut oferite membrilor birocrației inferioare pentru gestionarea optimă a întreprinderilor și a forței de muncă în cauză. În practică însă interesul pentru creștere la toate nivelele a fost scăzut.

Totuși, conform lui Verdery (1996), o problemă endemică a socialismului existent a fost insuficiența forței de muncă. Ea susține faptul că întreprinderilor aveau autoritate redusă față de muncitorii în subordine. În numeroase circumstanțe primii cedau controlul producției pentru a nu crea blocaje. Contrar viziunilor idealizate asupra relațiilor de muncă, autoarea evidențiază existența resentimentelor față de stat și planificarea centrală, muncitorii conturându-și un „cult al non-muncii" opus narativei ideologice dominante. În loc de asumarea unei vocații prin intermediul muncii, forța de muncă realiza în aparență doar strictul necesar pentru satisfacerea cerințelor și astfel asigurarea salariului.

Firmele private au fost limitate în perioada socialistă, asumând dezideratele teoriei marxiste, ideologia partidului comunist postula eliminarea „capitalismului privat". Totuși, au

existat numeroase excepții de la regulă, preponderent activități economice la scară redusă: întreprinderi industriale și de comerț cu permise speciale de la stat (în cazul României acestea erau în număr redus, cele funcționale producând la o scară semnificativ mai redusă comparativ cu industria din perioada respectivă); ferme de familie; economia informală (incluzând comerțul informal pe piața neagră); prestările de servicii și închirierile de spații.

Planificarea la scara economiei naționale era realizat de biroul central de planificare cu acordul comitetului central. Planurile erau destinate pentru termen scurt, anual sau mediu și cincinal, care tindea să fie preponderent o direcție economică specifică asumată timp de 5 ani. Aceleași planuri erau după aceea dezagregate și divizate de-a lungul unei ierarhii: primul nivel este cel al biroului central de planificare care elabora dezideratele generale ale planurilor. Al doilea nivel este cel al ministerelor care distribuie elementele vizate directoratelor în cauză, fiecare directorat răspunde de un anumit număr de întreprinderi (de exemplu, ministerul chimiei de firmele aparținând acestui sector). Al treilea și ultimul nivel este cel de întreprindere care pune în aplicare planurile după un proces de negociere invers-ierarhic. Conducerea întreprinderilor puteau propune ajustări ale planului propus, fapt considerat de Verdery (1996) principalul mod de negare a puterii centrale, însă în final trebuiau să confirme implementarea acestuia într-o anumită formă. Supervizarea împlinirii planurilor de producție a fost responsabilitatea Consiliilor Muncitorești formate din cadre calificate alese pe baza competențelor tehnice. Chiar dacă în teorie erau autonome, consiliile erau subordonate cadrelor PCR. Planurile dezagregate reprezentau un ordin, nu o recomandare, astfel negocierile nu se făceau de pe poziții egale.

Deciziile biroului de planificare se puteau referi la crearea sau dizolvarea unei întreprinderi și numirea, promovarea sau concedierea liderilor din diferite fabrici. De asemenea, deciziile vizau și managementul producției: volumul general de produse finalizate, tipul produselor prioritare, cât și prețul fiecărui produs (atât pentru mărfurile fabricate cât și pentru bunurile de consum). Acestea depindeau de alocarea materiilor prime necesare fabricației, cât și forța de muncă desemnată.

Formarea unei forțe de muncă se făcea prin operații structurale de durată care coalizau un număr semnificativ de muncitori. Coalizarea se realiza prin proletarizare – în cazul României, recrutarea din rezervele de forță de muncă nou create, adesea prin încurajarea migrației din mediul rural în centrele industriale regionale, preponderent situate în mediul urban – sau prin transferul muncitorilor din alte fabrici. Totuși, fluctuația forței de muncă reprezenta o problemă recurentă.

La anumite întreprinderi, peste jumătate din forța de muncă dorea să se mute la alte unități. Actele de indisciplină și faptele penale ale populației urbanizate erau de asemenea comune. Dintre primele, absenteismul a fost recurent în medie la aproximativ 10% din forța de muncă a unor întreprinderi, majoritatea fiind muncitori din mediul urban.

Schimbarea domiciliului presupunea implicit modificarea poziției sociale prin intermediul ocupației. Parcursul acestei schimbări a fost determinat și de vârstă: cei care au început munca salariată în industrie au realizat în prealabil munci agricole concomitent cu alte profesii (mai ales construcții, pe fondul urbanizării masive din anii 1950) înainte de stabilizarea profesională. Din descrierea lui Cernea, Popescu și Ene (1971) reiese că aceste ocupații au fost adesea dificile, fiind în condiții de muncă grele (risc ridicat de accidentare, zgomot și căldură), existând însă și segmente de muncitori cu atribuții de supraveghere a procesului tehnologic din medii protejate.

Industria metalurgică și construcțiile reprezentau locuri de muncă nedorite, având atribuții cu muncă fizică. De exemplu, în turnătorii și forje existau noxe și zgomot pe fondul temperaturilor ridicate. În construcții, domeniul cu cea mai ridicată rată de fluctuație a forței de muncă (aproximativ 30%, 49% la muncitori nou încadrați și peste 70% printre cei până în 30 de ani), riscul de accidentare era ridicat. De asemenea, forța de muncă era sezonieră: fiind din mediul rural, numeroși muncitori lucrau temporar (pe timpul iernii) la clădiri, întorcându-se la munci agricole primăvara. În industria textilă, chiar dacă automatizarea predomina și atribuțiile erau predominant de supraveghere din picioare, condițiile de muncă erau dificile: zgomot produs de diferite utilaje în uz (de filat, cardat sau țesut) și mediu îmbibat de praf și noxe de la vopsitorii. În întreprinderi producătoare de echipamente electronice, gradul de automatizare a proceselor de muncă și condițiile de muncă (aer condiționat și poziții de șezut) erau agreabile și căutate.

Stabilirea nivelelor de salarizare era făcută tot de membrii biroului planificare. Nivelul macro de salarizare din economia națională era calculat în raport cu planurile structurale referitoare la investiții și consum al populației. Planificatorii erau capabili de manipularea salariilor nominale și reale. Nivelurile de salarizare au fost mai ridicate în industria grea datorită importanței economice atribuite acestuia de către statul socialist, în timp ce sarcinile de lucru erau rutiniere și localizate. Creșterile salariale surveneau cu vechimea în muncă și ascensiunea ierarhica. De asemenea, pe fondul fluctuației crescute, stabilitatea într-o întreprindere era echivalentă cu

loialitatea față de aceasta, fiind recompensată financiar, dată fiind presupusa lipsă a forței de muncă (Cernea, Popescu și Ene, 1971).

Au existat totuși câteva paradoxuri în ce privește balanța nivelurilor de salarizare și a prețurilor. Prețurile relative ale produselor (sau costurile de producție) nu se calculau în relație cu productivitatea marginală relativă, cum este postulat în economia neoclasică. Acest amănunt însemna că adăugarea unei noi unități productive celor deja existente (de exemplu, noi mijloace tehnologice de producție introduse cu ajutorul investițiilor de stat), nu afecta direct balanța dintre venituri și costuri de trai. Cu alte cuvinte, planificatorii nu țineau cont de fluctuația capacității de producție și impactul acestuia asupra salariilor și prețurilor. De aici rezulta o altă problemă: în stabilirea prețurilor relative în mod arbitrar, nu se ținea cont de calcule raționale pentru costuri și venituri. În plus, calcularea rațională a salariilor pe baza consumului individual și colectiv nu se putea realiza dat fiind faptul că statul asigura deja numeroase facilități de reproducere a forței de muncă: locuire, o anumită cantitate de hrană, acces la servicii medicale de bază sau concedii plătite.

În același timp, sistemul de salarizare avea numeroase efecte secundare în spațiul de producție. Funcționând pe bază de norme, sistemul crea inegalitate între muncitori: unii aveau posibilitatea de a obține salarii ridicate datorită depășirii normelor, în timp ce alții aveau dificultăți în a satisface normele. Prosperitatea unora era garantată de rețeaua de cunoștințe pe care o posedau, relații care ofereau materii prime suplimentare și unelte de calitate mai ridicată. Diferitele metode improvizate de eficientizare a procesului de producție erau de asemenea comune, aceste practici diversificând instanțele de conflict (între conducere și muncitori, reprezentați de partid și muncitori sau între muncitorii în sine). Aceste fenomene au fost curbate cu reformele salariale din 1956, care au mărit salariul de bază și au limitat depășirea normelor la un maximum de 120% (Cernea, Popescu și Ene, 1971).

Volumul de producție a fost măsurat cu indicatori care determinau alocarea produselor în diferite direcții: spre export (mai ales după 1980, când producția industrială s-a orientat în mare măsură spre export), spre consum intern sau în alte procese de producție în cazul bunurilor intermediare sau materiilor prime. Biroul de planificare procesa și investițiile în diferite proiecte, aloca fondurile pentru reînnoirea sau implementarea noilor tehnologii productive. În practică, investițiile erau făcute cu scopul de a ține pasul din punct de vedere tehnologic. Procesul consta în

schimbarea sau completarea utilajelor din diferite întreprinderi, demers care se putea extinde la câțiva ani.

În România, înnoirea mijloacelor tehnologice s-a produs în anii 1960-70, ducând la o creștere economică accelerată. Grama (2016) descrie începuturile acestui discurs modernizator la începutul anilor 1950. Sursa creșterii productive s-a modificat, trecând de la forța de muncă la utilaje tehnologice. De exemplu, autorul expune modul în care introducerea „liniilor de fabricație" a specializat profilul productiv (divers până în acel moment) pe un singur produs fabricat „în masă". Discursul oficial se axa pe „rentabilitatea" generală a întreprinderii, echivalentă cu obținerea plusvalorii din mărfurile produse.

Problemele endemice ale socialismului nu au lipsit totuși din aceeași prezentare. Similare cu fenomenele descrise de Cucu (2019), acestea au fost legate de inadecvarea infrastructurii sociale din orașe. Fluctuația de personal a crescut la 20% până la mijlocul anilor 1950, fenomenul datorându-se „lipsei de investiții în locuire și politicii de angajare a celor tineri și neliniștiți" (Grama, 2016:372). Cernea, Popescu și Ene (1971) arată de asemenea că 20-25% din totalul forței de muncă din anumite întreprinderi era mobilă, generând costuri semnificative întreprinderilor, pe fondul lipsei deja existente de muncitori. Datorită acestor neajunsuri, conducerea întreprinderilor a fost nevoită să depindă de „un nucleu de muncitori tradiționali și ingineri". Aceste tendințe s-au menținut și în decadele următoare, mai ales pe fondul lipsei de cadre specializate. Conform acelorași autori, industria alimentară îngloba 45% din totalul inginerilor.

Începând din anii 1980 însă înnoirea s-a oprit și aparatura cumpărată cu decenii în urmă a fost supusă improvizațiilor tehnice, fiind uzat și ineficiente. Înapoierea tehnologică a coincis cronologic cu sistarea contactului cu lumea exterioară, scăderea importanței petrochimice și orientarea producției industriale pentru export. După 1990, înlocuirea tehnologiilor vechi a fost discursiv prioritară, însă fondurile au fost alocate pentru menținerea și folosirea în continuare a tehnologiilor existente, nu modernizării lor.

Dincolo de aceste aspecte discursive, fabricile socialiste au funcționat similar cu cele capitaliste. Spațiul de producție găzduia relațiile de muncă în producție, având persoane în poziții superioare, maiștrii și conducători care formulau cerințe și muncitori la nivele inferioare care executau aceste ordine. Chiar dacă ocupau anumite poziții în corpul birocratic central, pozițiile superioare erau ocupate de angajați plătiți, asemeni firmelor capitaliste. În lipsa unei piețe libere

reale, lipsa constantă a forței de muncă sau inadecvarea acesteia (prin lipsa specializărilor necesare), inducea tipul de presiune celei create de influența pieței libere. Aceste presiuni se evidențiau prin intensificări ale muncii: ore suplimentare și norme crescute stabilite de biroul de planificare, ghidate prin control birocratic.

La nivel de întreprinderi, controlul și disciplinarea muncitorilor era realizată de diverse cadre de supervizare, personal non-productiv considerat important pentru combaterea nesupunerii față de normele locului de muncă. Prin raționalizarea la nivel de fabrică, subiectivitățile muncitoreşte purtau aceleași caracteristici cu echivalentul lor capitalist: forța de muncă considerată ca purtătoare de valoare de întrebuințare, o resursă gestionabilă. Totodată, această încadrare purta repercusiunile aferente, vizibile mai ales prin problemele de ordin disciplinar: abateri, absenteism sau relocare. După cum scrie și Grama (2016:385), aceste fenomene nu au apărut de la sine ci au fost cauzate de „obsesia socialistă pentru un proces al muncii ritmic, neîntrerupt și constant".

Din insuficiența și inadecvarea forței de muncă rezulta puterea crescută de negociere a muncitorilor în relație cu conducerea întreprinderilor. Membrii proletariatului puteau alege, ipotetic vorbind, să muncească sub nivelele stabilite, în condițiile în care concedierea nu era o practică încurajată ideologic, cazurile de disponibilizare în perioada socialistă fiind rare. De asemenea, muncitorii aveau posibilitatea de a frâna îndeplinirea normelor impuse pe motivul inadecvării condițiilor de muncă. Creșterea „dependenței șefilor" crea împrejurările pentru negocieri colective cu scopul de a îmbunătățiii situația la locul de muncă.

Mișcarea sindicală în perioada socialistă juca rolul „adjunctului partidului în putere", diseminând politicile acestuia membrilor lui. Sindicatele se găseau într-o poziție „ambivalentă", având sarcina de a apăra interesele muncitorilor din întreprinderile aferente, dar în același timp purtând povara satisfacerii superiorilor din birocrația centrală și partid.

Spre deosebire de sistemul capitalist, în socialism influența directorilor de fabrică trecea vizibil dincolo de spațiul de producție. În plus față de rolul bine cunoscut de gestiune a producției din întreprindere (alocarea sarcinilor, a salariilor și primelor, cu aprobarea birocrației centrale) și distribuirea pozițiilor de lucru din spațiul de producție, persoanele din conducerea fabricilor înglobau ideologia și puterea politică a partidului. Fiind purtătorii ideologiei la nivel local, aceștia răspândeau propaganda politică cu scopul de a inspira și convinge subordonații. Oferirea motivației morale atrăgea de la sine și dezmințirea aspectelor ideologice nedorite.

Formând în teorie „brațul paternalist” al statului, managerii de întreprindere aveau abilitatea de a distribui facilități precum locuințe, acces la servicii medicale sau școli și grădinițe pentru copii muncitorilor. Grama (2016) descrie circumstanțele de implementare ale directivelor paternaliste, care în mod uzual au fost vizibile sub forma politicilor din întreprinderi.

Aceste circumstanțe s-ar fi putut amplifica după directivele din 1967 ale Comitetului Central, în care s-a intenționat descentralizarea gestionării economice zonale. Cu alte cuvine, deciziile luate până în acel moment de ministere ar fi fost transferate conducerii „asociațiilor semiautonome industriale”, cunoscute ca centrale industriale (Crowther, 1988). Ca urmare, influența conducerii din fabrici se putea extinde dincolo de spațiul de producție.

Însă, aceste idei au fost implementate parțial datorită opoziției elitelor din ministerele vizate, care au considerat aceste directive ca fiind amenințări la puterea lor. Persoanele din conducerea întreprinderilor formau bazinul de recrutare a birocrației centrale (având și rolul de reprezenta administrația centrală la nivel local, aceștia avea posibilitatea de a avansa pe poziții mai importante în aparatul de stat), acest traseu profesional fiind menținut în continuare, România având una din cele mai centralizate economii dintre statele socialiste. Aceleași elite au devenit mai restrânse după „atacul” lui Ceaușescu: personalul ministerelor a fost redus cu 35%, numeroase cadre fiind plasate pe poziții „direct productive” (Crowther, 1988).

Asupra nivelului de salarizare aveau efect și unele mecanisme ale pieței interne. Salariile variau în funcție de ramura industrială și condițiile de muncă în cauză. Cum s-a notat mai sus, muncitorii aveau libertatea de a alege locul de muncă preferat, astfel în unele ramuri industriale și explicit în anumite întreprinderi s-a creat abundență de forță de muncă, în timp ce în altele a fost lipsă de personal. Pentru compensarea neajunsurilor, salariile s-au mărit în industriile indezirabile.

Profitabilitatea, sau mai degrabă lipsa ei (incluzând aici și întreprinderile în pierdere), nu reprezenta totuși, cel puțin la nivel discursiv, obiectivul principal al unei întreprinderi socialiste. Astfel, chiar dacă marjele de profit aveau niveluri scăzute, nu se impuneau restricții financiare. Dimpotrivă, firmele cu probleme beneficiau de ajutoare de la stat (mai ales firmele înregistrând pierderi). Motivele erau multiple. În primul rând, birocrația centrală, cum s-a menționat anterior, era prezentă de la nivel central până la nivel de întreprindere, managerii înșiși fiind membri ai birocrației. Tragerea la răspundere a unui manager pentru lipsa de profit a întreprinderii lui însemna recunoașterea defectelor organizării birocratice, lanțul central de putere al statului

socialist. În al doilea rând, din punct de vedere ideologic, imperativul profitabilității crescute merge în discordanță cu postulatele socialismului clasic și în concordanță cu cerințele capitaliste. Aspecte precum solidaritatea muncitorească, asigurarea locului de muncă pentru întreaga populație, egalitatea socială și promovarea drepturilor comune (în opoziție cu drepturile individuale) sunt elemente care ar fi stat în calea realizării profitului.

Așadar, privind în ansamblu, partidul comunist ca figura paternă a întregii populații nu putea „arunca muncitorii în stradă", purtând responsabilitatea pentru activitățile întreprinderilor din care făceau parte aceștia. În al treilea rând, lipsa de eficiență nu putea fi atribuită unei singure firme, dat fiind faptul că întreprinderile majore le coordonau pe cele mai mici (o firmă de stat putea aloca capital altei firme de stat). Modul în care era dispusă coordonarea și controlul însemna că managerii unor firme în pierdere puteau dovedi faptul că sursa problemelor lor deriva de la nivel central, atât din negocierile și cotele de producție impuse de birocrația centrală cât și din vina întreprinderilor majore. Orice firmă cu probleme putea fi trasată înapoi la anumiți oficiali din birocrația superioară care au comis greșeli și au cauzat problemele firmei respective (Kornai, 1992:496).

Planificarea precisă descrisă de Kornai (1986b, 1992) însă nu a funcționat precum a fost prefigurat în socialismul clasic. Controlul total al economiei nu a fost atins, birourile centrale de planificare nereușind să depisteze dinamica numeroșilor poli economici aflați în gestiunea lor. Adesea, cererile de investiții din partea întreprinderilor erau semnificativ peste posibilități, creând „penuria de resurse" care cauza fluctuațiile de investiții. Konrad și Szelenyi (1979) susțin că cererea venită din partea managerilor de întreprindere peste limitele posibile ale statului au fost acte raționale care au scos în evidență iraționalitatea sistemului socialist, mai ales prin ambiția nerealizabilă de a coordona economia națională dintr-un singur punct central.

Direcția critică începută de Konrad și Szelenyi (1979) este îndreptățită, însă pentru un demers antropologic încă insuficient de amănunțită datorită nivelului general la care operează. Perspectiva recentă a lui Cucu (2019) însă consider că se pretează unui asemenea demers. Ea susține că statul socialist a fost fragil la nivel local, implementarea aspectelor planificate la nivel central a cunoscut dificultăți atât în ce privește relațiile de muncă cât și cunoașterea împrejurărilor locale. Proletarizarea subiecților și producția socialistă nu s-au produs în termeni ideali și uniformi descriși de Kornai (1986, 1992). Adesea, realitatea locală a cuprins numeroase abateri sau chiar

negări complete ale planurilor întocmite la nivel central, acestea manifestându-se în rezistența cotidiană a muncitorilor, evidențiate în numeroase studii (Burawoy, 1985; Burawoy și Lukacs, 1992; Pittaway, 1999, 2007).

Juxtapunerea ideii de economie planificată cu cea de planificare „din mers” este vizibilă în studiul de caz a lui Cucu (2019) în județul Cluj între 1945-1955, unde lipsa clasei muncitoare a evidențiat limitele planificării centrale. Relațiile de muncă socialiste în spațiul de producție erau similare cu cele capitaliste, funcționând în aceeași logică de acumulare de capital și control, exploatare și dominare a forței de muncă, într-un context structural caracterizat de sărăcie, lipsa de infrastructură, analfabetism și conflicte etnice. În lipsa unui trecut capitalist consolidat care să fundamenteze noul proiect emancipator socialist, fragilitatea statului a fost sporită de necesitatea operării cu o clasă în practică inexistentă, aflată la începutul formării. Găsindu-se în situația contradictorie de a fi un regim de acumulare fără baze istorice și un proiect emancipator în același timp, statul socialist român a început transformarea societății „nu pentru muncitori, ci împreună cu ei” (Cucu, 2019:29), clasa muncitoare românească fiind manifestarea acestui demers.

Recapitulând, aspectele contextuale prezentate până acum reprezintă mecanismele de gestionare planificată, cât și împrejurările sociale care au reprezentat fundamentul politicilor economice ale României socialiste. Aceste realități domestice au fost pe de o parte rezultatul modelului de dezvoltare intern, construit pe baza resurselor provenite din relațiile comerciale vestice, reprezentând pe de altă parte și procedurile prin intermediul cărora s-a amplificat a industrializarea României. Aceleași mecanisme au prefigurat inclusiv politicile de dezvoltare locale din regiunea Săvineștiului și municipiului Piatra-Neamț, cum evidențiază secțiunea următoare.

Formarea și transformarea forței de muncă „săvineștene" în perioada socialistă

„Tehnologia modernă de fabricație a impus și impune pregătirea corespunzătoare a cadrelor, mai ales că mulți dintre cei ce lucrează astăzi pe platformă, înainte de 1959, erau plutași pe Bistrița, pădurari sau țărani muncitori, care în afară de mijloacele lor de muncă moștenite din tată în fiu, nu prea au cunoscut altceva". (Botez et al., 1974:197)

„La Săvinești dacă voiai să faci un ochi de om, făceai un ochi de om...era așa bine dotată uzina". (M, 61, Electrician)

A fi operator chimist la o unitate a CFS Săvinești a însemnat mai ales în anii de început, o posibilitate de a munci în fabriciile etalon ale industriei chimice și concomitent, a producției regionale. Nivelul tehnologic și însemnătatea națională a platformei a fost subiectul retoricii liderilor din perioada socialistă. Printre zvonurile referitoare la practica planificării regionale se remarcă cel în care Gheorghiu-Dej, venit în vizită la Piatra-Neamț, poziționat la ultimul etaj al hotelului Ceahlăul, gesticula unde anume vor fi construite șoselele care formează astăzi centrul orașului. În perioada respectivă, aceste șosele fuseseră gândite mai ales cu scopul de a facilita transportul către Săvinești. Experiența cotidiană a muncitorilor de pe platforma Săvinești a fost determinată în mod direct de aceste politici de planificare.

Transformarea socială urmărită viza cu precădere populația rurală din regiune. Dezvoltarea capacităților de producție de la Săvinești a necesitat în primă fază forță de muncă proiectele de infrastructură care aveau să acomodeze mijloacele de producție. Munca pe șantierele viitoarelor uzine a fost efectuată de noi veniții fără pregătire în domeniul chimic, însă pe temeiul promisiunii unei viitoare cariere într-un deja renumit proiect industrial (la finele anilor 1950, singurul de profil) dotat cu tehnologia de vârf a acelei perioade.

Așadar, capitolul urmărește în principal dinamica forței de muncă de pe platforma de la Săvinești înainte și după momentul de cotitură din 1989. Împrejurările coalizării cadrelor productive în paralel cu acomodarea acestora în municipiul Piatra-Neamț au constituit rezultatele indirecte ale politicilor economice globalizate ale statului socialist, cantitățile și valorile prezentate preponderent în primul capitol reprezentând rezultatele directe.

Ca aspect secundar, principalele direcții de dezvoltare locale sunt prezentate sub forma urbanizării și extinderii capacităților de producție. Urmând structura ghidului de interviu, datele au fost culese urmărind trei perioade delimitate: începutul (1959-1969), maturizarea (1970-1989) și finalul (1990-2000). În perioada categorizată de început au intrat în funcțiune unitățile inițiale ale platformei (uzina de îngrășăminte chimice, primele două secții Relon și Melana), după finalizarea parțială a șantierelor de construcții. Perioada matură este numită ca atare datorită capacităților de producție la niveluri de vârf (atât la Săvinești, cât și la celelalte unități aparținătoare, implicit parte din lanțurile de aprovizionare ale industriei chimice românești), cât și datorită expansiunii exporturilor, mai ales la mijlocul anilor 1970 și 1980.

Întreprinderile platformei Chimice de la Săvinești au reprezentat etalonul industriei la finalul anilor 1950, numeroase procese de producție fiind primele de acest tip implementate în țară. De asemenea, Combinatul de Fibre Sintetice Săvinești a fost sediul CIFFCh din 1969, având numeroase alte întreprinderi de profil în subordine. Fondarea uzinelor a fost în perioada de început a importurilor de echipamente tehnologice, când România exporta preponderent produse semi-fabricate (Grama, 2016).

Importanța uzinei pentru zona înconjurătoare este descrisă de ziarele locale: „datorită acestei platforme a fost construit și orașul Piatra-Neamț". Dezvoltările din domeniul sanitar în anii 1960-70 din municipiul Piatra-Neamț au fost facilitate de producția picurătoarelor „din care să curgă pic cu pic", astfel personalul medical nu mai era nevoit „să taie și să asambleze picurătoare manual", prin îmbinarea tubului de plastic cu cel din sticlă. După 1989, la combinat se produceau „calorifere mobile" electrice cu care spitalele „furau energie pentru a încălzi pacienții", cunoscute atunci ca „rachete". De asemenea, „într-un cincinal, Săvinești a avut 1 miliard de lei pentru investiții" pe care le-a direcționat către municipiu, investind în spitalul din Piatra-Neamț și extinderea șoselei principale de la Piatra-Neamț la Săvinești de la două la patru benzi. Acest demers a redus durata parcursului „cu măcar 30 de minute", eficientizând transportul angajaților spre uzină.

Plasarea uzinelor pe platoul „Săvineștilor" a fost din motive de infrastructură. Apropierea de hidrocentrala de la Bicaz (pentru electricitate), situarea pe malurile râului Bistrița (pentru alimentare cu apă) și a magistralei de gaz metan provenite din Transilvania au constituit aceste

motive. Platforma a intrat în funcțiune în 1957, fiind formată din două combinate: cel de îngrășăminte chimice și cel de fire și fibre sintetice.

Proletarizare și urbanizare

În perioada socialistă, Combinatul asigura traiul la o treime din populația orașului Piatra-Neamț". Chiar și după 1990, Combinatul „a fost un etalon al economiei nemțene...mai bine de 10 mii de nemțeni făceau naveta zi de zi". Prima generație de muncitori la Săvinești s-a format în 1958, când a început construcția unităților Relon prin aportul IMB (Întreprinderea de Montaj București), care a participat la majoritatea proiectelor de construcții pe platformă: „aveau oameni, cu macarale, sudau, ridicau instalații" (M, 86, Inginer Șef Melana). Munca pe șantiere se desfășura sub ghidajul inginerilor IMB și consta din săpături realizate prin muncă fizică în lipsa utilajelor necesare, urmate de ridicarea clădirilor. Condițiile de muncă în aceste faze a dezvoltării industriale erau nemijlocit dificile. Totuși, având un nucleu muncitoresc care a contribuit la însăși construcția întreprinderilor (o sursă de mândrie personală) îmbinată cu promisiunea unui loc de muncă într-un combinat considerat un etalon al industrializării românești, a creat premizele înrădăcinării forței de muncă săvineștene și, în același timp, succesul realizării planului de industrializare regională al statului socialist. Din numeroase puncte de vedere, șantierele de construcție de la finele anilor 1950 aveau să reprezinte baza generațională a muncitorilor nemțeni pentru următorii 50 de ani.

Primul „firicel de Relon" a fost produs cu caprolactamă importată din Germania (înainte ca instalația proprie să intre în funcțiune), cu mari așteptări: „cu mare elan, oameni de la minister, partid, toată lumea, au tras acolo de fir...nylon românesc! Era totuși o tehnologie de vârf atunci, un domeniu cu totul nou...nu mai făcuse nimeni așa ceva aici" (M, 86, Inginer Șef Melana). Majoritatea forței de muncă specializate în acea perioadă era tânără, cu un număr redus de ingineri chimiști transferați din alte întreprinderi cu profil similar: „era lipsă de cadre, ingineri puțini erau...mai veniți din construcții, de la Făgăraș câțiva cu vechime și în rest eram tineri...se aprecia omul de specialitate, ingineri șef, șef de secții...te puneau acolo indiferent că erai fiu de popă" (M, 86, Inginer Șef Melana). Formarea acestora, asemeni muncitorilor calificați, se realiza „la fața locului" în decursul anilor, ritmul de specializare depinzând de stadiul lucrărilor de construcție al unităților. În lipsa infrastructurii educaționale de profil, calificarea se realiza după un sistem informal paternalist, specific fiecărei întreprinderi. Fiecare angajat nou era obligat să muncească

sub îndrumarea maiștrilor nou transferați. În plus, exista o formă de școlarizare serală în cadrul întreprinderilor cu accentul pus pe studii de chimie.

Orașul Piatra-Neamț a cunoscut o dezvoltare semnificativă odată cu începerea activității de pe platforma Săvinești. Din numeroase puncte de vedere, munca pe platformă a fost principala sursă de creștere demografică a orașului. Investițiile alocate pentru extinderea industrială a platformei cuprindeau și fonduri pentru oraș: „era o dezvoltare pe toată Piatra, așa s-au construit toate blocurile, și strada de la Roznov cu patru benzi, spitalul...alocau fonduri și pentru clădiri, să vină muncitori, că îi lua de la țară pe mulți, trebuia să îi dai omului garsonieră, apartament...sistemul acesta industrial era organizat să ai oameni stabili, să aibă locuințe, să fie mulțumiți și să stea, să fie legați de loc din tată în fiu...intra în sânge treaba asta (M, 86, Inginer Șef Melana). Relatarea precedentă indică politicile de bunăstare ale statului socialist, menite să asigure resursele materiale ale muncitorilor și implicit menținerea puterii de stat (Pittaway, 2012).

Odată realizată construcția unităților de început, în 1958-1959, populația a crescut exponențial. În primă fază, la finalul anilor 1950, întreprinderi precum cele de la Săvinești au recurs la forță de muncă navetistă, asigurând transportul pentru muncitorii din satele învecinate. Dacă muncitorii refuzau cazarea în cămine de nefamiliști, adesea desconsiderate datorită condițiilor de trai reduse, așteptarea timp de câțiva ani pentru primirea unui apartament era un eveniment comun. Munca sezonieră pe timpul iernii nu era un fenomen des întâlnit, în schimb practicându-se schimburile de noapte, când „ziua se mai lucra la câmp”, sau turele de sâmbătă și duminică, urmând tendințele claselor muncitoare din alte țări socialiste (Heumos, 2010). Inițial, șantierele de construcții înglobau majoritatea forței de muncă, însă pe măsură ce unitățile producătoare de capacități mai ridicate au intrat în funcțiune și pe măsură ce se construiau blocuri, forța de muncă nou angajată a contribuit la creșterea populației orașului. Având fluctuații marginale până la instaurarea sistemului socialist, populația a început să crească din 1956: la recensământul din 1966 crescuse cu peste 13 mii de locuitori, iar în 1977 cu peste 30 de mii, ajungând la 78,100. Creșterea a continuat până în 1992, când a atins apogeul de 123,360, punct din care ulterior a început scăderea.

Responsabilă pentru directivele de construcții ale orașului a fost conducerea întreprinderilor. În cazul platformei de la Săvinești, bine cunoscută este construcția unui cartier, supranumit „cartierul nemțesc”, pentru inginerii germani ai firmei Zimmer, responsabili pentru

implementarea utilajelor tehnologice la fabricile Relon și Melana, bazate pe două procese de producție diferite. Această zonă rezidențială a format nucleul managerial și implicit disciplinator al unităților de la Săvinești (incluzând viitorul director al CIFFCh Săvinești), circumstanțe similare cu proletarizarea orașelor din Ungaria în așa-numitele „colonii” (Pittaway, 2012).

Per ansamblu, administratorii fabricilor luau deciziile cu privire la construirea blocurilor cu fondurile alocate de Comitetul Central, iar după finalizarea construcției alocau apartamentele muncitorilor. „Serviciul administrativ de la Săvinești” proceda într-un mod similar: „făceau listă cu oameni care nu au casă, să le dea casă”. Repartizarea acestor locuințe era realizată în funcție de situația familală. De exmplu, familiile cu un copil aveau dreptul la apartament cu două camere, însă apartamentele cu trei camere erau semnificativ mai reduse ca număr. Primul val de urbanizare a fost apropiat de Casa de Cultură Piatra-Neamț, după care a început construcția unui Dărmănești în nordul orașului care avea să fie cel mai populat cartier al orașului. A urmat cartierul Precista din partea sudică, după care s-a construit cartierul Mărăței din partea de est. Ritmul construcțiilor era de 10-20 de blocuri pe an, echivalent a 150 de apartamente lunar.

Navetism și instruirea muncitorilor

Programul de muncă era organizat în schimburi de șase sau opt ore, durata unui schimb era determinat în funcție de nivelul de poluare ai spațiului de producție. Producția se desfășura fără întrerupere, schimburile se succedau la orele 6-12, 12-18, 18-0, 0-6 pentru schimburile de șase ore și 6-14, 14-22, 22-6 pentru cele de opt ore. Asemeni numeroaselor alte zone proaspăt industrializate, platforma de la Săvinești inițial a atras forță de muncă de la alte combinate din proximitate, printre care Uzina Chimică de la Valea Călugărească și rafinăriile din proximitatea Ploieștiului sau Oneștiului. Totuși, transferurile în perioada de început nu au fost semnificative, acestea realizându-se preponderent în cazul cadrelor deja calificate. În primă fază nu era nevoie de cadre instruite în domeniu, ci de forță de muncă necalificată întrebuințată pe șantierele de construcții ale unităților de pe platformă. Aceste șantiere au fost predominante pe parcursul perioadei de început, reducându-se semnificativ începând din anii 1970. Constructorii au fost recrutați de diferite întreprinderi de stat, având posibilitatea calificării și încadrării după terminarea clădirilor.

Uzinele nemțene întrebuințau forță de muncă din mediul rural preponderent pe o rază de 30-40 de kilometri, dar și din Piatra-Neamț sau zone mai îndepărtate. Existau convenții între administrațiile locale și întreprinderile platformei. De exemplu, un anumit sat dintr-o comună întocmea un acord cu diferite fabrici pentru furnizarea forței de muncă, acordul constând dintr-un număr de muncitori dispuși să facă naveta în variate întreprinderi. Aceste acorduri erau menționate ca atare: „convenția de la Țibucani", de exemplu. Adesea, navetismul din zonele îndepărtate însemna prezența la ora patru dimineața în stațiile vizate (schimburile efectuându-se la ora cinci jumătate).

Convențiile simbolizau exact modul de viață al celor în cauză, includerea într-o convenție rural-urbană însemnând lipsa unei locuințe în mediul urban și implicit rezidența într-o gospodărie rurală. Odată cu expansiunea urbană, aceștia au fost incluși treptat pe listele pentru apartamente în blocurile nou construite și relocați ulterior în Piatra-Neamț, încetând stilul de viață dependent de convenții. Listele pentru locuințe erau realizate în funcție de situația familială și aportul în producție (omițând cel puțin în teorie poziția ocupată), fiind divizate conform numărului de camere din apartamente. Adesea, căsătoria ridica șansele primirii unei locuințe, cât și dimensiunile acesteia. O persoană necăsătorită avea șanse să primească o garsonieră sau apartament cu o cameră, în timp ce familiile cu copii aveau posibilitatea să primească locuințe în funcție de numărul membrilor din familie. De exemplu, familiile cu cel puțin un copil erau repartizate în apartamente cu cel puțin două camere. Singurele excepții erau transferurile: o persoană specializată recunoscută și necesară într-o anumită fabrică avea posibilitatea să evite birocrația „listelor" și să primească un apartament la sosire.

Rețeaua de transport aparținea celor două combinate active din Săvinești. La orele stabilite pentru schimburi, coloana de autobuze staționa la intrarea pe platformă, așteptând salariații ieșiți din schimb. Ulterior, coloana inițială era înlocuită cu autobuze sosite la intervale diferite în funcție de distanță, transportând forța de muncă pentru schimbul următor. Naveta din orașul adiacent se desfășura de asemenea cu autobuze: „coloane întregi de 30-40 de autobuze...unul după altul mergeau cu oameni la muncă" (M, 77, Director Comercial Fibrex). Acestea parcurgeau traseul Piatra-Neamț-Săvinești de trei ori pe zi: dimineața, la prânz, și seara, orele exacte erau determinate de schimburi. Această rutină s-a păstrat și după Revoluție, fiind parțial activă și în prezent. În plus, exista varianta navetei cu trenul odată cu introducerea curselor regulate pretate special pentru orele

de schimb. Aceste trenuri soseau din nord, trecând prin Piatra-Neamț, și sud, în direcția Bacăului (aflat la 50 de kilometri distanță).

În perioada de început majoritatea forței de muncă sosea din mediul rural, aceștia fiind școlarizați sau instruiți la locul de muncă. Cadrele specializate (cel puțin cu școala profesională absolvită) au fost transferate din fabricile locale sau din zona Ardealului. Un număr semnificativ de maiștrii (cu precădere mecanici) și ingineri au fost de exemplu transferați de la Ocna Mureș, unde exista și o școală de maiștri. De asemenea, personalul a fost instruit la locul de muncă de către inginerii și maiștrii prezenți în perioada respectivă, cei care au fost pregătiți la rândul lor de inginerii germani ai firmei Zimmer, responsabilă pentru instalarea primelor utilaje la CFS Săvinești. Acest amănunt constituia în sine o motivație de relocare la Săvinești datorită percepției și imaginii angajaților Zimmer: „veneau aici cu Opel-uri, motociclete, Volkswagen broască...o motocicletă aici era lucru mare" (M, 86, Inginer Șef Melana). Ingineri vestici executau lucrări similare și la alte întreprinderi industriale majore construite în perioada respectivă (Grama, 2016), parte dintr-un proces global larg-răspândit de transferuri tehnologice care au fundamentat industrializarea socialistă.

Neexistând la început o școală de profil, pregătirea cadrelor se făcea în alte orașe. În cazul industriei chimice, viitorii chimiști erau instruiți la Iași. Această practică s-a menținut și după construirea școlilor de profil din Piatra-Neamț. De asemenea, inițial, sistemul educațional era improvizat de întreprinderi. Însă, pe parcurs, calificarea s-a făcut la Școala Profesională de Construcții din Piatra-Neamț, direcțiunea acesteia oferindu-se voluntar pentru găzduirea unei secții de chimie. Școala găzduia un număr redus de elevi, astfel nevoia crescută de personal calificat a dus la dezvoltarea sistemului de educație din oraș. S-a început prin înființarea unei școli profesionale proprii cu profil exclusiv chimic: Grupul Școlar Pentru Industria Chimică Piatra-Neamț. Proiectul pentru înființare a venit din partea Ministerului Industriei Chimice, fiind amplasat lângă dealul Pietricica din nord-estul orașului. Aceasta cuprindea o școală profesională (cu ciclu de învățământ de trei ani) și una de maiștri, găzduind la început 858 de elevi. Acest număr s-a majorat odată cu extinderea căminelor la începutul anilor 1970.

De asemenea, între 1966-1967 a fost fondat Liceul Industrial Chimic, cu ciclu de învățământ de patru ani. Liceul avea să reprezinte principala sursă de pregătire și specializare a majorității cadrelor nou venite în Piatra-Neamt. Aceste trei instituții au format „principala

pepinieră de cadre calificate pentru Platforma Industrială din Săvinești” (Botez et al., 1974: 204), cuprinzând aproximativ 3 mii de elevi anual. Pregătirea elevilor era pretată pe necesitățile de pe platforma din Săvinești: „laboratoarele de la școală, atelierele erau pe specificul uzinei...elevul când termina și mergea în uzină deja el era familiarizat cu tehnologia de la uzină” (M, 85, Directorul CFS Săvinești). Diferența de specializare în esență nu exista, absolvenții de liceu fiind considerați „muncitori de înaltă calificare” cu trepte în plus față de absolvenții de școală profesională. Odată ajunși în întreprinderi, nu exista în practică diferență între cele două tipuri de absolvenți.

Modul de predare a fost organizat pentru grupe mici, cu accentul pus pe practica aferentă profesiilor din cele două combinate din județ. Presiunile create de directivele venite de la nivel central au dus la extinderea programului școlar, creându-se cursuri de scurtă durată. De exemplu, în cincinalul 1971-1975, nivelul de calificare la CFS Săvinești era de aproximativ 50%, insuficient pentru satisfacerea cerințelor productive. Astfel, în 1973, numeroși muncitori au urmat aceste cursuri de specializare în principal pentru profilul mecano-energetic și automatizări necesare pentru munca la fabricile CFS Săvinești.

Nivelurile superioare de specializare au fost dobândite pe plan local după absolvirea școlii de subingineri, secție a Facultății de Chimie Industrială a Institutului Politehnic Iași, cu specializarea „tehnologia compușilor macromoleculari”. Organizarea învățământului la acest nivel se făcea atât conform evoluției forței de muncă și a dinamicii acesteia (absenteism, fluctuații de personal, promovări), cât și din punctul de vedere al nivelului tehnologic (reînnoirea utilajelor, modificarea procesului de fabricație, extinderea gamei de produse). Mai ales în perioada matură, odată cu extinderea industriei chimice (vizibilă prin apariția altor întreprinderi de profil exceptând pe cele de la Săvinești, în Iași, Brăila și Vaslui), această facultate a început să funcționeze cu program regulat. Ciclul de învățământ pentru ingineri chimiști totaliza cinci ani.

Statutul de inginer nu putea fi atins la nivel local, fiind nevoie de studii tehnice în alte orașe (în cazul Săvineștiului, Iașiul fiind cel mai apropiat centru). Din zona județului Neamț, doar cei cu suficiente resurse financiare puteau frecventa o formă de învățământ superior, mobilitatea socială în perioada de ascensiune industrială (aproximativ între 1965-1980) fiind relativ redusă (Pop, 2016). Fiecare proaspăt absolvent era obligat să se încadreze timp de cinci ani după terminarea studiilor în unitatea destinată inițial. De exemplu, după terminarea studiilor necesare calificării ca

operator chimist la Săvinești, absolvenții aveau obligația de a rămâne cel puțin cinci ani pe platformă. Acest fenomen reducea semnificativ dorința de relocare a muncitorilor, în cei cinci ani obligatorii creșterea în grade era probabilă, primirea unei locuințe de asemenea. Aceste circumstanțe reduceau tentația de relocare în alte întreprinderi de profil.

În plus, datorită ciclului de școlarizare, specializare și ocupare a locului de muncă, s-a format tendința perpetuării profesiilor pe generații. Copii salariaților erau îndreptați spre școlile profesionale de profil, după care deveneau salariați pe platformă cu posibilitatea de locui în mediul urban. Chiar dacă existau cazuri în care părinții nu primeau sau nu doreau să părăsească mediul rural, copii acestora erau în majoritatea cazurilor școlarizați și încadrați în întreprinderile urbane. Gradele au constituit forme de calificare suplimentare la locul de muncă, cursurile pentru acestea fiind organizate în fabrică cu două denumiri: „instruirea la locul de muncă sub controlul șefului direct" și „stagii de practică". Demersurile de „perfecționare a muncitorilor" au constat din: „aprofundări sistematice a conținutului procesului de producție în scopul creșterii productivității muncii, reducerii cheltuielilor de fabricație, îmbunătățirii calității produselor" (Botez et al., 1974:208). Pentru muncitorii calificați, pregătirea profesională consta din cursuri aplicate „pe faze de fabricație...procesul tehnologic (inclusiv manevre de pornire și oprire, intervenții în cazuri de deranjamente și avarii)" (Colecția CFS Săvinești, dosarul Decizii și Ordine: Planuri Dezvoltare, 1970, Arhivele Naționale, filiala Neamț). Conform acelorași autori, după 1971, cursurile de specializare „pentru meseriile de operatori, laboranți, electricieni" au fost urmate de aproximativ 2 mii de persoane, 8 mii au urmat cursuri de calificare adiționale și 200 de maiștrii și ingineri au urmat cursuri în afara combinatului.

Această perfecționare era echivalentă cu așa-numitele categorii sau „trepte". Inițial existau șase trepte plus una adițională numită „specială", considerată treapta superioară. Ulterior s-a introdus și treapta a șaptea înainte de cea specială pentru a lungi perioada medie de atingere a treptei superioare. Această ascensiune se făcea pe baza unor concursuri de specialitate constând din probă scrisă și practică. Urcarea în categorii însemna creșteri salariale, mai precis al platei pe oră în cazul salariaților din domeniul chimic. Alte specializări (electricieni sau mecanici de la unitățile secundare) erau remunerați în funcție de cantitatea utilajelor și pieselor de schimb prelucrate. O persoană absolventă de școală profesională începea la categoria întâi, având posibilitatea să concureze pentru a doua treaptă după trei luni.

Ascensiunea pe treptele superioare se realiza în intervale mai extinse, dificultatea concursului crescând de asemenea: „ca să ajungi la treapta șapte trebuia să știi totul, nu doar în domeniul tău...și electric, și mecanic, dincolo la textiliști, chimiști, tot la fel” (M, 61, Electrician). În plus, „aportul” individual în producție era măsurat pe baza unui punctaj anual realizat pe fiecare poziție din întreprindere. Evaluarea era realizată de șefi de secție și maiștrii, comitetul fiind organizat la nivel de fabrică. Punctajul era determinat de evenimentele ieșite din comun ale poziției respective: intervenții speciale, inițiative personale în producție, participarea la diferite concursuri (profesionale sau pentru creșterea treptei), etc. Cei cu punctaje ridicate erau recompensați simbolic cu o insignă și popularizați pe panourile de merit („gazeta de perete”) ale fabricilor. Această practică crea un nivel redus de competiție între salariați (și implicit motivare), însă nu existau rivalități larg răspândite ca în cazul concursurilor profesionale. Aceste punctaje contau doar în rândul salariaților cu ambiții crescute, fiind o oportunitate de ascensiune la alegere. Nu existau repercusiuni în cazul punctajelor scăzute, iar recompensele erau simbolice, nu financiare ca în cazul concursurilor profesionale.

Un salariat aflat pe treapta superioară era echivalentul unui maistru, în practică acesta având posibilitatea de a înlocui maistrul în caz de nevoie. Concediile de maternitate erau alte cazuri în care era necesară înlocuirea muncitoarelor. De exemplu, din corespondența cu CIFFCh Săvinești reiese că „s-a mărit numărul muncitoarelor cu scutiri medicale sau copii bolnavi...au intrat în funcțiune brigăzile de muncitoare poli-specializate, care vor înlocui aceste lipsuri” (Colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

Concomitent, salariatul aflat la treapta specială era obligat să participe la un concurs pentru maiștri în termen de cinci ani. În caz contrar putea fi retrogradat cu o treaptă, sau putea prin diverse „reașezări” să amâne pentru încă cinci ani. Aceste concursuri nu se făceau regulat sau în aceeași localitate, fiind organizate ocazional doar unde exista nevoie pentru personal specializat. De asemenea, un maistru remarcat ca fiind competent era echivalentul unui inginer sau sub-inginer, care în majoritatea cazurilor erau șefi de secție.

Odată cu diferitele valuri de investiții venite de la nivel central și noile unități industriale construite de pe urma lor, recrutarea necesarului de forță de muncă se făcea în două moduri. Nevoia pentru forță de muncă adițională se acoperea în timp, date fiind strategiile de extindere a producției

prin dublarea capacității unităților existente. Aceste decizii erau îngrijorătoare pentru responsabilii fabricilor, bulversând nemijlocit organizarea producției. Inginerul șef de la Melana a spus: „era ritmul așa de mare...dublăm capacitatea! Noi care răspundeam înnebunisem, abia reușeam să stabilizăm tehnologia și oamenii...când venea o etapă (de extindere) trebuiau 7-8 mii de oameni”. În afară de operatorii chimiști, (principalul segment al muncitorilor), forța de muncă feminină era repartizată preponderent la „mașini textile” care prelucrau firele rezultate din procesul chimic de producție. De exemplu, din aproximativ 3 mii de muncitori ai unității Melana III, peste jumătate (1600) erau femei. În alte unități, ponderea și atribuțiile muncitoarelor era similară. Bărbații erau repartizați în posturi cu atribuții fizice: „pe la prese, lăcătuși care reparau mașini, la anumite mașini mai grele unde era pericol, erau bărbați” (M, 86, Inginer Șef Melana).

Noile posturi deschise fiind progresiv ocupate în decursul câtorva ani, fie prin transferuri de la alte întreprinderi, fie cu muncitori tineri absolvenți. O practică recurentă era transferul parțial al personalului calificat din unitățile existente în noile unități, restul necesarului de personal fiind acoperit de absolvenți: „se înjumătățea personalul, rămânea în instalația veche jumătate...avea să zicem Melana II 8 sute de oameni, cealaltă unitate avea o mie de oameni, luam 4 sute de aici din cei vechi, maiștrii, ingineri, și completam cu absolvenți de școală, când era unul care știa îi învăța pe ceilalți și creșteau imediat, după un an...acesta era sistemul, de la mic la mare cu nucleu de bază care lucrase deja” (M, 86, Inginer Șef Melana). Ca urmare, se forma un lanț de pregătire adițională al recruților, aceștia intrând în supravegherea unor salariați experimentați de la început.

Dincolo de deziderate propagandistice, munca la uzinele platformei Săvinești era dezirabilă: munca prestată nu era fizic solicitantă (chiar dacă muncitorii puteau fi expuși substanțelor periculoase și accidentelor de muncă datorită mediului periculos) și Combinatul avea renume pozitiv (datorat tehnologiilor folosite) la nivel local, fiind la începutul anilor 1960 singurul producător de fire și fibre sintetice din țară, fiind una din primele exemple ale dezvoltării industriei petrochimice. Din aceste motive, fenomenele de opoziție muncitorească față de partid și planificarea centrală nu a fost observabilă. Prezența vizibilă a „cultului non-muncii” sau diviziunea dintre „noi” (muncitorii) și „ei” (partidul) cum este susținut de Verdery (1996) nu a fost evidentă la Săvinești. Din spațiul de producție nu au lipsit abaterile disciplinare, nici controlul riguros al forței de muncă, însă o narativă generală de rezistență a muncitorilor nu a existat.

Relațiile de muncă și organizarea producției

Traiul cotidian atât la platforma de la Săvinești, cât și din Piatra-Neamț a fost trasat și legitimat de renumele național al industriei regionale. Organizarea producției a cunoscut un număr relativ redus de probleme, parțial datorită și poziției importante a întreprinderilor pe plan național. Inclusiv în comparație cu alte întreprinderi din industria chimică, cele de la Săvinești se remarcă prin lipsa vădită de probleme structurale majore și persistente documentate de alți autori din aceeași perioadă (Cazacu, 1979; Cernea, Popescu și Ene, 1971).

Relațiile de muncă după toate indiciile erau cele impuse de ierarhia internă: muncitorii răspundeau în fața șefilor de echipă care la rândul lor erau subordonați maiștrilor, aceștia sub-inginerilor sau inginerilor, șefilor de secție și șefilor de fabrică, într-un presupus „climat de perfectă ordine și disciplină" (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț). Un respondent a relatat că era „ca la armată, dispoziția era un fel de ordin, trebuia să îi supraveghez să țină locul de muncă în parametrii corecți, urmăream diagramele...mergeam la locul de muncă, controlam, puneam în ordine" (M, 86, Inginer Șef Melana). Datorită originii din mediul rural și muncilor agricole, în timpul controalelor muncitorii era adesea surprinși dormind, aceste cazuri fiind considerate „abateri mărunte", la care se adăuga consumul de alcool și fumatul. În ce privește ultimul fenomen, au fost înștiințări severe în câteva perioade (începând din 1965) față de interzicerea fumatului în locuri ne-amenajate. Ca și măsuri, în documentele din 1965 se propun „prelucrări ale personalului" (ședințe de re-vizitare a regulamentului de ordine interioară, incluzând și posibilele sancțiuni aplicabile) de către maiștrii și șefii de secție, respectarea regulilor fiind parte din atribuțiile lor (Colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

Problemele structurale ale forței de muncă erau reprezentate de fluctuația de personal și absenteism. Chiar dacă la Săvinești nu au fost înregistrate perioade cu probleme de acest tip, la alte unități sunt recunoscute și consemnate măsurile (Colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț) de prevenire a acestor probleme. La CFA Brăila, fluctuația de personal s-a datorat condițiilor de muncă, acestea fiind reflectate de măsurile luate: îmbunătățirea echipamentului de lucru și a sistemului de ventilație. În general, în industria chimică „disciplina de stat" a funcționat eficient, cu practici disruptive mai puțin comune și diverse ca în alte zone studiate (Cucu, 2019).

La severitatea controalelor contribuia și „decretul 400” din 1981, destinat instalațiilor periculoase în care se încadrau unitățile din Săvinești. Acesta viza inclusiv calitatea producției, un element adesea problematic în relațiile comerciale externe, numeroși recipienți vestici reclamând în anumite perioade calitatea redusă a mărfurilor livrate. În plus, asigurarea locurilor de muncă tuturor cetățenilor a creat circumstanțele pentru abateri frecvente: „erau damblagii, bețivi...și ne obligau să angajăm din cămine pentru orfani ca la batalion de militari, la măturat, ridicat...dar stăteau o săptămână, două, și dispăreau iar” (M, 86, Inginer Șef Melana). Neregularitățile sunt evidențiate și în raportul înaintat de IFA Viscofil București: „intrări (la muncă) la ore diferite, pauză de masă la ore diferite”. Acestea au fost soluționate prin intrarea în întreprindere la oră fixă, sincronizat cu sosirea autobuzelor transportatoare.

La Săvinești, subordonarea era realizată și în funcție de domeniu: chimiștii erau considerați superiori celorlalte specializări, cel puțin la nivel simbolic. De exemplu, maiștrii electricieni sau mecanici din anumite secții erau subordonați unui maistru chimist care cunoștea procesul de producție principal, de natură chimică. Chimistul întrebuința celelalte specializări pentru mentenanța utilajelor. Ca urmare, în unitățile chimice șefii de secție și șefii de fabrică erau ingineri chimiști.

Exista o distincție informală între muncitorii de același rang, aceștia numindu-se „chimiști” sau „textiliști”. În mod formal, ambele categorii ocupau poziția de operator chimist, distincția datorându-se mai ales fazei productive din care făceau parte, ei având „instalații diferite”. Chimiști erau cei de la faza de început al procesului de producție, unde substanțele erau amestecate în reactoare. Textiliștii se ocupau de fazele finale de prelucrare a fibrelor rezultate din procesul chimic: filare, etirare, ambalare, etc. Distincția nu avea conotații ierarhice, fiind creată datorită diferențelor de proximitate dintre grupurile de muncitori. Majoritatea operatorilor chimiști aveau program de muncă în schimburi, producția fiind continuă. Personalul adițional (orice altă specializare în afară de chimiști) aveau preponderent program de zi.

Rangurile salariaților variau de la prelucrător de fire și fibre sintetice, operator chimist, concentrator-purificator, laborant, electronist, instalator gaze, electrician stații, fochist, lucrător la prese pneumatice, galvanizator, rectificator sau găuritor-filare. Aceste tipuri de poziții însumau însă un singur rang: cel de muncitor calificat. Progresia ierarhică (obținută după vechime și merite recunoscute „ochiometric” de superiori) a inginerilor începea de la inginer de schimb, tehnolog

principal și șef de secție. Din punct de vedere ierarhic, fiecare secție era responsabilitatea „șefului de secție”, fiind urmat de adjunctul lui, de maiștrii principali și maiștrii care dirijau operatorii chimiști. Șeful de secție avea în plus față de inginerii subordonați responsabilitatea de a aproviziona secția cu materii prime. În plus, fiecare secție avea „lăcătuși mecanici, electricieni, automatiști și laboranți”. La laboratoare forța de muncă era exclusiv feminină, „și făceau numai analize...vâscozități, temperaturi”. Fiecare unitate avea responsabili CTC (control tehnic de calitate), cu sarcina de a verifica și aviza produsele. În anumite perioade, o unitate CTC gestiona până la 30 de tone de marfă pe lună.

Combinatul era dirijat de Serviciul Programare-Urmărire Producție (cu 129 de salariați), în cadrul căruia figurau „inginerii coordonatori” pentru Monomer (furnizorul de materii prime), Relon și Melana, cele trei fabrici principale. Fiecare dintre acestea erau conduse la rândul lor de șefi de secție coordonatori și trei șefi de secție de schimb (excepție fiind unitățile inițiale Lactama I, II și Melana I, II, care nu aveau responsabil pe schimburi). În ierarhie urmau șefii de atelier, repartizați în funcție de procesul de producție. De exemplu, la Lactama III existau trei ateliere (anonă, sinteză și întreținere), în timp ce la secțiile mai complexe existau mai multe (Relon IV avea opt ateliere). Funcțiile de conducere pe unități constituiau în medie sub 10% din totalul forței de muncă. Conform organigramelor, cea mai numeroasă unitate în 1970 era Relon IV, cu aproximativ 2300 de salariați. Dintre aceștia, 47 era personal TESA (tehnic, economic, socio-administrativ) și 45 erau maiștrii. La Melana III, situația era similară: din 1119 salariați, 42 erau TESA și 26 maiștrii.

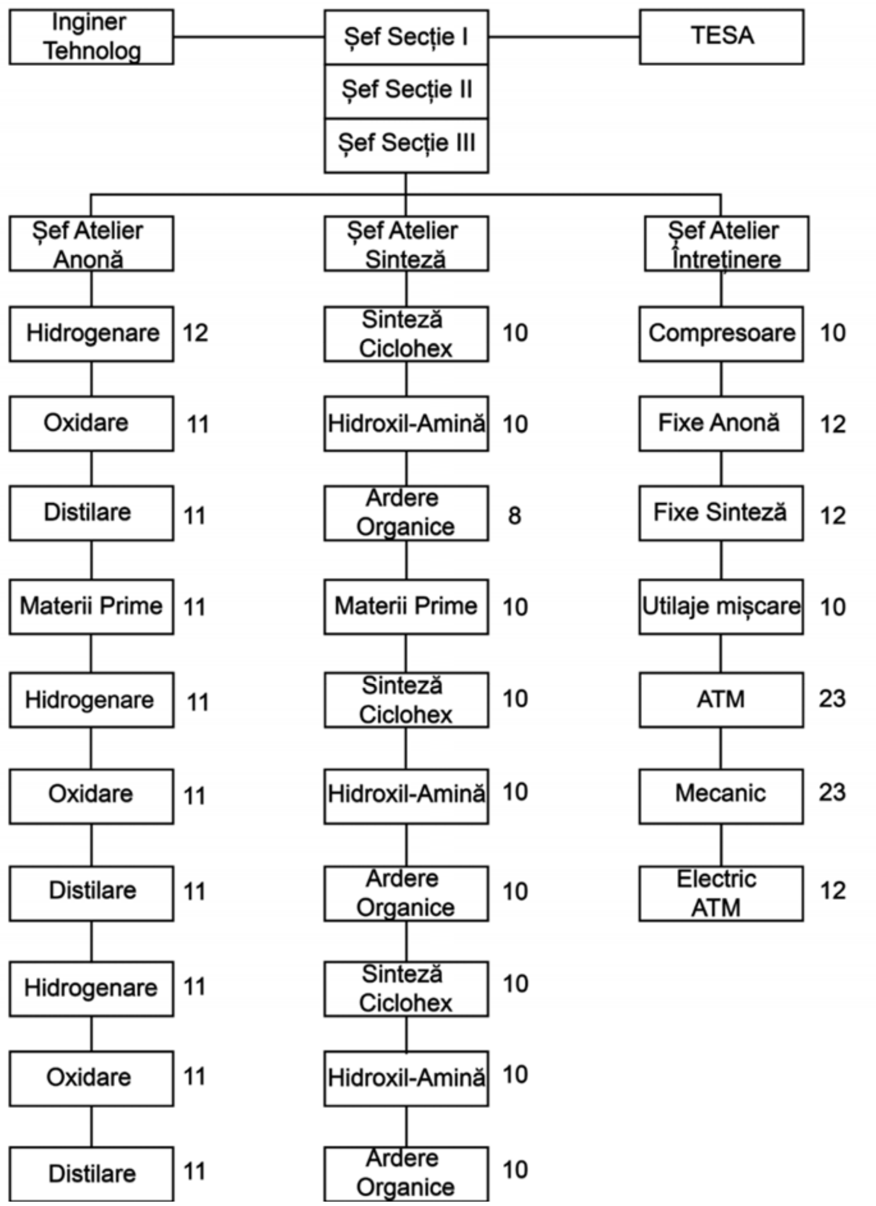

Figura 13. Organigrama Lactama III, CFS Săvinești. Notă: cifrele reprezintă numărul angajaților pe variatele poziții din întreprinderi. Sursa: colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

Conform organigramelor (Colecția CFS Săvinești Dosarul *Decizii și Ordine: Planuri Dezvoltare*, 1970, Arhivele Naționale, filiala Neamț) și respondenților operator chimist era cel mai răspândit rang, aceștia avându-și stația de lucru la „tablourile de comandă” de pe care se citea temperatura, presiunea și concentrația, unde salariații erau „conducători de procese tehnologice

complicate care dirijează valori de milioane de lei” (Botez et al., 1974:357). Aceştia aveau sarcina „de supraveghere, pompe, calorifere, instrumente de control, termometre, apometre...totul era automatizat și supravegheau, interveneau, reparau” (M, 85, Directorul CFS Săvineşti). Când exista o problemă, tabloul de comandă emitea un sunet și „se aprindea un bec roşu”, caz în care operatorul trebuia să remedieze problema: „trebuia să meargă aparatura, să înregistreze...dacă erau abateri, temperatura...se ducea, mai deschidea un ventil...era un proces care se conducea” (M, 86, Inginer Șef Melana).

Din numeroase puncte de vedere, munca la aceste unități nu era fizică ci una de monitorizare. În locul benzii de asamblare, lanțul de producție a fost mecanizat prin numeroasele procese chimice care se desfăşurau în medii protejate. Riscul și principalele constrângeri ale muncii în industria chimică erau atribuite mediului de lucru adesea aflat la limita funcționării. Numeroasele mecanisme ale procesului de producție necesitau supraveghere amănunțită: parametrii de funcționare a proceselor chimice erau garanția evitării unui potențial accident și oprirea întregii unități datorită noxelor eliberate. Aceste circumstanțe creau tensiune și disciplină în rândul operatorilor chimiști. Percepția muncitorilor referitoare la spațiul de producție se asemăna cu o zona aflată la limita funcționării unde pericolul era constant și de neoprit.

În zona textilă, supravegherea utilajelor în mişcare necesita efortul fizic de deplasare pe linie mecanizată de aproximativ zece metri. Chiar dacă nu exista pericolul accidentelor chimice, atenția la detaliu, continua deplasare și persistența statului în picioare reprezentau aspectele repetitivitate a atribuțiilor. Ritmul de lucru era în totalitate determinat de fluxul utilajelor, acestea funcționând după o singură setare. Totuși, acest ritm era considerat adaptabil de forța de muncă preponderent feminină a acestor secții. Nivelul de zgomot al unităților textile era de asemenea semnificativ mai ridicat comparativ cu liniștea zonelor chimice. Numeroasele utilaje aflate în mişcare (în principal mașinile de etirat), contribuiau la inconvenietele mediului de producție.

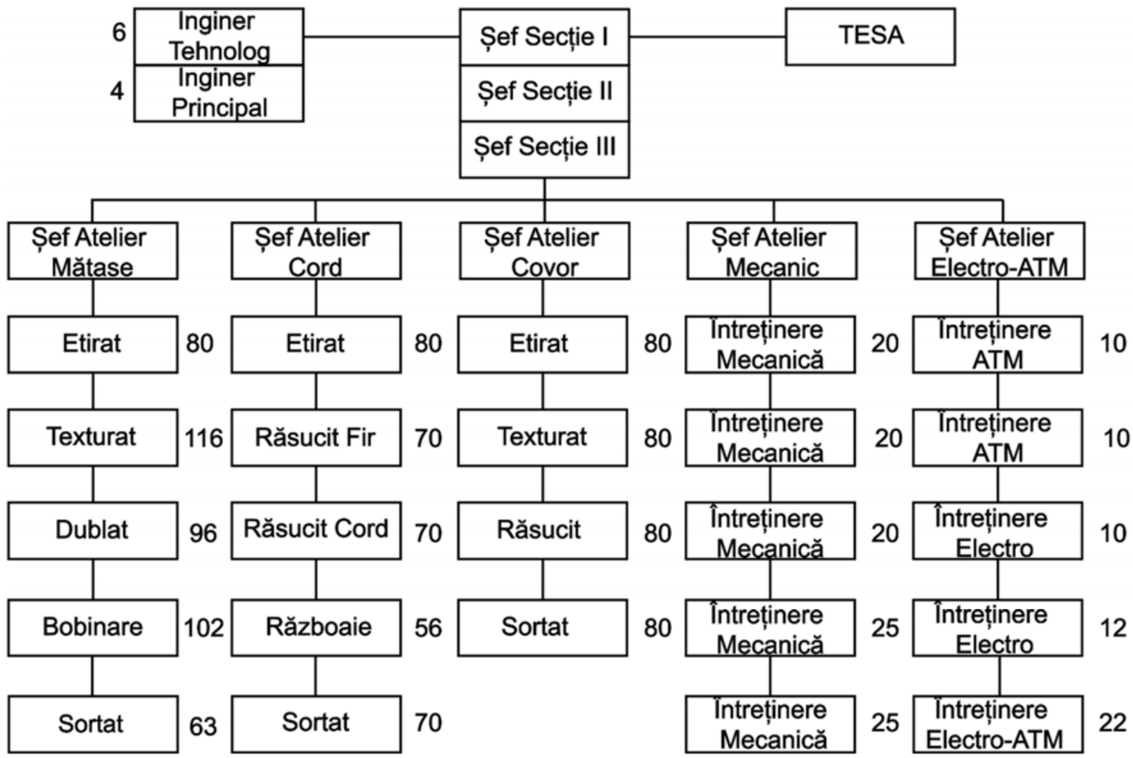

Figura 14. Organigrama Relon IV (parțială), CFS Săvinești. Notă: cifrele reprezintă numărul angajaților pe variatele poziții din întreprinderi. Sursa: colecția CFS Săvinești, dosarul Serviciul Organizare-Control, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

Diferitele poziții erau repartizate în funcție de secțiile fabricilor. Inginerii chimiști, sau „principalii" (numiți datorită denumirii oficiale de tehnolog principal) aveau responsabilitatea de a menține tehnologia funcțională: „el conducea tehnologiile, probe tehnologice, calitate, laboratoare, producție". Operatorii era repartizați de asemenea la diferitele utilaje (un muncitor gestiona maximum trei utilaje) care prelucrau firele, „la mașina de etirat, texturat" (menit să întindă și să uniformizeze firele uscate deja) unde avea sarcina de a le menține în funcțiune: „se mai rupea câte un fir, trebuia să reînnoade, muncă manuală...nu se rupea des dar trebuia să supravegheze". Produsul sub formă de fir de la ieșirea din reactoare până la înnodarea pe bobine de una sau două kilograme era urmărită de operatorii chimiști. După înnodare, bobinele erau împachetate în cutii și duse în depozit. Procedura era similară în fiecare unitate, excepție fiind rețelele cord pentru anvelope unde „țesătura era lată de doi metri, bobinele grele de 8 sute de kilograme, veneau cu stivuitorul și le lua, le ducea la ambalare".

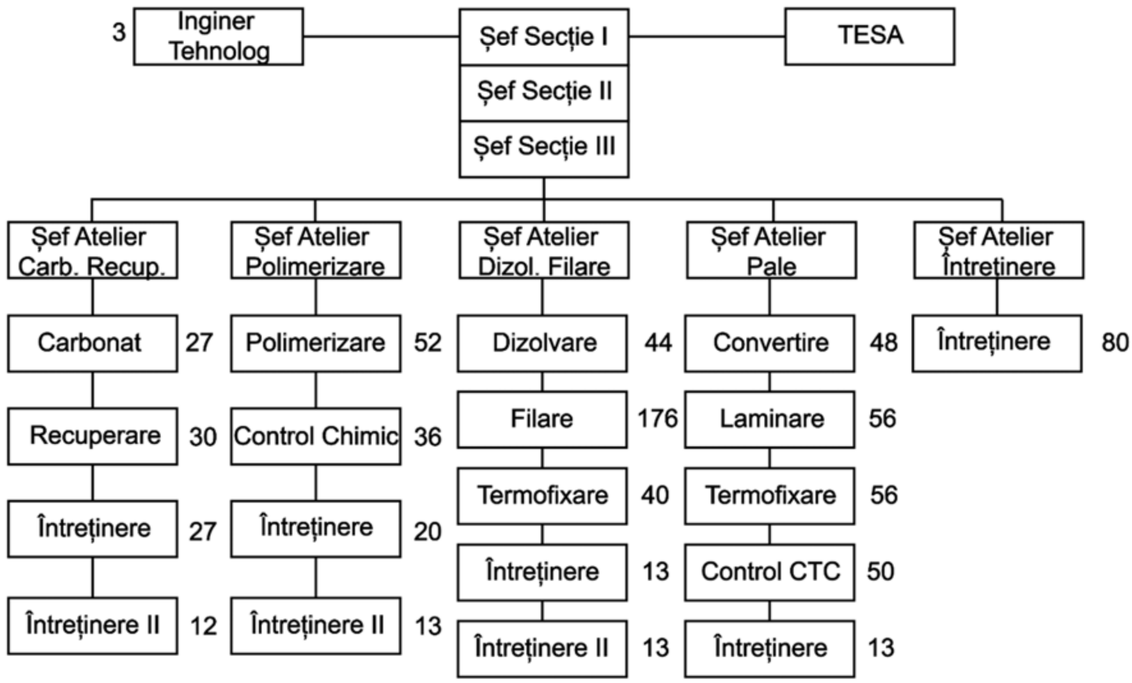

Figura 15. Organigrama Melana IV, CFS Săvinești. Notă: cifrele reprezintă numărul angajaților pe variatele poziții din întreprinderi. Sursa: colecția CFS Săvinești, dosarul Serviciul Organizare-Control, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

Anii crizei economice (începând din 1980) s-au resimțit la nivelul întreprinderilor prin directive de reducere sau transferare a personalului: „trecerea în alte activități a personalului muncitor din sectoarele la care nu este folosită complet capacitatea de producție...cu reducerea corespunzătoare a personalului TESA”. De exemplu, la IFA Vîscoza Lupeni, din 937 de salariați, 376 au fost considerați „auxiliari” și astfel relocați. De asemenea, CFA Brăila și IFA Viscofil București au beneficiat de transferul a 310 salariați de la IFA Suceava (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, Serviciul Organizare-Control, 1981, Arhivele Naționale Neamț).

Echipamentul de lucru depindea de mediul de lucru. Salariații expuși condițiilor meteo (electricienii secției Energetic, care purtau salopete albastre) aveau echipament mai variat: geaca de iarnă, pelerină de ploaie și încălțăminte în funcție de anotimp. Personalul din interiorul clădirilor purta salopete (de culoare gri cu dungi roșii) și încălțăminte de protecție. Protecțiile speciale (mască, cască și mănuși) împotriva substanțelor nocive erau folosite doar în cazuri de urgență

(accidente, defecțiuni, etc.). A existat o perioadă în care purtarea ecusoanelor a fost strict impusă, în regulament acestea fiind obligatorii de la început. Ecusoanele au fost de culori diferite în funcție de secție (prinse cu agrafe), fiind inscripționate cu numele și poziția muncitorului. Pe parcurs însă, purtarea acestora a fost opțională și rar întâlnită, prezența unui ecuson pe piept denota lipsa cunoștințelor practicilor interne.

Fluiditatea ierarhică și motivarea angajaților

Nivelul de implicare al lucrătorilor săvineșteni în activitățile productive a fost în particular determinat de reputația întreprinderilor platformei. Dincolo de valorile atribuite muncii în perioada socialistă, munca la aceste unități era considerată o responsabilitate demnă de respectat. În lipsa problemelor generale, forța de muncă locală a participat activ la menținerea capacităților productive, în ciuda divergențelor organizaționale (textiliști versus chimiști). La acestea s-au adăugat și concursurile de avansare ierarhice, motivate în principal de majorarea salarială.

Diferențele salariale între diferite ranguri erau relativ reduse: „între director și femeia de servici care avea cea mai joasă treaptă, cred că era de 5 ori mai mare” (M, 86, Inginer Șef Melana). Orele suplimentare erau plătite cu 50% mai mult până la un anumit nivel lunar de la care salariatul era obligat să contabilizeze orele ca zile libere. Se putea alege neplata orelor și contabilizarea directă ca zile libere. Mai ales secțiile cu echipe de intervenție (mai ales cei din unități secundare de profil electric sau mecanic care lucrau „consemnați la domiciliu”) acumulau ore suplimentare în volum ridicat (un respondent spunând că a rămas cu 600 de ore libere neplătite după ce și-a dat demisia în 2003), aceștia fiind obligați să răspundă la orice oră și zi la posibilele defecțiuni. Au existat cazuri în care electricieni ai secției Energetice și-au petrecut „revelionul pe câmp” datorită unor defecțiuni la cabluri. Venitul era completat de diferite prime. Eficientizarea producției atrăgea „prime de economii” pentru reducerea consumul de electricitate, gaz metan sau apă. Această situație s-a conturat mai ales datorită faptului că sistemul funcționa la capacitate maximă, fără întreruperi.

Principala sursă de rivalitate dintre salariați a fost creată de concursurile profesionale, constând din probe teoretice și practice în funcție de specializare (chimist, electrician, mecanic, etc.). Acestea în primă fază se organizau la nivel de secție, cei care obțineau punctaj superior (primii trei) concurau la nivel de platformă, competiția fiind între fabricile celor două combinate.

Se avansa la nivel de centrală (o competiție între numeroase combinate) și în final la nivel național între toate centralele industriei chimice. Dincolo de renumele dobândit (numele celor în cauză fiind anunțat inclusiv la ședințele de partid), salariații care promovau cel puțin la nivel de platformă erau premiați financiar, sumă care se adăuga la salariul lunar.

Practica concursurilor profesionale crea disensiuni între salariați cu rang similar, mai ales între cei aflați în proximitate constantă. Prima sursă de tensiune o constituiau premiile obținute: în funcție de nivelul atins, un salariat putea avea un salar mai ridicat decât cel al superiorul direct, și implicit semnificativ mai ridicat decât al colegilor cu rang asemănător. Au existat cazuri în care superiorii au reproșat subordonaților acest lucru: „tu ai câștigat mai mulți bani...în loc să se bucure că avea un muncitor care a ajuns pe locul I la nivel de țară" (M, 61, Electrician). În plus, renumele dobândit cu performanțele obținute în aceste concursuri realiza o ierarhizare simbolică informală, recunoscută de superiori și folosită adesea ca un mijloc de avansare în poziții. Odată cu accederea la nivelele superioare ale concursurilor, șansele de avansare creșteau exponențial. În același timp, aceste concursuri aveau rolul de motiva profesional salariații, oferind exemple de succes accesibile tuturor odată cu aprofundarea cunoștințelor profesionale.

O altă distincție importantă s-a realizat între membrii de partid (majoritatea din UTC, Uniunea Tinerilor Comuniști) și ceilalți. Chiar dacă ambii aparțineau de același sindicat lipsit de putere, ultimii nu erau repartizați în secțiunile producătoare pentru export, aceste poziții fiind considerate simbolic mai prestigioase. În mod similar, nu puteau avansa dincolo de ranguri precum maistru, inginer tehnolog sau inginer principal. Aceste poziții erau totuși intermediare, muncitori calificați, însă fără un statut superior și fără posibilități de avansare. Drept dovadă, copii inginerilor nu aveau dreptul de a se caza în căminele uzinei în urma unor relocări sau înscrierii în unitățile școlare pregătitoare, aceștia fiind nevoiți să stea în gazdă la apartamentul altor familii de muncitori pe parcursul studiilor.

Doar membrii ai PCR, cu origini considerate modeste, care adesea și-au început cariera în poziții inferioare aveau posibilitatea de a accede la rangurile superioare. Imposibilitatea de a deveni membru de partid se datora originii sociale nepotrivite. De exemplu, o respondentă a relatat că a fost concediată (conform unei legi apărute în 1973) într-o întreprindere textilă din județul Prahova datorită statutului tatălui ei, care deținea peste 25 hectare de pământ și avere considerată însemnată. Ca urmare a concedierii, respondenta s-a relocat în Piatra-Neamț și s-a încadrat ca

inginer principal la secția CTC a Relon IV. Aceeași respondentă a vorbit despre locuirea cu tinere eleve și studente care nu aveau posibilitatea de a locui în cămine, astfel familia ei (având deja doi copii) găzduia persoane recent relocate.

Timpul liber, evenimentele locale și normele productive

Politicile de locuire, transport, educație și relații comunitare menționate se încadrează în ceea ce Bartha (2013) numește „dictatura de bunăstare" în cazul clasei muncitoare românești. Comunitatea muncitorească se închega atât în jurul activităților productive, cât și cele de locuire. În numeroase cazuri apartamentele erau distribuite „pe secții", cu posibilitatea reală ca un coleg din proximitatea spațiului de lucru să fie vecin în bloc. De asemenea, au avut loc numeroase evenimente culturale și sportive care reuneau comunitățile închegate în întreprinderi. Extinderea infrastructurii educaționale a oferit posibilitatea specializării în studii chimice, principalul profil științific local. Toate aceste aspecte au determinat maniera în care muncitorii săvineșteni și-au petrecut timpul liber.

Timpul liber a fost gestionat de conducerea combinatelor, acordându-i-se importanță relativ însemnată: „din felul în care s-a reconfortat din punct de vedere psihic, depinde elanul de muncă al lucrătorului" (Botez et al., 1974:359). Exista organizația numită Clubul Central Săvinești, unde se organizau cercuri de fotografie, radio-televiziune, croitorie, etc. De asemenea, ansamblul folcloric de dansuri „Firicelul" Săvinești era renumit la nivel național și continental.

La nivel de combinat, se organizau diferite concursuri „cultural-artistice" în care colectivele de muncitori erau divizați conform secțiilor din fabrici: Textil, Poliamid, Lactamă, Atelier Mecanic, etc. Concursurile conțineau probe specifice – dansuri populare, soliști de muzică populară și ușoară, recitări, monolog, etc. – iar rezultatul era stabilit pe baza performanțelor agregate. Asociația Sportivă „Relonul" Săvinești găzduia activitățile sportive. La început, în 1959, se practica fotbalul și handbalul, pe parcurs fiind inclus și voleiul.

În 1973 existau 6500 de membrii și 75 de sportivi legitimați. Turneele de fotbal se organizau urmând exemplul activităților culturale: diferitele secții ale fabricilor aveau posibilitatea să formeze echipe și să concureze. Terenul de fotbal era situat pe platoul din fața intrării pe platformă, fără amenajări speciale în afara porților și delimitărilor cu var. „Secția CET" (centrala

termică a fabricilor Relon) a fost recunoscută ca echipa de vârf al acestor competiții, fiind vizitată la un moment dat de un comentator de fotbal renumit la nivel național.

Începând din mai 1970, a existat o gazetă proprie platformei de la Săvinești, Buletinul de Informare, care era folosit ca instrument disciplinator. Conținea satire cu trimitere la indisciplină, absenteism și nerespectarea turelor de muncă. De exemplu, cei care întârziau erau fotografiați, iar materialul rezultat ajungea la maistrul sau responsabilul sindical aferent. Grama (2016) a documentat un fenomen similar, afirmând că aceste gazete ale întreprinderilor au reprezentat principala sursă de expunere a „discursului productivității". La redactarea acestora participau activiști de partid, jurnaliști sau voluntari, având un mod de operare similar cu al celui de la Săvinești: „dezaprobarea leneșilor, batjocorirea absenților, ridiculizarea tinerilor indisciplinați, lăudarea celor diligenți și promovarea celor excepționali" (2016:385).

De asemenea, cei trași la răspundere prin „raiduri-anchetă" pentru abateri disciplinare – „nerespectarea normelor de securitate a muncii, lecturarea ziarelor sau altor publicații în timpul programului" (Botez et al., 1974:362) – erau intervievați, discuția era înregistrată audio și difuzată în „stațiile de radioamplificare" din întreprinderi. În cazul absențelor nemotivate de la locul de muncă, sancțiunile erau cuprinse între avertisment, „mustrare scrisă", retrogradarea în grad și desfacerea contractului de muncă. Totuși, acte de indisciplină documentate și larg-răspândite nu au existat la nivel de platformă.

Au existat accidente de muncă, însă doar unul este în general cunoscut și menționat în sursele utilizate: incendiul de la unitatea Lactama III, din 1985. Evenimentul a cauzat pagube semnificative, o proporție însemnată din clădire fiind distrusă. Un operator chimist (primul care a raportat evenimentul) a fost rănit după ce a căzut într-un defileu aflat în flăcări. Incendiul a pornit de la o explozie în „faza de purificare a lactamei", la scurt timp flacăra ridicându-se până la tavanul clădirii. Dacă nu s-ar fi stins în aproximativ 2 ore, incendiul putea provoca o explozie care „spărgea toate geamurile din oraș, iar în locul instalațiilor și al clădirii apărea un crater" (Țepeș-Greuruș, 2017:203).

Sursa accidentul a fost o țigară aprinsă aruncată de un operator care sustrăgea lactambenzen, o sursă de combustibil. Acesta a umplut canistre care au deversat și au umplut zona cu lichid inflamabil, fugind ulterior cu canistrele și aruncând țigara aprinsă. Furtul de combustibil era un fenomen comun pe fondul lipsei de benzină la nivel național din anii 1980. Se efectua mai

ales în turele de noapte, și era posibil doar din unitățile Lactama, considerate cele mai periculoase din combinat.

La nivel de centrală, totalul salariaților se situa la aproximativ 60 de mii în 1988, din care o treime figurau la Săvinești. Aceste cifre au reprezentat aproximativ nivelul de vârf al personalului. În total, „partea de Relon (unitățile care produceau fibrele poliamidice, în afară de materii prime) avea 8 mii de oameni, Lactama aproape 2 mii, fabrica de acid adipic peste o mie, centrala termoelectrică încă o mie...în total erau aproape 13 mii de oameni" (M, 77, Director comercial Fibrex). Unitățile Melana cuprindeau aproximativ 6 mii de salariați. Documente din arhivă indică 14,064 de salariați la CFS Săvinești în 1975, dintre care 12,236 muncitori calificați, 655 de ingineri și 419 maiștrii. Estimativ, forța de muncă totală după maturizarea din anii 1970, incluzând cea de pe CIC și CFS, se situa la aproximativ 21 de mii de persoane în condițiile în care municipiul Piatra-Neamț avea în 1956 (înainte de înființarea platformei de la Săvinești) 32,648 de locuitori.

Ca mărime, CFS Săvinești a fost precedat de CFS Iași cu aproape 10 mii de salariați, CFA Brăila cu aproximativ 7500, respectiv IFA Viscofil București și IFA Vîscoza Lupeni, ambele cu aproximativ 3 mii de salariați. În anul 1972, statisticile oficiale indicau nivele așteptate de productivitate în industria chimică. Centrala chimică de la Săvinești centraliza rezultatele celorlalte unități aparținătoare, statistici care contabilizau producția globală, productivitatea muncii și numărul mediu de salariați printre altele. Productivitatea muncii a crescut cu 2.9% față de anul precedent, în timp ce valoarea producției globale depășea nivelele așteptate (103.9%), implicit fiecare unitate a centralei contribuind la acest rezultat. În mod similar, toate deziderատele raportate se ridicau la nivelul preconizat, singura distincție fiind unitățile cu sistem de norme: CFA Brăila și IFA Vîscoza Lupeni. La prima întreprindere, 1111 salariați au fost încadrați cu normă, 1080 situându-se în intervalul 95-99% a satisfacerii acesteia. La a doua unitate, 225 de angajați au fost dispersați pe cele cinci intervale aproximativ în mod egal (80-90% până la 120-130%).

Statisticile au măsurat și timpul lucrat, atât în ore calendaristice, ca fond de timp disponibil în întreprinderi, cât și absențele nemotivate „de o zi întreagă în cadrul schimbului". Din primele două, doar CFA Iași figura cu o cantitate de timp nelucrată neexplicată (16.6 ore). În schimb, CFA Brăila se remarca cu 32.7 de zile de absențe nemotivate raportat la un efectiv de angajați peste medie, fiind urmat de CFS Săvinești și CFS Iași (cu aproximativ 20 de absențe).

Procese de producție și capacități de producție pe fondul problemelor endemice

„Săvineștiul a fost un monument, de aici au plecat toți, și cei de la Iași, și cei de la Vaslui, de la Botoșani și toate celelalte unități”. (M, 61, Electrician)

Acest subcapitol va trasa latura tehnică a dezvoltării locale. Unele tendințe ale exporturilor exemplificate în figurile din capitolul I își au originile în aceste dinamici complexe ale consolidării capacităților de producție. De asemenea, argumentul globalizării industriei chimice va fi substanțiat de importurile de capital fix din zona vestică (preponderent Germania), care au fost implementate treptat în maniere specifice în toate întreprinderile de la Săvinești.

Concomitent cu funcționarea Combinatului de Fire Sintetice, a fost fondată în 1969 Centrala Industrială de Fire și Fibre Chimice (CIFFCh) Săvinești, ca inițiativă de autonomizare a industriei, tentativă în mare parte eșuată datorită opoziției din ministere (Crowther, 1988). Principalul rol al acestuia a fost coordonarea producției de fire și fibre sintetice la nivel național prin cadre de conducere localizate la Săvinești. Ierarhia era formată dintr-un director general și șase directori grupați în funcție de latura administrată: economic, comercial, financiar, etc. Era organizat „ca un concern, avea directorul general aici (la Săvinești)...conducerea centralei era aceeași cu conducerea combinatului” (M, 85, Directorul CFS Săvinești).

Centrala avea în subordine încă patru unități productive din alte zone ale țării: Întreprinderea de Fire Artificiale (IFA) Viscofil București, IFA Vîscoza Lupeni, Combinatul de Fire Artificiale (CFA) Brăila și Combinatul de Fibre Sintetice (CFS) Iași. IFA București și IFA Lupeni produceau fire prin procedeul vîscoză (modalitate chimică de fabricație), CFA Brăila producea fire și fibre din celuloză (celofibră) și CFS Iași fabrica fire și fibre poliesterice. Primele două au fost semnificativ mai reduse ca mărime (aproximativ 2 mii de salariați la fiecare), CFA Brăila cuprindea aproximativ 4 mii și CFS Iași între 9 și 10 mii.

La începutul anilor 1980, CIFFCh Săvinești a inclus și unitățile de profil din Roman (Întreprinderea de Fire și Fibre Poliamidice, IFFP Roman), Vaslui (Combinatul de Fire Sintetice, CFS Vaslui), Câmpulung Muscel (Combinatul de Fibre Sintetice, CFS Câmpulung) și Corabia (Întreprinderea de Fire Sintetice, IFS Corabia). Aceste unități produceau fire și fibre poliamidice după modelul Relon (la IFFP Roman), și poliester urmând modelul CFS Iași (la CFS Vaslui, CFS Câmpulung și IFS Corabia).

Indicatori	**CFS Săvinești**	**CFS Iași**	**CFA Brăila**	**IFA București**	**IFA Lupeni**	**Total centrală**
Producția globală	45.97	36.96	14.97	1.32	0.78	100
Valoarea realizărilor	40.09	22.56	33.33	2.33	1.69	100
Mijloace fixe	36.85	36.60	25.17	0.97	0.41	100
Mijloace circulante	44.83	25.86	26.53	1.46	1.32	100
Număr personal	37.40	24.19	25.97	6.45	6.00	100

Tabelul 4. Situația indicatorilor tehnico-economici ai unităților CIFFCh Săvinești (%), 1973. Sursa: Botez et al. (1974:214).

Pentru aprovizionarea cu materie primă, secțiile Relon de la CFS Săvinești apelau la un număr variat de rafinării (printre care și de la Brazi, în prezent Petrobrazi, parte a concernului OMV) pentru cumpărarea benzenului și a fenolului. Secțiile Melana însă aveau o singură sursă de aprovizionare cu acrilonitril: Arpechim Pitești. Această rafinărie (care a intrat în declin după privatizarea Petrom) era și unicul furnizor de materie primă pentru Oltchim Râmnicu Vâlcea (întreprindere care a achiziționat Arpechim în 2009), fiind de dimensiuni semnificativ mai întinse decât platforma de la Săvinești.

Rețeaua internă de aprovizionare a fost susținută în principal prin vagoane-cisternă încărcate cu materii prime, trase de locomotive diesel. Legătura inițială de aprovizionare a fost cu gara CFR din Roznov, iar în 1960 a intrat în funcțiune întreaga rețea de cale ferată a platformei, dotată cu 13 linii (în total 30 de kilometrii de cale ferată). Aceasta asigura accesul la variate porți de încărcare și descărcare ale numeroaselor fabrici din cele două combinate. La începutul funcționării erau în uz aproximativ o mie de vagoane doar la CIC, pe parcurs numărul lor ajungând la 3 mii incluzând cele din CFS. Coordonarea transportului intern a fost făcută din stația tehnică cu ajutorul unor difuzoare montate la căile de acces. În 1974 a intrat în funcțiune „stația fixă de radio-telefoane" prin care se dirijau mijloacele de transport prin intermediul „biroului de mișcare".

În interiorul combinatelor, logistica de aprovizionare era realizată prin metode computerizate. Gestiunea materialelor includea „ținerea unei evidențe a materialelor din magazii, mișcarea stocurilor de materiale, balanța de verificare a materialelor, consumul de materii prime și materiale a secțiilor, punerea la dispoziția secțiilor a unui catalog de materiale mereu actualizat" (Botez et al., 1974: 241). Aceste informații circulau pe „cartele perforate" care erau introduse în baza de date a unor calculatoare în centrul de calcul al CIFFCh Săvinești.

Toate unitățile de pe platforma de la Săvinești aveau aceeași surse de energie electrică, termică și apă. Ca atare, unitățile trebuiau să colaboreze pentru obținerea utilităților cu costuri impuse. De exemplu, singura centrală termică (CET, cu o duzină de generatoare alimentate cu gaz metan) care furniza printre altele aburul necesar proceselor de producție la numeroase unități ale platformei, se afla în spațiul aparținând fabricilor Relon, respectiv Fibrex după 1989.

Numărul agregat de utilaje de pe platformă, cât și numărul aproximativ din unități este necunoscut. Singura modalitate de estimare o reprezintă cifrele publicate în corespondența cu CIFFCh Săvinești de IFA Viscofil București. Documentele indică 105 utilaje la întreprinderea din capitală, raportat la aproximativ 3 mii de salariați. Astfel, numărul de utilaje la Săvinești ar fi fost de aproximativ 5 ori mai ridicat (raportat la numărul de salariați, circa 14 mii).

Un aspect recurent vizând întreaga industrie chimică o reprezentau defectele produselor și calitatea redusă a acestora. În dosarul Organizarea Științifică a Muncii din 1967, sunt indicate 1129 de reclamații (în 1966 fiind 1600), dintre care 120 „de la beneficiari externi". Numărul total se referă inclusiv la industria anvelopelor, care avea o pondere de 40% din total și industria chimică („sectorul de fibre chimice" și „sectorul de celuloză și hârtie") de 36%. Pagubele create erau estimate la aproximativ 50 de mii de lei. Dintre produsele problematice, fibrele chimice au fost cel mai frecvent returnate, pierderile fiind de peste 30 de mii de lei. Totuși, judecând după valorile exportate din capitolul I, aceste sume sunt neglijabile, punând sub semnul întrebării corectitudinea ei. Problemele de calitate au cauzat și lipsa de desfacere a „stocurilor supranormative", un alt aspect care a creat îngrijorare la nivel central. Măsurile stabilite au fost întețirea controalelor la întreprinderi și responsabilizarea conducerii unităților în cauză (Colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

Din punct de vedere productiv, cele descrise de Grama (2016) sunt aplicabile și în cazul unităților industriei chimice. Urmărirea constantă a eficientizării producției, înzestrarea cu

autoritate a cadrelor specializate și producție fără întreruperi erau principalele scopuri în spațiul de producție. Toate aceste idealuri erau privite ca soluții pentru maximizarea cantităților fabricate, cu ocazionale tentative de creștere a calității, gândite cu precădere pentru export și resursele strategice generate de acesta pentru industrializarea internă.

Consolidarea industriei chimice la Săvinești în contextul istoric al producției firelor și fibrelor sintetice

Acest subcapitol, chiar dacă abundă de date tehnico-istorice, oferă perspectiva necesară situării contextului local în interiorul tendințelor globale care au avut industria chimică în prim plan. Descrierea prezentată se distanțează de noțiunile din capitolul I prin prisma enunțării parcursului acestei industrii din punct de vedere tehnic, un aspect crucial pentru înțelegerea evenimentelor din România socialistă și cum a ajuns această tehnologie să definească viitorul industriei chimice.

Așadar, producția fibrelor chimice a apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu obținerea mătăsii artificiale. Fibrele sintetice au fost produse pentru prima dată 1931 la fabrica germană IG Farben Industrie, unde s-au obținut fibre polimerizate. Folosirea acetilenei și acidului cianhidric ca materii prime de bază, a dus la crearea clorurii de vinil, acetatului de vinil și acrilonitrilului. Odată polimerizarea clorurii de vinil (proces chimic), urmat de filare (divizarea scurgerii substanței în forma de fire) au rezultat firele de PVC. Pe baza acrilonitrilului s-au fabricat fibrele poliacrilice, prima dată de firma DuPont din SUA în 1948 sub numele de Orlon. Acestea au fost întrebuințate în produse textile, fiind combinate cu fire naturale precum cele din lână. Aceeași firmă a produs și cea mai cunoscută fibră până în prezent, cea de Nylon, obținută prin policondensare (încălzirea reactorului chimic) folosind acid adipic, compus chimic având ca bază tot acetilena. Scopul producerii fibrelor poliamidice a fost înlocuirea mătăsii, scop ce s-a atins și totodată depășit când IG Farben (denumirea din prezent) a creat fibra poliamidică pe bază de caprolactamă, aceasta fiind mai rezistentă la căldură și umezeală decât fibrele de mătase.

La sfârșitul anilor 1950, producția de fibre sintetice în lume fusese limitată. Tehnologia de fabricație fiind la început, doar două companii din Statele Unite o dețineau. Însă, transferurile tehnologice au ajuns în scurt timp și în Europa de vest, fiind ulterior răspândite și în est. Ca urmare, punctul de origine al mijloacelor de producție de la CFS Săvinești a fost firma Zimmer din fosta

Republica Federală Germană. Privită în ansamblu, acestă decizie avea să fie crucială pentru viitorul industriei chimice românești. Nu numai că avea să permită accesul pe piața globală a firelor și fibrelor sintetice românești – deschizând calea pentru modelul de dezvoltare intern bazat pe exporturi – dar a fost inclusiv momentul cheie de la care s-a dezvoltat întreaga producție națională a acestor mărfuri. De asemenea, practica importării mijloacelor de producție a persistat la numeroase întreprinderi săvineștene după acest prim moment. Singura întreprindere care nu a avut utilaje de origine vestică a fost CIC Săvinești – având inițial aparatură din URSS care mai târziu a fost reînnoită cu aparatură germană – restul având aparatură preponderent germană (Melana) sau originară din SUA (Relon).

Un respondent a detaliat precis lanțul acestui prim eveniment de implementare a mijloacelor de producție: „uzina de la Săvinești a fost programată în 1954, printr-o hotărâre a Comitetului Central, la nici 10 ani de la terminarea războiului. A fost un efort imens într-o perioadă în care țara nu își revenise să facă o investiție de o asemenea valoare...conducerea ministerului a reușit o performanță deosebită prin faptul că a făcut o investiție unei firme din Germania, au reușit să achiziționeze niște tehnologii care erau prohibite, nimeni nu ți le dădea, mai mult unui stat socialist" (M, 85, Directorul CFS Săvinești). Reticența vânzării era cauzată de posibilitatea creării concurenței odată cu vânzarea tehnologiilor de producție.

Date fiind circumstanțele, tehnologia inițială nu a fost adaptată specific pentru acest tip de producție, compania contractată fiind ea însăși nouă în domeniu: „nu aveau de a face cu asta (fibrele sintetice) dar s-au angajat și ei, au pus la punct fabricația de caprolactamă și fire poliamidice, cu ei am început activitatea...multe nici ei nu știau dar puneau la punct pentru că aveau oarecare experiență" (M, 85, Directorul CFS Săvinești). Inginerii de la Săvinești au adaptat după aceea tehnologia pentru producția de fire și fibre. Forța de muncă pentru instalare a fost asigurată de gazde, delegațiile străine fiind prezente pentru supravegherea construcției: „au venit doar la început ca să urmărească proiectul, să nu se greșească...forța de muncă de montare și instalare era românească" (M, 86, Inginer Șef Melana).

Conflicte au apărut datorită fazei de experimentare în care se afla tehnologia, fiind nevoie de cercetări ulterioare pentru a obține materiile prime necesare. Două publicații locale (Amălinei, 2011; Botez et. al, 1974) descriu detaliat acest proces de contractare: în 1957 firma Zimmer a fost angajată să pună în funcțiune „instalația de poliamide (o parte din viitoarele fabrici Relon, ulterior

reunite sub numele Fibrex) cu 2 mii de tone pe an...și două instalații de fibră acrilică, un pilot de 1 tonă pe zi (cu porecla „Prima Bella” sau „Rolanul Mic”, viitoarea fabrică Melana I) și o instalație industrială cu capacitate de 5 mii de tone pe an („Prima Nova” sau „Rolanul Mare”, viitoarea fabrică Melana II).

Tensiunea dintre echipele de montare a fost observabilă și documentată, partea română emițând inclusiv dispoziții pentru limitarea personalului german pe motivul sumelor crescute pentru salarii (achitate pe plan intern). În 1963, în decursul instalării utilajelor de fabricație a caprolactamei la unitatea Relon II, conducerea Mașini-Import (întreprinderea prin care s-au importat utilajele) a cerut „o perioadă continuă și cât mai scurtă de montaj și punere în funcțiune”. Cantitatea livrată în perioada respectivă s-a ridicat la 1600 de tone (Colecția CFS Săvinești, dosarul Livrări Relon II de la firma Zimmer, 1965, Arhivele Naționale, filiala Neamț).

Din alte surse datate la vremea respectivă reies informații similare. Platforma de la Săvinești era preconizată cu capacitate de producție de 5 mii de tone pe an. În 1959 au început „probele tehnologice la secția lactamă”, amestec chimic organic, materia primă în producția fibrelor sintetice (Flacăra, 1961), care reieșea în formă de pulbere „alb-gălbui”. Această instalație a fost inclusă în planurile inițiale a proiectării tehnologice sub numele de Lactama I valorizând 12,6 milioane de mărci germane, și Lactama II care a costat 37 de milioane.

Ca urmare a evenimentelor de implementare a capacităților de producție, la CFS Săvinești au existat inițial două linii de producție: linia principală Relon și a doua linie, tot principală, Melana. Inițial, Săvinești avea 5 fabrici, 3 cu profil tehnologic de chimie și textile (Lactamă, Relon și Melana) și trei activități mecanice și de reparații: prima era SUPS-ul, a doua Atelierul Tehnic-Mecanic (ATM) și Secția Energetică. Aceste unități aveau să formeze „motorul” productiv care a fundamentat exporturile și implicit modelul economic bazat pe resurse provenite din export documentate în capitolul I.

Produsele fabricate la Platforma de la Săvinești parcurgeau „un flux continuu, mergea de la un capăt la altul...prin diferite faze ale procesului tehnologic” în spațiul de producție. Diferitele procese chimice se desfășurau în reactoare aflate la diferite temperaturi, reglaj care se realiza pe bază de aburi: „anumite procese, anumite concentrații...nu îi ca și cum am făcut o țeavă și o dau la altul și o sudează, nu îi ca industria metalurgică sau construcții de mașini”. În interiorul

reactoarelor se produceau reacțiile chimice necesare între variate substanțe, rezultând în scurgerea fibrei în formă grosieră. Sub această formă fibra devenea fir odată cu prelucrarea în filaturi.

Procesul de producție a fost automatizat începând de la diferitele substanțe necesare fabricării compușilor finiți. Aceste produse intermediare erau livrate la diferite secții urmând multiple etape de prelucrare. De exemplu, lactama era necesară pentru producția polimerului la fabricile Relon, care apoi erau prelucrate la secțiile Poliamid și Textil ale acelorași fabrici. În cazul fibrelor Melana, prelucrarea finală s-a făcut la fabrica RIFIL după înființarea acesteia în 1973.

S-a început inițial cu producția materiilor prime pentru industria chimică, compuși care necesitau diferite substanțe amestecate în reactoare. Acești compuși chimici necesari pentru obținerea firelor sintetice (polimerul) au fost: caprolactamă și acetilenă (5 mii tone pe an), oxigen, acid cianhidric (mixtură periculoasă formată din amoniac și gaz metan, 3500 tone pe an), etilen carbonat (1500 tone pe an) și altele. Începând din anii 1960, producția s-a extins la fabricarea firelor sintetice: poliamidice (de Nylon, sau Relon cum a fost denumită în România socialistă pe bază de caprolactamă) ca alternativă la firele de mătase, și poliacrilice (fire textile obținute din polimerizarea acrilonitriulului) menite ca înlocuitor al firelor de lână (alternativă care era viu colorată, nu putrezea dar nu absorbea apa precum lâna naturală) și bumbac. Sinonimul românesc în perioada socialistă pentru firele acrilice a fost Melana (numele provenea de la gaz metan și lână, me-lana). Menționarea acestei denumiri denota proveniența acestora de la fabricile Melana din Combinatul de Fire Sintetice Săvinești, și societatea comercială Melana începând din 1990.

Denumirea produselor	Ani						
	1965	**1968**	**1969**	**1970**	**1971**	**1972**	**1973**
Fire Relon	100	98.8	82.2	75.9	77.1	74.4	69.6
Relon L	100	94.3	80	74.3	68.4	67.5	73.2
Fire Cord Relon	-	102.7	86	83.3	85.7	81.1	74.3
Fibre Melana Puf	100	46	36.6	33.8	32	30.1	25.4
Fire Melana Pale	100	42.9	34.5	34.2	33.7	29.4	25.5

Amoniac	100	92.1	80.1	79.4	75.2	70.5	70
Azotat Amoniu	100	98.2	95.7	93.4	93.2	91.7	85.2
Uree	100	92.3	82.8	80.7	79.5	78.5	75.4

Tabelul 5. Creșteri procentuale ale producției la nivelul platformei (%). Sursa: Botez et al. (1974).

În continuare, descrierea va urmări consolidarea câtorva întreprinderi de pe platforma Săvinești în parte: Combinatul de Îngrășăminte Chimice (CIC), Melana, RIFIL și Relon. Toate aceste unități au cunoscut o dezvoltare specifică, delimitarea unei direcții generale fiind astfel imposibilă. Narativele vor puncta atât caracteristicile tehnice ale produselor fabricate incluzând variatele procese de producție asociate, cât și lanțurile de aprovizionare cu materii prime necesare pentru aceste bunuri. Dacă ultimele punctează demersurile economice interne, implementarea utilajelor de producție exemplifică modelul de dezvoltare intern care favoriza importurile de capital fix din zona vestică, o altă latură a globalizării industriei chimice românești.

CIC Săvinești și consolidarea pe filieră estică

CIC Săvinești a reprezentat una din primele construcții la Platforma de la Săvinești, fiind începută în 1956. Fabrica de Îngrășăminte Chimice Azochim a fost deschisă în 1958. Utilajele folosite erau de origine estică (preponderent din URSS), spre deosebire de fabricile de fire și fibre artificiale dominate de utilaje vestice. Aceste orgini ai mijloacelor de producție au determinat inclusiv destinațiile de export, îngrășămintele chimice fiind singurele produse care s-au livrat în principal în alte țări socialiste. Producția la toate unitățile a început în 1963, după ani intermediari de producție parțială în variate secțiuni ale combinatului (vezi anexa 1).

Uzinele a fost împărțite în patru secțiuni principale: fabrica de acid azotic, fabrica de azotat de amoniu, fabrica de uree tehnică și instalația de îmbuteliat oxigen. Producția a cuprins câteva substanțe intermediare (amoniac și acid azotic) folosite pentru stadii mai târzii ale procesului și substanțe finite (azotat de amoniu, uree și oxigen), ambalate și transportate direct din fabricile aferente. Lanțul producției pornea de la amoniacul rezultat din gaz metan amestecat cu oxigen și vapori de apă, care după aceea este folosit la obținerea acidului azotic. Substanța făcea parte din lanțul mai larg de producție al platformei, acidului adipic fiind folosit la fabricile Melana de la Combinatul de Fire Sintetice Săvinești. Acidul azotic în mod similar este folosit pentru fabricarea

azotatului de amoniu, obținut în formă de granule, care se întrebuințează ca îngrășământ pentru terenuri agricole. Ureea rezultă din amoniac lichefiat și bioxid de carbon, fiind folosit printre altele atât ca îngrășământ agricol, cât și industria chimică la fabricarea rășinilor sintetice, detergenților și coloranților.

Fluxul producției s-a majorat la începutul anilor 1970, o nouă unitate de producție intrând în funcțiune. Azot IV s-a înființat în cooperare cu o firma din Republica Federală Germană, Salzgitter IG și colaboratoarea acesteia, Bochako. Cea din urmă a asigurat mijloacele de producție în schimbul unei cantități stabilite de uree granulată. Această reînnoire tehnologică s-a încadrat în modelul de dezvoltare axat pe importuri finanțate de exporturi. Implementarea utilajelor a fost realizată de o companie originară tot din Germania (chiar dacă primele utilaje au provenit din URSS), urmând direcția stabilită de alte unități de la platforma din Săvinești. Extinderea capacităților de producție s-a evidențiat atât în cantitățile de îngrășăminte chimice produse (vezi capitolul I), cât și prin suplimentarea forței de muncă existente.

Rezultatele s-au văzut mai ales la producția de amoniac, acesta dublându-se față nivelul precedent. În plus, noua instalație a redus consumul de energie electrică necesară, ducând la scăderea costurilor cu aproximativ 500 de lei pe tonă. Privite per ansamblu, costurile la majoritatea tipurilor de produse de pe platformă au scăzut periodic, scăderile mai semnificative fiind la fibrele melana, care au scăzut cu aproximativ 75% cum se observă în tabelul de mai jos.

Conexiunea directă dintre CIC și CFS s-a rupt în anii 1960, primii nefiind mulțumiți cu statutul lor de subalterni ai CFS-ului: „n-au vrut să lucreze cu noi, ei tot s-au opus și din motive de atmosferă au rupt”. CFS era aprovizionat cu numeroase materii prime de la CIC: „luam azot de la ei, acid (cianhidric), hidrogen, oxigen...oxigen până s-a făcut fabrica de oxigen la uzină” (M, 77, Director Comercial Fibrex). Totuși, aprovizionarea cu diferite utilități (în principal gaz și abur) a continuat inclusiv după 1989.

Melana: Problemele calitative pe fondul producției cantitative

Melana a fost întreprinderea în care problemele de calitate a produselor chimice românești au apărut în prim plan cel mai des. Punerea în funcțiune a utilajelor pentru produse acrilice (melana) a scos în evidență defecte majore, fibra rezultată nefiind prelucrabilă conform necesităților: „fibra era mată, friabilă și nu se vopsea corespunzător”. Continuarea experimentărilor

româno-germane, dar și aportul unor experți din SUA au rafinat în final procesul de producție, rezultând fibra acrilică cu proprietățile așteptate.

Odată cu terminarea fazei incipiente, numeroase secțiuni ai procesului au fost înlocuite de proiectanții români care nu aveau permisiunea să se ocupe cu partea tehnică a implementării, fiind repartizați pe posturi secundare: „am cărat targa prin multă mizerie de pe cote, și țevile în spinare ca să le monteze nemții, n-aveau voie românii să facă decât muncă necalificată" (M, 85, fost director CFS Săvinești). Colaborarea cu firma Zimmer a încetat în 1963, iar costurile totale au fost de 118,4 milioane de mărci germane. Luate individual, diferitele componente ale proceselor de producție au costat 98 de milioane de mărci germane (la care s-au adăugat salariile angajaților), doar instalația din Melana II costând 30 de milioane, cea de poliamid fiind de 16,2 milioane.

Septembrie 1954	Congresul II stabilește ca în cincinalul 1955-1960 să se realizeze producția a două fibre sintetice: fire poliamidice și fibre acrilice.
Septembrie 1957	Semnarea contractului cu firma Zimmer.
Mai 1958	Consiliul Tehnico-Științific al Ministerului Industriei Chimice avizează oferta prezentată de firma Zimmer.
Septembrie 1959	HCM nr.1280 - actul de naștere a industriei de fibre acrilice în România.
Septembrie 1963	Semnarea protocolului de predare și primire a instalației de fibre acrilice.
Octombrie 1963	Se declară punerea în funcțiune a instalației cu capacitatea de 5000 tone pe an.
Iunie 1964	Expertiza specialiștilor americani demonstrează necesitatea unor modificări radicale în utilajele celor patru linii de filare.
Noiembrie 1964	Reluarea fabricației după efectuarea modificărilor.

Tabelul 6. Etapele formării capacităților de producție al Melana. Sursa: Amălinei, 2011:22.

Odată cu finalizarea stadiului experimental și intrarea în producție au venit alte dificultăți, provenite preponderent din cerea ridicată din partea filaturilor. Numeroasele întârzieri și procesul

de intrare în producție de 7 ani au determinat industria textilă să importe materie primă. Proveniența acestora a fost de la concurenții din Statele Unite menționați (concernele DuPont și Monsanto, ambii având deja de la două până la șase fabrici funcționale în diferite zone ale lumii), care aveau deja tehnologia dezvoltată și produceau la scară industrială fibre sintetice de calitate. Astfel, fibra Melana avea concurență acerbă încă de la începutul producției.

În plus, problemele întâmpinate au creat un renume negativ, fibra rezultată fiind privită ca „neperformantă" datorită structurii neuniforme și a culorilor care se modificau odată cu călcarea (problemă numită „pătarea la tratamente umido-termice"). Aceste defecte nu s-au rezolvat pe tot parcursul producției, în ciuda faptului că 10% din personalul fabricilor Melana fusese repartizat în laboratoarele de control al calității. Definirea eronată a fișelor de post la acest departament (sarcina de lucru era depistarea defectelor de fabricație în afara celor cunoscute deja) a cauzat persistența defectelor. Cu toate acestea, fibra Melana a fost acceptată de filaturile din țară datorită directivelor de partid. Protestele filaturilor (care constau în reclamații sau refuzuri de plată) erau cunoscute însă nu și acceptate. Problema calității melanei a fost subiectul cercetărilor la nivel național, numeroși cercetători asumându-și sarcina care a rămas în cele din urmă nerezolvată.

Cu toate aceste neajunsuri, produsele unităților Melana s-au remarcat prin cantitățile exportate. Considerate pe tipuri de produse, fibrele melana au fost singurele care au rivalizat cu fibrele poliester produse la CFS Iași (vezi figura 8). De asemenea, aceleași produse au reprezentat aproape jumătate din totalul cantității exportate din industria chimică. Profilul producției acrilice la Săvinești a fost caracterizat preponderent de calitate redusă a mărfurilor (însă adecvată pentru exporturi în țări non-socialste) produse în cantități însemnate.

Așadar, la fabricile Melana, procesul de obținere a materiei prime principale, acrilonitriulul, a fost semnificativ mai complexă comparativ cu cel de la Relon. Acrilonitrilul la începuturile producției se fabrica la Săvinești, substanțele necesare însă erau periculoase pentru prelucrare în proximitatea umană: „gazul metan îl transformam în acetilenă care era explozibilă, în acid cianhidric, o otravă nemaipomenită, și acestea două veneau într-o altă secție care sintetiza acrilonitrilul...și era periculos (procesul) cu explozii, cu intoxicări, era ca pe front" (M, 86, Inginer Șef Melana). Ulterior, substanța s-a fabricat în rafinăriile din țară, în principal Arpechim Pitești.

După obținerea acrilonitrilului începea procesul de prelucrare a substanței finale, numit „procesul de polimerizare". „Suspensia, ca un lapte" (materia rezultată din reactoare) trecea prin

diferite etape: filtrare (în care substanța trece prin diferite materiale filtrante în „filtrul presă”), spălare și uscare. După aceste etape reieșea sub formă de praf, stadiu în care era inflamabil si periculos. Urma dizolvarea prafului (o procedură diferită de procesul din unitățile Relon, unde substanța se topea) cu ajutorul unui solvent (rezultând materie sub formă de „miere de albine”) și etapele de dezaerare, filare și etirare. În procesul de filare, substanța era alimentată prin pompare în diferite conducte ceramice care apoi sunt divizate în „posturile de filare”, unde operatorii chimiști aveau responsabilitatea de a menține firul în mișcare. Datorită fragilității (se puteau sparge datorită neatenției operatorilor), aceste conducte ceramice s-au înlocuit pe parcurs cu unele metalice.

Au existat 12 posturi de filare în care se produceau firele acrilice în formă fizică. Etirarea presupunea întinderea firelor în „găleți de etirare” sau „cops”-uri, pentru creșterea rezistenței prin tensionare. Produsele finite au fost sub formă de „fibre puf” sau pale (înfășurare în formă de bandă), numit colocvial „câlț” sau „cablu grosier”. Tăierea firelor se făcea la diferite lungimi după filare, prin inserarea în utilaje dotate cu „roți cu fante și cuțite”. Pentru fibrele puf, faza finală consta în îmbalotarea cu ajutorul unei alte prese, urmate de depozitare. Palele reprezentau fire înfășurate în formă de bandă care treceau înainte prin faza de „rupere prin etirare”, după care erau balotate. Chiar dacă majoritatea procesului de producție era automatizată, exista necesitatea intervenției operatorilor mai ales la segmentul final al liniilor. De exemplu, filierele trebuiau curățate și remontate periodic la pornirea liniei, sau controlul parametrilor de-a lungul liniei lungi de 50-60 de metri.

Odată cu trecea timpului, conflictul dintre producători și clienți a pierdut din intensitate, fibra melana fiind produsă și pentru export din 1965. De asemenea, guvernul român a luat decizia de a extinde producția fibrelor sintetice în 1966, fapt ce s-a materializat cu încă două fabrici Melana. În 1968 s-a asumat directiva deschiderii Melana III, care a intrat în funcțiune în 1970, urmând să producă 10 mii de tone pe an, dublu față de Melana II. A treia unitate a avut utilaje importate din RFG urmând aceeași filieră de import ca la Relon și mai târziu CIC Săvinești. Melana III a fost considerată cea mai performantă unitate, chiar dacă nu a fost ultima dată în funcțiune.

Directiva pentru Melana IV a apărut în 1970 iar fabrica a început producția în 1973, fiind preconizat a produce 20 de mii de tone pe an, respectând tradiția deja stabilită a dublării producției

cu noile unități înființate. Această unitate a avut în parte utilaje importate, completate de cele produse pe plan intern. Decalajul dintre construcția unității și intrarea în producție este concordantă observației lui Constantinescu (1974a), conform căreia montarea utilajelor tehnologice amânau semnificativ începerea producției. În decursul anilor 1970, Melana a fost „al doilea producător de fibră acrilică din lume, făceam câte 60 de mii de tone pe an” (M, 86, Inginer Șef Melana).

Mărirea capacității de producție s-a realizat prin multiplicarea mijloacelor de producție existente, cu excepția unor linii de fabricație din Melana IV unde s-au mărit dimensiunile fizice ale utilajelor. Aranjamentul interior al noilor fabrici a fost făcut de proiectanți români de la IPROCHIM (institut de inginerie chimică înființat în 1948), cu utilaje aduse din Germania și Anglia. Ca în cazul tuturor celorlalte unități de la Săvinești, dezvoltarea capacităților de producție a însemnat sporirea numărului de angajați necesari pentru funcționarea unităților nou create. De asmenea, cantitatea produsă, cât și valoarea exportată a crescut în paralel cu darea în funcțiune a acestora, vizibile în capitolul I din figura 11. Aceste împrejurări demonstrează încă o dată politicile de export din cadrul modelului de dezvoltare urmărit în perioada socialistă.

Totuși, creșterea de producției de la 5 mii la 35 de mii de tone pe an a cauzat probleme logistice interne. Chiar dacă industria fibrelor sintetice era în plină dezvoltare și exista o piață cu cerere însemnată, cantitatea produsă la Melana depășea această cerere. În anii 1970, spațiile de depozitare ale fabricilor au fost depășite, acumulându-se o cantitate echivalentă cu producția pe un an. O parte din acest surplus de mărfuri a fost ulterior distribuit pe plan intern la filaturile din zona județului Neamț.

Paleta mărfurilor produse la Melana s-a extins pe parcursul anilor 1970 la „pale și cablu” de diferite culori. De exemplu, „pala voluminoasă” s-a folosit în tricotaje de lână pentru fabricarea hainelor la numeroase fabrici din țară: „8 Martie” Piatra-Neamț, „Tricodava” București sau „Someșul” Cluj. Alte tipuri de pale se foloseau la tricotaje în combinație cu alte tipuri de fibre, în principal cu poliester, amestec din care se produceau țesături decorative, pături, draperii și covoare la „Argeșeana” Pitești, „Dumbrava” Sibiu sau Uzinele Textile Cisnădie.

Supraproducția a determinat birocrația centrală să ofere cantități mai însemnate pentru export, iar la scurt timp s-a găsit un client italian care a cumpărat în masă produsele depozitate. Același client a devenit mai târziu (în 1973) partenerul italian în prima întreprindere mixtă româno-italiană cu „52% din acțiuni românești și 48% italiene” (partea italiană era reprezentată de două

persoane în fabrică), cunoscută și în prezent ca RIFIL. Despre înființarea acesteia directorul CFS Săvinești a spus: „m-am apucat, am umblat prin diferite ministere, în primul rând ministerul Industriei Chimice a fost de acord, după aceea am mers la externe, la finanțe, la export adică comerț...am obținut avizele și am mers la Ceaușescu și am făcut această firmă”. Era privit cu suspiciune datorită colaborării cu străini: „uite el umblă cu capitaliștii...”.

Datorită lipsei de precedent, s-a creat un embargo în țările foste socialiste pe produsele de la RIFIL: „supărarea a fost foarte mare la Moscova și au cerut celor din țările socialiste să nu cumpere marfă de la RIFIL...au respectat, nu am vândut nici un kilogram în țările foste socialiste. În schimb am vândut în Italia, Franța, RFG, SUA în afară de țările zise socialiste”. Pe plan intern „a fost bucurie, una era să dai peste gard livrarea...și a mers bine vreo 30 de ani” (M, 86, Inginer Șef Melana). RIFIL s-a înființat pentru prelucrarea firelor Melana, gestionau stadiul final al producției: filarea și etirarea firelor tip lână în fire îngroșate destinate tricotajelor. Problemele de producție au fost rezolvate eficient datorită proximității unităților. Produsele finite au fost după aceea cumpărate de partea italiană și exportate.

Deschiderea acesteia lângă combinat a dus la îmbunătățirea fibrei Melana, RIFIL folosind exclusiv această fibră (aproximativ 40% din producția totală a Melana în perioada de vârf) ca materie primă (din 1973 până în 1998). Prelucrarea fibrei cu tehnologii noi de înfiletare și vopsire a dus la eliminarea defectelor anterioare. „Pătarea” menționată nu a mai survenit odată cu metodele noi de călcare, în mediu uscat și cu temperaturi mai reduse. Cantitatea de colorant folosit a fost redus cu 20-40% iar uniformitatea fibrei a devenit principala preocupare în termeni de calitate. RIFIL, după ce au adaptat producția în funcție de proprietățile fibrei melana (necesitând inclusiv schimbare de utilaje), a contribuit semnificativ la extinderea produselor din fibra Melana pe piața globală (a suplimentat exporturile odată cu deschiderea Melanei IV), ea însăși beneficiind implicit de pe urma acesteia.

A existat și planul de deschidere a Melanei V, care s-a materializat în 1987. Însă așteptările de 10 mii de tone pe an au fost înjumătățite, iar pe fondul crizei petrolului din a doua jumătate a anilor 1980, producția a încetat complet. A fost prima fabrică Melana proiectată exclusiv pe plan intern (cu utilaje calitativ inferioare), cu scopul de produce cât mai mult posibil în condițiile în care rezervele de valută a României era reduse. Totuși, în 1986 capacitatea de producție preconizată a fost depășită cu 40%, fapt care a atras laude din partea conducerii țării într-o perioadă

în care performanța economică era măsurată în cantitatea produsă, nu rentabilitatea sau eficiența. Această creștere a fost artificială, datorându-se presiunilor venite de la nivel central pentru justificarea investiției. Se aduceau produse din Melana IV pentru a substitui lipsa de producție și implicit a satisface planul prevăzut pentru Melana V. Produsele erau introduse în clădirea Melana V și erau „scoase pe poartă" ca producție proprie pentru a crea impresia dorită. Acest fenomen este similar cu cel descris de Verdery (1996), surplusul de materii prime și produse erau stocate pentru alocarea pentru un viitor plan de producție. În acest caz, totuși, produsele stocate într-o unitate a aceleiași întreprinderi s-au alocat pentru planul destinat altei unități. Dintre cele cinci unități Melana, după 1990 au rămas funcționale Melana III (renumită ca fiind cea mai performantă) și Melana IV.

Principala și bine cunoscuta problemă a finalului anilor 1980 a fost sistarea importurilor, inclusiv de utilaje tehnologice (vezi figura 1). În schimb, s-a prioritizat fabricarea mijloacelor de producție pe plan intern cu inspirație din utilajele importate anterior. Adesea, calitatea acestor utilaje a fost semnificativ sub cel al importurilor, rezultând produse inadecvate. Un exemplu, eșecul Melanei V s-a datorat în parte acestor circumstanțe: „s-a făcut total cu tehnologie românească în care s-a băgat în jur de 6-7 mii de tone de utilaje din inox" (M, 65, fost director Melana).

De asemenea, din lipsă de materii prime datorate crizei globale a petrolului, instalațiile au început să se închidă, crescând astfel costurile: „o instalație dacă merge la 100% capacitate, sunt niște costuri, la 110% costurile sunt mai mici...au început să crească costurile și să fie cu pierderi, la export dădeai dar nu mai ieșea cursul de revenire (neacoperirea costurilor de fabricație)" (M, 86, Inginer Șef Melana). Această lipsă de materii primă este revelată și de documentele din arhive. În cadrul măsurilor impuse de la nivel central, la CIFFCh Săvinești se cere raportarea lunară a consumului la „materii prime deficitare: etilenă, propilenă, produse petrochimice, polimeri, cauciuc natural și sintetic, sulf și fosforite" (Colecția CFS Săvinești, dosarul Probleme Directori și Organizare Conducere, 1981, Arhivele Naționale Neamț).

Relon: Diversitate productivă pentru uz (preponderent) intern

Fabrica Relon (cuprinzând cinci unități distincte – Relon I, II, III, IV și V, fiecare unitate nou construită având capacitate crescută față de precedentele) a constituit cea mai extinsă ramură

a combinatului de la Săvinești, producând și cea variată gamă de mărfuri. Însă, în termeni de export, cantitățile livrate (cu precădere în țări non-socialiste) au fost semnificativ mai reduse în comparație cu produsele Melana (vezi figurile 8 și 9), acestea fiind întrebuințate preponderent pe plan intern. Cele cinci unități formau partea de producție poliamidică, instalațiile fiind numite Poliamid. Astfel, Relon I fabrica fibre poliamidice, „fibra Relon", și „numeroase fire pentru tipografii, fire torsionate, ață de cusut". Relon II și III produceau fire „texturate" supraelastice, „din care se fac ciorapi de damă" și fire tehnice „cord" pentru anvelope.

Relon IV a intrat în funcțiune în anul 1973, depășind celelalte trei unități ca mărime. Aceasta avea la rândul ei trei fabrici distincte: „fabrica de fire tehnice și rețele cord pentru anvelope, fabrica de fire pentru covoare și fabrica de fire texturate din care se fac ciorapi" (M, 77, fostul director comercial Fibrex). Noutatea unității Relon IV era producția în parte a fibrelor textile în plus față de sortimentele existente deja.

În 1985, s-au reînnoit o parte din utilajele din Relon IV, noile aparate fiind de „texturare rapidă". Plata pentru ele a fost sub forma „unui camion de fire poliamidice". Relon V s-a deschis în 1980 și producea exclusiv fibre textile, „fire pentru țesături", fiind mai redusă ca mărime decât Relon IV. Ambele unități menționate au avut aparatură produsă pe plan intern. Ca în cazul unităților Melana, la Relon, intrarea în funcțiune a unităților Relon IV și V a sporit cantitățile exportate (vezi figura 10) și a creat necesitatea extinderii forței de muncă.

După faza inițială de fabricație, materia se prelucra în secțiile Textil (atelierele I, II, III și IV), iar secțiile Lactamă (cu trei instalații de producție – ultima, Lactama III, s-a pus în funcțiune în 1974) erau considerate ca o fabrică de sine stătătoare, chiar dacă furniza materia primă pentru secțiile Relon (dar avea și export direct). Începutul acestui lanț de materii prime era asigurată de „Fabrica de Monomer" (abreviere pentru secțiile producătoare de materie primă: caprolactamă (materie în forma de „solzi albi") pentru fibre poliamidice și acrilonitril pentru fibre acrilice), în cadrul căruia se producea caprolactama „pentru poliamide". Secțiile Lactamă precedau secțiile Poliamid ca situare, iar cele Textil se aflau în spatele secțiilor Poliamid. Astfel, lanțul de producție a fost unidirecțional.

Secțiile Lactama produceau materia primă necesară pentru celelalte unități de pe linia Relon. Tehnologia implementată inițial în aceste secții a fost de origine americană. Activitatea de implementare a fost mai scurtă în comparație cu secțiile Relon sau Melana, personalul românesc

eficientizând instalația: „au tăiat mai mult de jumătate din țevi și au simplificat pe ideea noastră...și s-a făcut lactama”. Fabricarea substanței se realiza în reactoare chimice cu „instalația ei de mișcare în interior”, iar substanța fiind finalizată după aproximativ șase ore. Ulterior, materia era livrată în următoarele secții din lanțul de producție: „direct din instalație se încărcau cisternele (cu lactamă) și le duceau în Relon...era o legătură organică” (M, 77, fostul director comercial Fibrex). Lichidul de lactamă era pompat și transformat în „reactorul de polimerizare” încălzit din care reieșea sub formă de pulbere care era din nou topită (ajungând în formă de miere de albine similar cu acrilonitrilul întrebuințat la Melana), trecând după aceea prin tuburi și ajungând la „filiera cu 6 găuri” cu ajutorul unor pompe. „Topitura” (la 200-250 de grade Celsius) reieșea din filierele unui aparat de aproximativ zece metri lungime, fiind apoi răcită cu apă și tăiată într-un alt utilaj specific care tăia „la dimensiuni de boabă de fasole”. Aceste granule erau în final livrate la filatură, unde începea procesul de transformare în fire, numit „procesul textil”. Urma un alt proces de topire și scurgere din care rezultau firele după răcirea acestora cu azot. Ultima etapă era etirarea, care consta în întinderea și compactarea firelor înfășurate ulterior pe bobine.

Procesele de producție specifice variau la fabricile Relon și Melana, ambele funcționând cu materii prime diferite. La fabricile Relon, după numeroasele procese de prelucrare a substanțelor chimice ilustrate în diagramele prezentate în anexa 1, faza finală a procesului a fost vizibilă sub forma filării directe din „topitură” (substanța rezultată este dozată prin orificiile filierelor) sau prin granulele care rezultă după răcirea substanței cu apă. În cazul primei variante se obține „fibra scurtă”, considerată produs finit.

A doua variantă presupune re-topirea granulelor de polimer și filare, obținându-se firele continue „de tipul mătăsii” care apoi sunt înfășurate pe bobine. Varietatea firelor se extindea la cele supraelastice folosite la articole vestimentare de sport și firele „cord” poliamidice întrebuințate la anvelope. În plus față de fire, la secțiile Relonului se produceau și granule de plastic folosind aceeași caprolactamă (în formă semifabricată de „fulgi cristalini albiți”), menite pentru industria automobilelor și cea electrotehnică. Firele Relontex, „fabricate prin texturare” se foloseau la producția de îmbrăcăminte, la fabrica „Tricotajul Roșu” București și fabricile de stofă din Gheorgheni și Timișoara.

Cantitatea totală de fibră poliamidică (nylon) produsă la fabricile Relon se situa la aproximativ 2500 de tone pe an, timp în care „fiecare secție avea câte zece tone pe zi din produsul

respectiv”. De exemplu, Relon IV producea zece tone de rețele cord, zece tone de fire tehnice și zece tone de fire pentru covoare pe zi, rezultând 30 de tone pe zi. Cele trei unități secundare care se ocupau cu activități mecanice și de reparații au fost SUPS-ul (Secția de Utilaje și Piese Schimb), ATM (Atelierul Tehnic-Mecanic) și Secția Energetică. Aceste unități produceau utilaje și piese de schimb pentru industria chimică românească. De asemenea, unitățile secundare aveau rolul de a menține utilajele fabricilor în funcțiune.

Secția ATM era renumită ca având „cei mai buni meseriași”, ocupându-se de verificări metrologice (un parametru intern al aparaturii, măsurate prin comparație cu etaloanele existente). Secția Energetică (cuprinzând aproximativ 240 de salariați, divizați în trei ateliere: bobinaj, electric și mecanic) se ocupa de instalațiile electrice din afara unităților chimice (mentenanța cablurilor, a contoarelor electrice și a aparatelor de măsură), salariații din această secție neavând contact direct cu interiorul fabricilor. Responsabilii atelierelor de reparații proprii diferitelor fabrici colaborau cu aceștia pentru mentenanța aparaturii utilajelor. De exemplu, în cazul unor motoare, electricienii unităților Melana sau Relon livrau motoarele în masă (prin rotație, nefiind permisă oprirea utilajelor) pentru revizii, salariații de la „energetic” efectuau mentenanța și atașau fișele de revizie. Ulterior motoarele erau re-montate. În cazul unităților cu profil ne-chimic, procedura era similară, aceste secții efectuau verificări însă nu aveau sarcina de a lucra la instalațiile altor fabrici, „cele necesare funcționării erau deservite de electricienii și AMC-iștii (Aparate de Măsură și Control) proprii secției” (M, 61, Electrician).

Industrializarea săvineșteană: perspectivă generală

Considerat ca un caz cu semnificație pentru a doua fază de industrializare a României socialiste, acest capitol a prezentat modul în care forța din muncă a fost coalizată și conectată cu tehnologia importată în uzinele industriei chimice din Săvinești. Parte din modelul economic bazat pe relații comerciale externe, direcționate în principal către zona vestică, împrejurările locale au constituit rezultatul dar și sursa (în parelel cu celelalte uzine chimice) acestui model. Mai precis, resursele obținute din exporturi – devize convertibile provenite din țările capitaliste din vest, facile pentru finanțarea importurilor de capital fix din aceeași zonă – au fost întrebuințate pentru industrializarea internă necesară pentru perpetuarea și dezvoltarea modelului economic menționat. Dacă în capitolul I cartea a prezentat rezultatele acestui model, capitolul II a contextualizat realizarea acelorași cifre de export din perspectivă locală, punctând mai ales circumstanțele mâinii de lucru și a proceselor de producție importate din variate zone ale lumii.

Forța de muncă locală a fost formată pe fondul promisiunilor proiectului de industrializare local. Fiind prima unitate de profil din România, viitoarele cadre au participat în lucrările de construcție, cu promisiunea unei cariere într-una din combinatele de vârf din punct de vedere tehnologic. Această întâietate avea să fie asigurată de utilaje importate din Republica Federală Germană și implementate de inginerii companiei Zimmer la finalul anilor 1950. Cele două „linii principale" – acrilică (viitoarele uzine Melana) și poliamidică (viitoarele uzine Relon și ulterior Fibrex) – au reprezentat originea întregului complex industrial săvineștean. Concomitent, s-au desfășurat și procedurile de implementare a utilajelor pentru fabricarea îngrășămintelor chimice provenite din URSS.

La CFS Săvinești, „liniile" de producție aveau să contureze pe parcursul anilor 1970-1980 (perioada de vârf și din punct de vedere al exporturilor) numeroase unități cu capacități de producție dublate față de cele precedente. Această tendință a fost observabilă la ambele întreprinderi (Melana și Fibrex) pe care se va axa, printre altele, și capitolul III. Totuși, industrializarea nu s-a desfășurat fără neajunsuri. Printre numeroase alte probleme, s-au remarcat mai ales cele legate de calitatea produselor și dificultățile de aprovizionare.

Calitatea inadecvată a fost evidențiată și documentată mai ales la Melana, fapt care totuși nu a oprit predilecția pentru export a acesteia. Chiar dacă au existat tentative de sporire a calității, creșterea valorilor exportate în anii 1980 s-a axat pe expansiunea capactităților de producție.

Problemele de aprovizionare au existat la numeroase întreprinderi de la Săvinești, cauzele și circumstanțele acestora variind în funcție perioadă. De exemplu, aprovizionarea cu produse petroliere necesare producției acrilice a întâmpinat dificultăți la începutul anilor 1980 (ca majoritatea celorlalte țări industrializate), în perioada crizei petroliere. De asemenea, aprovizionarea insuficientă cu diverse substanțe chimice, precum fenol sau etilenă (necesare pentru producția poliamidică) a fost un fenomen recurent în decursul perioadei socialiste și ulterior post-socialiste.

La nivel societal, acomodarea forței de muncă a necesitat urbanizarea accelerată a municipiului Piatra-Neamț, aceasta înregistrând o creștere demografică semnificativă mai ales de la mijlocul anilor 1960. Principiul dominant a fost sincronizarea industrializării cu urbanizarea, însă, acest ideal a avut un succes limitat datorită ritmului mai crescut al construcției industriale. Ca urmare, navetismul din zonele rurale adiacente a fost un fenomen recurent ca în alte regiuni ale României socialiste (Petrovici, 2018; Mărginean, 2015). Concomitent cu urbanizarea, politicile de stat au vizat și forme de recreere și formare comunitară. Dincolo de infrastructură (teatru, cinema și infrastructură sportivă), închegarea comunităților muncitorești s-a realizat prin variate asociații și cercuri. În plus, o altă formă de sincronizare, cea a împrejurărilor productive cu cele de locuire, a substanțiat coeziunea forței de muncă și a conturat o „dictatură de bunăstare” românească, contracarând astfel concepțiile eronate, conform cărora România socialistă a fost doar încă un regim stalinist represiv (Bartha, 2013).

Capitolul III – Post-socialismul și declinul industriei chimice românești

Trăsătura definitorie a acestui ultim capitol este abordarea unui alt tip al globalizării. Dacă în capitolele precedente a fost descrisă globalizarea socialistă, acum accentul va fi plasat pe globalizarea capitalistă. Totuși, ideile economice din România post-socialistă și-au avut originile în perioada socialistă. Aceste considerente sunt utile mai ales pentru punerea în context a dezindustrializării care a afectat și platforma de la Săvinești începând din anii 1990. Din numeroase puncte de vedere, planificarea economică centralizată din perioada socialistă a avut efecte dăunătoare pentru întreprinderile românești. Limitate la relații comerciale gestionate de puterea centrală, relațiile inter-instituționale ale întreprinderilor din România au stagnat pe tot parcursul perioadei socialiste. Mai precis, determinate preponderent de opțiuni ideologice, centralizarea economică a creat premizele inadecvării instituționale (Pula, 2018).

Inițial bazate pe importuri de capital fix din zona vestică (cu aproximație de la finalul anilor 1950 până la finalul anilor 1970), acest model de dezvoltare internă a căpătat o predilecție mai izolaționistă la începutul anilor 1980. Chiar dacă cantitățile exportate în ultima decadă socialistă au fost cele mai ridicate, pe plan intern, politicile izolaționiste au interzis inclusiv importurile de utilaje. Preferând imitarea aparaturii importate, planificatorii statului au redirecționat fondurile obțiunte din exporturi către plata datoriilor externe în principal. Adesea aceste tentative de imitare au adâncit inadecvarea tehnologică a întreprinderilor, majoritatea dintre ele având deja utilaje fabricate în anii 1950. Aceste împrejurări au conturat ulterior dinamicile tranziției post-socialiste, caracterizate de două neajunsuri primare: pe de o parte prin lipsa politicilor de redresare (subvenții pentru retehnologizarea întreprinderilor fost socialiste) și a politicilor de privatizare nereglementate pe de altă parte. Pe fondul acestor circumstanțe au avut loc evenimentele dezindustrializării descrise în acest capitol.

După trecerea în revistă a narativelor dezindustrializării celor două întreprinderi de la Săvinești – Melana și Fibrex – ultima secțiune a acestui capitol va descrie direcția economică contemporană a României. Construită pe cadrul conceptuală a regimurilor de integrare transnaționale (Bruszt și Langbein, 2019), secțiunea va argumenta că începerea procedurilor de integrare în UE a accelerat și exacerbat neajunsurile post-socialiste, oferind subvenții companiilor

transnaționale pentru privatizări accelerate, în detrimentul eforturilor de includere a actorilor domestici în lanțurile de valoare globale (Vukov, 2019). Aceste influențe globale au contribuit la efectele deja existentelor politici de privatizare laxe și subvenționării defectuoase a întreprinderilor de stat, accelerând declinul industrial.

Repercusiunile politicilor economice socialiste

În completarea argumentului inadecvării instituționale (Pula, 2018), Ban (2016) a trasat la rândul lui legăturile politicilor socialiste cu realitățile post-socialiste, explicând radicalitatea politicilor neoliberale prin referire la tipul socialismului românesc. Acestă descriere este utilă pentru contextualizarea evenimentelor care au avut loc în decada 1990-2000 la unitățile săvineștene. Din numeroase puncte de vedere, tranziția cu urmări nefavorabile își are originile în aceleași politici socialiste, atât din punct de vedere economic (inadecvarea instituțională), cât și politic (politicile de privatizare), reprezentând factori cruciali care au determinat disoluția industriei locale.

Totuși, argumentul inadecvării instituționale este din numeroase puncte de vedere un punct de pornire pentru politicile industriale post-socialiste. Prezența unei centralizări economice marcante, limitarea relațiilor inter-instituționale și inadecvarea tehnologică ce a rezultat din acestea au reprezentat realitățile industriei post-socialiste. În completarea acestei narative, o serie recentă de conceptualizări având în prim plan capacitățile instituționale ale statelor periferice (Bruszt și Vukov, 2017; Vukov, 2019; Bruszt și Langbein, 2019; Medve-Balint și Scepanovici, 2019) pot fi considerate, argumentez, ca avându-și punctul de pornire în inadecvarea instituțională enunțată de Pula (2018).

Așa-numitele regimuri de integrare transnațională, apărute preponderent după demararea negocierilor de integrare în UE, urmăresc creșterea capacităților statelor periferice cu scopul de a acomoda piața transnațională. Aceste tentative au fost inițial împiedicate de lipsa instituțiilor domestice (care ar avea potențialul să implementeze politici economice globale) și de factori politici la nivel național. Dacă lipsa instituțiilor a fost certă, în perioada imediat post-socialistă numeroasele guverne proteționiste (neo-dezvoltaționismul dominant până în 1997) au constituit contextul politic nefavorabil datorită opoziției continue față de măsurile instituțiilor financiare

globale (Gabor, 2010). Însă, după cum se va vedea în următoarele subcapitole, aceste împrejurări s-au schimbat la finalul anilor 1990, mecanismele integrării urmându-și calea scontată.

În altă ordine de idei, autoritarianismul socialist din România a fost mai sever comparativ cu țările învecinate, astfel izolarea internă față de vest a limitat contactul cu ideile economice dominante din ultimele decenii. În plus, tipul socialismului real existent a fost diferit cel din alte țări, acesta nefiind orientat spre socialismul de piață, rețelele cu lumea exterioară au fost descurajate iar începând din anii 1980 toate contactele cu vestul au fost interzise.

În sfera economiei românești, represiunea ideilor considerate progresiste (liberale) a adâncit izolarea României. Economiștii cu aceste idei au fost marginalizați, retrogradați în poziții inferioare sau încarcerați. Aceste circumstanțe au forțat numeroși economiști la reprofilare în alte direcții folositoare (în principal matematică) aparatelor de stat. Neutralitatea ideologică a permis formarea atât a unor relații cu economiști vestici, cât și accesul la jurnale și publicații de specialitate. Începând din 1960, ideile pro-sovietice au lăsat loc unor colaborări inter-instituționale, numeroși economiști români efectuând stagii de pregătire la universități din Marea Britanie și Statele Unite ale Americii.

De remarcat este relația României socialiste cu Fondul Monetar Internațional. După dobândirea statutului de țară membră a FMI în 1975, șapte economiști români s-au înscris la cursurile de la această instituție, după care directorul FMI a vizitat România. În pofida contactului extins cu ideile economice din vest, ideile dominante neoclasice (care se aplicau economiilor capitaliste, având teoria alegerii raționale la bază) au fost internalizate doar parțial. În schimb, economiștii români s-au focalizată pe modele de import și export din interiorul regimului socialist, ce a determinat reformarea sistemului de planificare centralizată a statului. Cu alte cuvinte, au apropiat elementele economiei neoclasice care erau neutre ideologic, astfel nu se aflau în contradicție cu politicile partidului comunist. Alți economiști, care cochetau cu idei mai puțin neutre (macroeconomie keynesiană), și-au abstractizat studiile cu formule matematice.

1980 a reprezentat începutul izolaționismului intern pronunțat a României. Chiar dacă România a fost prima țară comunistă membră a FMI, reprezentanții țării au lipsit de la întrunirile oficiale între 1982 și 1987. De asemenea, rețelele academice din trecut au fost rupte, iar subscripțiile la jurnalele de specialitate au fost tăiate. Constant a rămas doar numărul economiștilor trimiși pentru studii la FMI (numărul lor s-a menținut constant din anii 1970), însă aceștia au

participat doar la cursuri de câteva săptămâni și puțini dintre aceștia au ajuns să implementeze în țară cele învățate. Academia Români și Academia Partidului Comunist au fost relativ ferite de inițiativele represive din această perioadă, statutul și relațiile acestora cu vestul rămânând neschimbate. Actele de disidență de la doctrina partidului au crescut, economiștii nesatisfăcuți cu o carieră profesională conservatoare ideologic, au creat spații de dezbatere critică rezultând în publicații moderat critice la adresa politicii partidului deghizate sub luări de poziție față de problemele sistemice ale economiilor socialiste.

Ideile economice în România post-socialistă

„Civilizarea” prin intermediul pieței libere a fost impusă progresiv de elitele românești începând din 1990, chiar dacă economia de piață nu a fost acceptată inițial. În perioada primului mandat prezidențial al lui Ion Iliescu s-a optat pentru implementarea unui model economic „neo-dezvoltaționist”, favorizând capitalul autohton și oligarhii români. Însușindu-și dezideratele dezvoltaționismului clasic – conform căreia economia mondială este formată din state națiune aflate în competiție prin întreprinderile lor – economiștii români au hibridizat economia țării. Originile neo-dezvoltaționismului stau la baza Schiței pentru Tranziția României la Economia de Piață, un raport incluzând problemele economiei românești și posibile soluții la acestea. Membrii comisiei de elaborare a raportului au refuzat conformarea la soluții rigide, în schimb au încercat să elaboreze răspunsuri pretate pentru cazul românesc.

Neo-dezvoltaționismul a persistat preponderent în perioada 1992-1996, fiind o combinație de politici neoliberale reprezentând principalii piloni ai economiei de piață (privatizare, constrângeri bugetare pentru firmele de stat, creditare în funcție de piață, etc.) și protecționism din partea statului, o economie mixtă gândită cu scopul de a atenua tranziția spre economia de piață (Ban, 2014). Dezideratul cheie a fost evitarea terapiei de șoc care ar fi fost nocivă din punct de vedere social, populația în acest caz jucând doar un rol pasiv, nu activ. Autorii Schiței au fost conștienți că nu se putea crea o rețetă capitalistă pro-piață fără acoperirea laturii sociale, mai ales la începutul aniilor 1990 când practic nu exista înca capital privat autohton. Firmele mici și mijlocii urmau să fie privatizate imediat, însă întreprinderile cheie ale statului, considerați mari angajatori, au fost ne-privatizabile și aveau să primească subvenții de la stat (redirecționate din cheltuieli publică cu scopul de a susține industriile cheie), asemeni perioadei socialiste. În plus, s-au păstrat numeroase măsuri sociale: sistem de sănătate și educație publică, prețuri la alimente ajustate centralizat, subvenții de transport, etc., toate pe fondul inflației și datoriilor externe crescute (Gabor, 2010). Spre deosebire de exponenții neoliberalismului – care favorizau acumularea înainte de redistribuire – reprezentanții neo-dezvoltaționismului puneau măsurile sociale înaintea reformelor pro-piață.

Neo-dezvoltaționismul populist a eșuat datorită aproprierii în scop personal a bunurilor statului de către oligarhii locali, determinând falimentul numeroaselor întreprinderi publice. În această perioadă producția industrială a scăzut cu aproape 25%, urmată de nouă scădere cu 20%

după 1996, anii terapiei de șoc românești, din mandatul lui Emil Constantinescu. Începând din 1996, industria a intrat în declin, în principal datorită presiunilor externe, venite de la FMI și Banca Mondială, care propuneau reforme structurale de privatizare și liberalizare. Împrumutul oferit de Banca Mondială în 1991 pentru finanțarea întreprinderilor industriale cheie a avut în primă fază condiții laxe – permiterea asistenței tehnice în demersurile de privatizare – însă de-a lungul anilor această asistență s-a transformat în reforme structurale care au demantelat progresiv politicile neo-dezvoltaționiste (în principal imposibilitatea privatizării întreprinderilor majore de stat). Banca Națională Română a intermediat relația dintre instituțiile financiare externe și guvernul român, fiind de partea FMI-ului. Când guvernul s-a opus unor măsuri de liberalizare – cum ar fi alinierea prețurilor la energie cu cele internaționale sau reducerea proprietății statului din industrie – BNR-ul a susținut poziția FMI-ului. Nefiind la vremea respectivă o instituție independentă, BNR-ul a ripostat totuși prin creșterea dobânzilor la creditele preferențiale acordate guvernului (Ban, 2014; 2016).

După perioada neo-dezvoltaționistă, împrumuturile venite de la instanțe externe au fost limitate datorită retragerii suportului FMI după repetatele refuzuri de implementare a măsurilor de ajustare structurală. Însă, în ultimă instanță, alianța FMI-BNR a reușit să stopeze soluția neo-dezvoltaționistă de revigorare a economiei: creșterea competitivității industriale prin mărirea ratei de schimb (presupunând producția unor bunuri calitative cu prețuri mai ridicate pentru piața internațională) și crearea unui sistem financiar intern de susținere a industriei românești. De asemenea, încetarea acordurilor de schimb cu țările foste socialiste a însemnat ruperea anumitor lanțuri de aprovizionare ale României. În anul 1996 statul încă deținea mare parte din economie, rezultat al opoziție față de FMI, astfel guvernul neoliberal recent venit la putere avea sarcina de a începe demersurile de privatizare și liberalizare.

Odată cu venirea noului guvern, atitudinea față de FMI a devenit admirativă. Dacă pentru guvernul precedent BNR-ul juca rolul de intermediar cu FMI, noul guvern a insistat ca politicile de ajustare structurală să fie întocmite exclusiv de FMI, demonstrând astfel orientarea negreșit neoliberală a guvernului Ciorbea. BNR și-a dobândit independența față de guvern, fapt ce a coincis cu procedurile de privatizare: desființarea întreprinderilor de stat ineficiente din punct de vedere economic și privatizarea unor bănci aparținând statului. Toate aceste demersuri au fost ajutate de Banca Mondială, care prin consultanță directă a creat premisele înrădăcinării neoliberalismului:

reducerea decalajelor atât dintre urban și rural cât și cele etnice, sistemul de sănătate finanțat din impozite și reducerea generală a măsurilor sociale. Aceste deziderate au fost doar parțial îndeplinite datorită problemelor interne, militanței forței de muncă (ocupări de fabrici și demonstrații) și lipsei de coeziune dintre instituțiile românești. Însă această perioadă a cimentat drumul României spre economia de piață, unde capitalul privat era suprem și fluxurile de capital străin erau principala sursă de alimentare a economiei.

Finalul anilor 1990 au continuat cu invocarea neoliberalismului ca o reformă necesară, acesta fiind privit ca o cale sigură spre prosperitate economică și dezvoltare prin fluxuri de capital transnațional, venite sub forma investițiilor străine care asigură creșterea la nivel local. Anul 2005 a coincis cu adoptarea taxei unice pe venit, o măsură pur neoliberală puțin acceptată în țările din UE, însă acestea și-au păstrat în continuare tăcerea.

Totodată, colaborarea de succes cu FMI-ul a însemnat și drumul spre aderare la Uniunea Europeană, România fiind invitată să înceapă demersurile necesare pentru aderarea așteptată în anul 2000. La nivel de așteptări populare, aderarea constituia un obiectiv important, element care a permis înăsprirea măsurilor neoliberale interne: vânzarea bunurilor de stat pentru a acoperi împrumuturile externe, privatizare agresivă și măsuri de austeritate. În ciuda faptului că UE susține mai ales măsurile sociale, în cazul neoliberalismului radical din România din acei ani, acesta nu a emis vreo reacție.

Pe plan politic, aderarea la UE a însemnat și declinul inițiativelor neo-dezvoltaționiste. Chiar dacă Ion Iliescu a fost reales președinte în 2000, el și partidul pe care l-a reprezentat din 1990 s-au schimbat semnificativ din punct de vedere ideologic. Din oponenți ai neoliberalismului, aceștia au susținut integrarea în UE, pe baza ideii că radicalismul de piață este nociv și nu va persista ca trend dominant. Însă susținerea Uniunii Europene a însemnat asumarea unei ideologii diametral opuse celei avute în 1990, fapt ce s-a materializat vizibil. Pentru a demonstra acest lucru, guvernul a invitat economiști neoliberali pentru întocmirea programului de aderare.

Motivele persistenței neoliberalismului sunt de ordin istoric și ideologic (Ban, 2016). Radicalitatea economică din perioada post-socialistă a fost exacerbată de discursul anti-comunist diseminat de elitele politice (Poenaru, 2017), conform căruia ideile liberale au fost privite ca instanța de evitare a autoritarianismului. Astfel, cu ajutorul economiei radicale s-a dorit evitarea unui nou stat comunist. Trecutul țării – cu aferentele credințe puternic anti-comuniste – a fost

instrumentalizat pentru justificarea politicilor neoliberale. În acest context liberalizarea fusese echivalată cu democrația. Însă, urmările de ordin social au fost sporirea conservatorismului naționalist și pierderea încrederii în orice formă de asociere colectivă. Măsurile sociale ale statului au fost considerate inițiative socialiste, reminiscențe ale trecutului nedorit, astfel ele trebuiau înlăturate. De dorit a fost „decomunizarea economiei și a societății” (Ban, 2016:170).

Mânați de aceste credințe, economiștii români au transpus deziderate asemănătoare anarhismului economic (sub numele de neoliberalism) într-o manieră mai severă decât însuși instituțiile financiare internaționale recomandau. Radicalitatea economică a fost asemănată cu dezvoltarea societății civile, cu civilizarea vestică, indiferent de repercusiunile pentru societate. Plasat in mijlocul acestor împrejurări, platforma de la Săvinești a fost direct influențată. Numeroasele tentative de privatizare (de succes și eșuate) și relația tensionată cu autoritățile statului stau dovadă acestui fapt.

După Ban (2016), neoliberalismul în România a fost asimilat în două moduri distincte: în mod tehnocratic și în mod popular. Prima variantă a fost promovată cu ajutorul think tank-urilor domestice. Conduși de economiști cu credibilitate, acestea au fost instanțe de exprimare a teoriilor și modelelor economice în România. Totuși, limbajul de specialitate a limitat accesul la un număr restrâns de persoane. Acest impediment a fost soluționat de așa numitul „neoliberalism popular” (2016:172). Folosind un limbaj mai puțin tehnic, destinat mass-mediei, acest tip a permis diseminarea ideilor la o masă semnificativă de persoane. Deghizat sub discursuri despre democratizare, varianta populară a fost vociferată de economiști amatori și diverși intelectuali. Comparativ cu varianta tehnocrată, cea populară a fost sursa principalelor schimbări legislative: impozitarea unică pe venit, privatizarea pensiilor și a sistemului de sănătate. Ca impact societal, neoliberalismul popular a avut rolul de a „socializa și familiariza o generație emergentă de jurnaliști, activiști și academicieni” (2016:172).

Succesiunea evenimentelor centrate în jurul CEROPE făcea parte dintr-un trend răspândit în Europa de est în anii 1990 și începutul anilor 2000. Așa numiții „reformologi”, persoane cu pregătire economică modestă dar cu capital social crescut, au fost actori importanți, adesea ocupând poziții cruciale, supraestimați de guvernele țărilor din est. Ascensiunea acestora s-a datorat preponderent suportului primit din partea instituțiilor financiare internaționale, reformologii primind finanțări importante în schimbul socializării populației cu căile dezirabile ale

pieței libere. Aceste împrejurări denotă de asemenea interconexiunea dintre nivelul global și cel local, subliniind rolul decisiv jucat de instituțiile internaționale în economia politică românească.

Tranziția României spre neoliberalism este echivalentă cu asumarea rolului de stat competitiv care a început de la mijlocul anilor 1990 (Ban, 2016). În acest sens, Marin (2006) arată că România și Europa de Est în general sunt zone de „off-shoring" și „outsourcing" pentru capitaluri Austriece și Germane. Aceste circumstanțe sunt facilitate de așa-numitul sector comprador, sau burghezie comprador după Poulantzas (1973). Fiind o facțiune subordonată capitalului străin, „sectorul de servicii comprador" (Drahokoupil, 2009) constituie agenți ai schimbării care promovează internaționalizarea și climatul favorabil investițiilor străine.

Nevoia de egalizare cu vestul, alinierea cu țările vestice dezvoltate, este scopul ultim care trebuie atins. În această idee, elitele românești au început demersurile liberalizatoare ale economiei, urmărind rețeta spre neoliberalizare emanată de diferite instanțe din vest. Fiind considerat un standard modern cu un element de „nou", vestul reprezintă o promisiune la care se aspiră, sau o expectanță care trebuie îndeplinită. Vestul ca nucleul economiei globale devine un „punct de identificare" pentru țările periferice (Friedman, 2008), care conține un „dispozitiv de creare a așteptărilor" (claim-making device) (Cooper, 2005), acesta jucând rolul de discurs hegemonic, o narativă majoră exprimată de diverși guvernatori monetari și consilieri financiari (Kalb, 2007). Ca urmare, calea potrivită de egalizare cu vestul este urmarea doctrinelor prescrise de Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional: politicile neoliberale.

Țările dezvoltate și moderne (doi termeni în mare parte acceptați ca sinonime) au constituit un standard la care se aspiră, definind criteriile scopurilor dorite pentru ceilalți care doresc să devină moderni. De aici rezultă faptul că o țară este întotdeauna modernă în comparație cu alta. Tilly (1984) numește acest fenomen, „diferențiere". Astfel modernitatea nu este nimic mai mult decât ideologie, un discurs hegemonic exprimat de elite cu scopul de a-și urmări interesele. Modernitatea țărilor este măsurată cu ajutorul „scalelor de avansare" formate preponderent din structura creșterii economice interne.

Potrivit lui Tilly (1984), nu există stagii de dezvoltare decât pentru un număr redus de elemente care nu măsoară decât superficial situația din anumite țări. De exemplu, factorii economici oferă oportunități limitate de evaluare a stării contextelor locale. Nu există criterii de evaluare a consumului sau limbii standard. Pentru a evita asumpțiile problematice, trebuie să

conectăm schimbarea socială la generalizări istorice, sistemice, marcro-structurale. Tilly echivalează istoria cu timpul și spațiul, astfel trebuie să pornim de la contexte specifice, particulare și să generalizăm la structuri și procese mari (big structures).

Realitățile perioadei imediat post-socialiste

În perioadă post-revoluționară, fabricile socialiste s-au transformat progresiv din „spațiile complexe a proceselor de distribuire a surplusului...transformate de forțele istorice interne în continuă schimbare incluzand reînnoirile tehnologice, administrative și procesele generale care modelează societatea" (Gibson-Graham, Resnick și Wolff, 2001) în întreprinderi private. Totodată, politicile economice naționale au început procesul de transnaționalizare (Gabor, 2010), pentru a crește capacitățile instituționale necesare acomodării directivelor economice globale (Bruszt și Vukov, 2017). În primă fază, datorită opoziției politice între 1990-1997, implementarea politicilor de instaurare a economiei de piață au fost contestate, liberalizarea economică propriu-zisă având loc la finalul aceleiași decade. Însă, în mod cert, după încetarea economiei planificate, întreprinderile românești au înfruntat competiția globală în timp ce rețelele de aprovizionare socialiste s-au dezintegrat și subvențiile statului au dispărut.

La nivel național, schimbarea guvernului nu a presupus o schimbare imediată a sistemului anterior, ci a fost mai degrabă o „precondiție politică" pentru aceasta (Kornai, 1992), procesul schimbării în mod tipic necesitând o perioadă semnificativă de timp. În cazul României, resursele naționale după schimbarea sistemului precedent au fost reduse: infrastructura, sistemul de sănătate și mijloacele tehnologice de producție s-au aflat la niveluri inferioare comparativ cu țările occidentale, România figurând ca o țară periferică depășită din punct de vedere tehnologic (Vukov, 2019). Din aceste neajunsuri a reieșit și inadecvarea capitalului uman, exigențele pieței globale capitaliste fiind necunoscute înainte de încetarea sistemului socialist. Specializările și abilitățile tehnice ale forței de muncă existente au fost diferite față de cele necesare noului sistem capitalist, acestea fiind imposibil de recuperat în scurt timp datorită infrastructurii deficitare a sistemului de educație. Toate aceste fenomene au survenit în timpul tensiunilor structurale ale sistemului: inflație crescută și penurie de resurse de consum. Imediat după 1989, exporturile de bunuri de consum și restricțiile la consumul de curent electric s-au oprit (fabrica de aluminiu de la Slatina consumator major de energie electrică a fost scoasă din uz), în timp ce orele lucrate săptămânal au fost reduse de la 46 de ore la 40 de ore (Ben-Ner și Montias, 1991).

Totuși, status quo-ul a rămas predominant același, întreprinderile foste socialiste funcționând chiar dacă problemele cauzate de fenomenele menționate au cauzat dificultăți semnificative. Cadrele de conducere din numeroase întreprinderi au rămas pe poziții după

schimbarea guvernului, creându-se astfel un sistem dual sau mixt, „de tranziție”, cu elemente ale socialismului și capitalismului existând concomitent, mai ales pe fondul opțiunilor protecționiste ale guvernelor neo-dezvoltaționiste care au precedat liberalizarea economică. Relațiile de proprietate s-au schimbat gradual, odată cu apariția planurilor generale de privatizare a economiei care vor forma viitorii antreprenori și proprietari privați.

Centralizarea guvernamentală a fost considerată inadecvată, entuziasmul pentru economia de piață a contribuit la imaginarul unei tranziții rapide la democrația liberală. În cadrul aceleiași concepții comune, neajunsurile economice aveau origini politice. Ca urmare, decuplarea economiei de controlul guvernului a fost considerată soluția facilă a redresării, cel puțin de o minoritate politică liberală. Însă, în realitate, după cum s-au manifestat politicile guvernului neo-dezvoltaționist în subcapitolul precedent, această soluție s-a materializat pe deplin doar la finalul anilor 1990.

Țările foste socialiste, după transformările politice inițiale, așteptau ca occidentul să îi „salveze” sau recompenseze după căderea comunismului. Din punct de vedere financiar, ajutorul așteptat a venit sub forma alocărilor de diferite fonduri PHARE (destinate procedurilor de intergrare în UE) sau de la Banca Europeană de Reconstrucție și Dezvoltare (BERD). Însă, acestea erau ajutorul minim așteptat, țările din Europa de est supraestimând intențiile și capacitatea de ajutorare a vestului, aceștia neavând mijloacele sau planuri de a „salva” economiile foste socialiste conform așteptărilor. Influența occidentului s-a limitat la încurajarea ideologică a regimurilor pro-vestice din apropierea Rusiei, fără planuri de a implicare mai active în procesul de „dezvoltare”. Zona vest Europeană asumând o atitudine distantă față de zona estică prin intervenții indirecte de ajutorare financiară, lăsând țările în cauză să își rezolve singure problemele. Cu alte cuvinte, „transformarea internă” a rămas la latitudinea estului, cu excepția așa-numitor „ajustări diferențiate” în zone specifice (Pasti, 1997).

BNR a obținut primul împrumut în 1993, fapt ce a venit concomitent cu propuneri de liberalizare a costurilor, acestea fiind în perioada respectivă ajustate de guvern. Reprezentanții FMI doreau să implementeze măsuri de ajustare monetară în linie cu piața globală. Acestea ar fi presupus implicit un dezechilibru marcant al costurilor de producție interne, fiind și principalul motiv al evitării terapiei de șoc. Dat fiind că numeroase sectoare industriale erau energofage, principalele costuri au fost cele de energie. În industria chimică, aceste surse de energie jucau un

dublu rol, fiind concomitent surse de materii prime (gaz metan și produse petroliere) și surse de energie (curent electric și energie termică). În schimb, guvernul neo-dezvoltaționist a implementat măsuri protecționiste de atenuare a tranziției, schemă în care sistemul financiar intern avea să fie întrebuințat pentru reînnoiri tehnologice. Însă, cel puțin din perspectiva industriei chimice românești, această politică a avut rezultate minime (funcționând în schimb în industria de automobile, vezi Medve-Balint și Scepanovic, 2019), re-tehnologizarea cât și ajutorul financiar acordat întreprinderilor lipsind cu puține excepții.

Pierderile industriale au fost totuși majore, cu numeroase produse interne ajungând pe piața neagră prin intermediul angajaților și a conducerii întreprinderilor. A fost o perioadă în care „tehnocrația industrială" deținea o influență sporită, majoritatea deciziilor guvernului avantajând-o în diferite moduri. Mai precis, tehnocrația industrială fără limitele impuse de Partidul Comunist și rămasă cu „moștenirea industrială" a perioadei socialiste, avea o putere considerabilă asupra administrației și a politicului.

Concomitent cu raportul dezechilibrat costuri-beneficii al produselor industriale, reglarea economiei naționale s-a realizat prin „blocajele financiare" ale întreprinderilor industriale. Pasti (1995) susține că în 5 ani, „industria română a intrat de trei ori în blocaj financiar" (1995:118). Aceste blocaje aveau loc când întreprinderile se aflau în incapacitate de plată față de furnizorii de materii prime sau pentru salariile angajaților. În cazul neplăților salariale, ca ultimă instanță, întreprinderile recurgeau la împrumuturi bancare pe care nu erau capabile să le returneze ulterior, pe fondul faptului că „în anii 1990, industria românească per ansamblu cheltuia mai mult decât producea" (Pasti, 1995:116). Băncile aflate în situația acordării creditelor nu refuzau de „teama de a nu stârni reacții sociale", în principal din partea sindicatelor. Intervenția guvernului remedia aceste situații prin „deblocarea financiară", fapt care asigura funcționarea în continuare a economiei bazate preponderent pe producția industrială post-socialistă.

Perioada post-revoluționară a fost de asemenea caracterizată de reducerea cu 20% a producției industriale, și lipsa instituțiilor care să transforme sistemul economic existent, industria autohtonă având întreprinderi cu tehnologii învechite, „incapabile să facă față concurenței mondiale" (Murgescu, 2010:465). Lipsa cunoștințelor și a culturii economice din perioada respectivă (reunite sub termenul „dezalfabetizare economică"), a cauzat implementarea inadecvată a politicilor de redresare a industriei.

„Dezechilibrarea gravă a economiei” prin imediatele privatizări spontane în majoritatea palierelor industriale, a terenurilor agricole și a întreprinderilor comerciale au scăzut drastic producția internă și au crescut importurile cu scopul de a stimula consumul. Totuși, în cazul privatizărilor industriale, unele întreprinderi cheie au fost transformate în regii autonome (considerate esențiale și neprivatizabile), altele în societăți comerciale cu capital de stat. Inițial privatizările au fost realizate prin acționariat, favorizând astfel angajații și managementul companiilor în cauză. După această etapă s-a trecut la „investitori strategici”, (adesea străini) la presiunile FMI, vizându-se și unele regii autonome din sectorul energetic. A fost perioada în care a avut loc „criza de tranziție” și reajustarea la noile instituții și mecanisme economice, odată cu „acumularea primitivă a capitalului și formarea noilor elite economice și politice” (Murgescu, 2010:467).

Forța de muncă s-a redus până la jumătate în 1989, de la 4,169 de milioane la 2,004 milioane în anul 2000. Concomitent a crescut rata șomajului și numărul pensionarilor de la 2,2 milioane în 1989 la 4 milioane în 1998. Aceste fenomene au avut două efecte majore: supremația ramurii industriale a încetat, fiind înlocuită de sectorul de servicii. În anul 2000, serviciile constituiau cu peste 20% mai mult din produsul intern brut decât industria (30.9% față de 57.8%, urcând la 60.3% în 2006). Al doilea efect a fost imigrarea de la oraș la sat, urmând calea inversă proletarizării din perioada socialistă. Această tendință s-a evidențiat inclusiv în județul Neamț, ascensiunea demografică fiind atinsă în 1992, depopularea municipiului Piatra-Neamț urmând în variate moduri dezindustrializarea regională care continuă și în prezent.

Aceste circumstanțe, cum elocvent notează Pula (2018), și-au avut originile în politicile economice ale sistemului socialist. Mai precis, inadecvarea instituțională a întreprinderilor românești s-a datorat politicilor economice izolaționiste pe plan intern (preponderent în decursul anilor 1980) care au contribuit la subdezvoltarea tehnologică din țară. Atribuit absenței colaborării inter-instituționale axate pe transferuri tehnologice și practicilor de management, împrejurările create au contribuit la nevoia re-structurării fundamentale a capacităților industriale post-socialiste. Concomitent, dinamicile de privatizare au fost semnificativ mai complexe datorită necesității investițiilor post-privatizare (Sznajder-Lee, 2016), generând numeroase cazuri de privatizări eşuate cu repercusiuni pentru forța de muncă locală, incluzându-l pe cel de la Săvinești.

După asumarea reformelor FMI din punct de vedere politic, stabilitatea financiară internă a fost principalul obiectiv, în detrimentul creșterii competitivității industriale (Gabor, 2010). Dacă măsurile protecționiste au scutit parțial întreprinderile majore de realitățile competiției globale, în 1997, liberalizarea prețurilor au anulat posibilitățile de control al costurilor interne. Acest fapt a cauzat imposibilitate de plată și implicit contracție industrială. În cazul întreprinderilor săvineștene, problemele financiare au fost vizibile prin diminuarea progresivă a capacităților de producție, fapt ce a atras și determinat necesitatea și împrejurările procedurilor de privatizare.

Redresarea producției industriale s-a realizat preponderent cu investiții străine, numeroase companii majore din perioada socialistă fiind preluate de firme transnaționale. De asemenea, productivitatea muncii a crescut cu aproximativ 10% în perioada 2000-2006, însă modelul economic al României a rămas unul dependent de piețele vestice. Această creștere s-a consolidat preponderent pe modelul economic bazat pe exportul de mărfuri asamblate, cu producție de complexitate redusă din punct de vedere tehnologic și operațiuni manuale rutiniere.

Indiferent de modelul economic asumat după prima decadă post-socialistă, punctarea factorilor structurali care au determinat evenimentele dezindustrializării la Săvinești și nu numai, sunt esențiale pentru punerea în context atât a ceea ce însemnat socialismul cât și post-socialismul din România. Factori precum inadecvarea economică și lipsa de implicare a statului pe fondul unor politici de privatizare nereglementate au fost ambele trasate de tipul socialismului românesc, sau mai precis, politicile inadecvate de raportare față de mecanismele pieței globale (Pula, 2018).

Limitate la tranzacții comerciale, relații inter-instituționale nu au dus la transferuri tehnologice precum în Ungaria sau Polonia, în timp ce politicile domestice de gestionare a privatizărilor, cât și prerogativele de ajustare structurală a FMI au creat împrejurările pentru variate practici dăunătoare pentru infrastructura și forța de muncă existentă. În timp ce la primul factor sursa limitării este binecunoscută – ideologia izolaționistă a statului socialist – la cel de-al doilea a fost exacerbat de doi factori: alocarea nefastă a resurselor pentru re-tehnologizare industrială și calibrarea financiară a economiei românești cu piața globală (omițând încă o data investițiile în aparatură). Însă, gestionarea defectuoasă a privatizărilor a venit și pe fondul lipsei de capital în perioada post-socialistă are a exacerbat nevoia de investiții străine (Sznajder-Lee, 2016) și implicit dependența economică ulterioară.

La întreprinderile săvineştene, acești factori structurali au creat două narative distincte ale declinului, contracția industrială fiind cauzată de factori interni și externi. Chiar dacă ambele pot fi subsumate politicilor de privatizare nefaste, balanța evenimentelor a fost diferită: factorii interni au fost determinați în principal de lipsa subvențiilor pentru înnoiri tehnologice, factorii externi și-au avut originile în lipsa de reglementare a procedurilor post-privatizare pe fondul intereselor economice diferite în perioada respectivă.

Începuturile sfârșitului: transformările din industria chimică românească după 1990

„Primele secții care au capotat au fost Lactamele, apoi Poliamid-ul (parte din Relon) pentru că nu mai era lactamă, Melana pentru că nu mai primea materia primă de la Pitești” (M, 85, Directorul CFS Săvinești).

„Zeci de mii de oameni au muncit aici, s-au format profesional, au devenit parte a unei povești de mare succes în perioada de dinainte de 1989. A munci pe platformă era o carte de vizită. Platforma chimică a generat dezvoltare, de multe ori artificială, dar a dus la construirea de cartiere pentru muncitori, la apariția unor licee de specialitate, a generat performanță în sport, etc. După 1990, a început declinul. Lipsa unei strategii de menținere a capacităților industriale viabile, coroborată cu interese, obscure sau la vedere, ale unor oameni ajunși în funcții de conducere, o privatizare nefericită și suspectă, toate au dus la dispariția vechii platforme. În zonă, a rezistat RIFIL-ul, ca un ultim bastion al emblemei de calitate și profesionalism în branșă. Fostul Azochim a rezistat cât au fost subvenții și grație patronului care a reușit să scoată un preț preferențial la gazul metan. Din ceea ce era odată Fibrex s-a născut o altă societate, despre care nu se mai vorbește deloc și care se pare că trăiește mai mult din închirieri de spații decât din producție. ”Coloana” de autobuze care șerpuia pe drumul spre Săvinești a rămas doar o amintire. Presa a consemnat, de-a lungul vremii, triumfal, realizările Epocii de Aur pe platforma de la Săvinești. Acum, presa consemnează amintiri” (Mesagerul de Neamț, 6 Septembrie 2015).

„Nu a fost ușor. Oamenii ăștia au lucrat din 1959 până în 1990 sau 2000-2003 până s-a lichidat Fibrex-ul. Eu am 50 de ani vechime” (M, 77, fostul director comercial Fibrex).

Declinul săvineștean dintr-o perspectivă generală

Momentul Revoluției din 1989 a fost vizibil la nivelul platformei prin mobilizarea salariaților în gărzi patriotice (aproximativ 2300 de persoane) și apărare civilă (4500 de persoane) cu scopul de a apăra fabricile. Muncitorii cu stagiul militar terminat au fost echipați în uniformă militară, înarmați de unitatea militară din zonă și îndemnați să facă pază interioară și exterioară. Demersul a fost motivat de variate discursuri false despre posibile distrugeri și invazii inamice. Situația s-a calmat însă în următoarele luni.

Începând din 1990, combinatele s-au divizat, formând patru întreprinderi de sine stătătoare. La acestea se adaugă și fabrica RIFIL, o excepție de la regulă dat fiind contextul formării ei ca o societate mixtă româno-italiană folosind fibra Melana. Raportat la celelalte fabrici din punct de vedere al nivelului de producție, RIFIL este în prezent cea mai de succes firmă de pe Platforma Săvinești, care în 2001 a răscumpărat toate acțiunile deținute până la acea dată de cetățeni români cu 1,8 milioane $.

Decada post-revoluționară a fost sinonimă cu declinul întregii industrii. Lanțul de evenimente începând din 1990 prezintă interes mai ales din perspectiva celor două întreprinderi care au cunoscut transformările mai însemnate la Săvinești: Fibrex și Melana. Fibrex-ul a avut parte de privatizări succesive care i-au erodat în mare măsură capacitățile de producție în ciuda opoziției conducerii întreprinderii și a muncitorilor. La Melana evenimentele au fost interne, fabrica nefiind privatizată niciodată, deși se dorea acest lucru. Decăderea completă a fost cauzată de erori de gestionare a producției care mai târziu au dus la creșterea datoriilor, nu la scăderea și eficientizarea productivă scontată. Mai precis, modernizarea unor instalații a dus la creșterea costurilor de funcționare și adâncirea continuă în datorii.

După 1990, CIC Săvinești a avut probleme de productivitate asemeni celorlalte fabrici de pe platformă, fiind afectată și de scăderea prețurilor la îngrășămintele chimice din perioada respectivă. În 2005, a intrat în insolvență și a fost scos la licitație de AVAS (Autoritatea de Valorificare a Activelor Statului) fiind cumpărat atunci de o companie cu captial domestic. A fost re-achiziționat în 1998 de două alte firme românești când „avea aproximativ 1700 de salariați". Datorită creșterii prețului gazului metan necesar pentru producția de uree, fabrica a funcționat intermitent, reducându-se numărul de angajați la aproximativ 300 (crescând la 700 în perioade de producție). În prezent este privatizat și operațional cu 143 de angajați.

Pe parcurs, CIC Săvinești a devenit Combinatul Azochim. Unitățile acestuia au redus inițial producția, însă simultan au avut loc modernizări în valoare de 150 milioane ROL, în cadrul cărora s-au achiziționat utilaje din Germania și Spania pentru producția de azotat de amoniu, uree și amoniac. Principala problemă de producție a Azochim-ului a fost creșterea prețului gazului metan, materia primă de bază. CIC a obținut totuși îndemnizații de stat care au redus prețul gazului, însă acestea au încetat la mijlocul anilor 1990. Aceste circumstanțe au creat disponibilizările și au redus capacitățile de producție, intrând la scurt timp în insolvență.

La Fibrex, fostele fabrici de fire și fibre Relon (echivalentul fibrelor Nylon în perioada socialistă), „reorganizarea pe noi baze economice după 1990 a însemnat divizări și falimente răsunătoare”. A fost transferat în 1999 de la Fondul Proprietății de Stat (FPS) la Ministerul de Finanțe, „pachetul de 51% din acțiuni deținut de stat a fost scos la vânzare pe RASDAQ” (Financiarul.ro, 8 Noiembrie 2007) iar în 2000 a fost cumpărat de un concern italian „la prețul de 130 miliarde lei”. La scurt timp, proprietarii italieni a mai licitat și câștigat 38% din acțiuni de la SIF Moldova. Motivul interesului a fost materia primă produsă la Fibrex - caprolactamă - care figura în lanțul de aprovizionare al partenerului italian și fusese importată de la Fibrex „de aproape 4 ani...aproximativ 200 de tone lunar”. Cumpărarea și menținerea unei porțiuni minore din producție - concomitent cu sistarea majorității - a fost o mișcare strategică de eliminare a unui concurent global și consolidarea unui necesar de materie primă în același timp. Fabrica în momentul respectiv nu avea nevoie de importuri, producând materia primă (în secțiunea aferentă, pentru caprolactamă) și produsul finit (în secțiunea Relon, echivalent cu nylon). Fibrex avea 3900 de angajați care au fost considerați „de trei ori mai numeroși decât necesar” și s-au făcut disponibilizări: „proprietarii au concediat peste 3 mii de salariați din cei 3900, a vândut echipamente și produse esențiale continuării producției. În noiembrie 2007, s-a început demolarea întregii fabrici și, cumva, acuzațiile aduse investitorului italian – că, de fapt, a avut un plan sistematic de a desființa platforma industrială și a elimina un competitor – făceau sens” (Mesagerul de Neamț, 6 Septembrie 2015). În 2004, firma „a fost reorganizată” în Yarnea și Fibrex Nylon - „la 8 ani după privatizare, activitatea era asigurată de 80 de salariați”.

RIFIL, „perla Săvineștiului”, se află în funcțiune de 42 de ani. S-a înființat 1973 fiind „prima societate mixtă cu partener occidental din România întregul bloc comunist Est-European” (TVM Neamț, 24 Aprilie 2018). În 1975 a început producția de țesături folosind fire acrilice vopsite „de tip lână”. În 1990 și-a reluat activitatea și este „un nume de referință în domeniul filaturii”, având mai multe sedii de producție în țară. Înainte de 1989 și până la închiderea Melanei, RIFIL folosea fibra Melana ca materie primă, după care a trecut la importarea acesteia.

Unitățile CFS Săvinești s-au transformat în cele trei întreprinderi (chiar dacă combinatul a fost conceput ca un sistem integrat), binecunoscute la nivel local: Fibrex, Melana și Comes. În prima fază, Melana s-a desprins de combinat cu sindicatul propriu, fiind urmată la scurt timp de Comes. Celelalte unități rămase au intrat sub umbrela Fibrex (Centrala Termică, secțiile Lactamă,

Relon, ATM și Energetic printre altele), întreprindere care în mod formal s-a consolidat pe sindicatul fostei CFS Săvinești. Fostele structuri organizaționale s-au schimbat la rândul lor: „au apărut 5-6 directori, directori generali, s-au umflat schemele (organigrama)...a fost o greșeală, s-a împărțit așa artificial că tu iei aia, tu iei centrala" (M, 86, Inginer Șef Melana).

Această separare a avut două motive. Primul s-a datorat cadrelor de conducere, care au avut în prim plan diferențele tehnologice dintre fabricile platformei și implicit a mărfurilor: „era alt produs, altceva". Pe aceste baze tehnologice s-au divizat și sindicatele (afiliindu-se de la început Confederației Sindicale Cartel Alfa asemeni altor sindicate din industria chimică), urmându-și liderii, fără să aibă însă aport direct asupra dezbinărilor. Al doilea motiv a fost cauzat de resurse interne și implicit de urmărirea profitului, sau „formarea unor centre de profit cum se zicea". De exemplu, aprovizionarea cu abur (necesară procesului chimic la toate fabricile platformei) depindea de unitățile Fibrex, conducerea acesteia stabilea prețul de schimb. Acest preț se afla peste cel al pieței, iar alte variante de procurare rentabile nu existau. Competiția pentru resursele interne a creat „interese contradictorii" între liderii întreprinderilor. Interacțiunea dintre Melana și Fibrex a fost schimbătoare, prima întreprindere aflându-se într-un dezavantaj vizibil: „ne ciondăneam să le plătim aburul...le mai dădeam bani și ne împăcam".

Fibrex și Melana, după dobândirea independenței, au urmat o direcție specifică de gestionare a resurselor și datoriilor. Fibrex a prioritizat plățile externe: „plătim furnizorii (de materie primă) dar rămânem îndatorați statului". Îndatorarea însemna în aceste condiții ne-plătirea taxelor aferente către stat: impozite, contribuții sociale, etc. Ne-plata acestor taxe echivala cu ajutorul de stat în cazul întreprinderilor de la Săvinești, statul ne-oferind alte ajutoare în afară de scutirea datoriilor. În contrast, Melana a urmat calea diametral opusă: „plătim statul, rămânem disciplinați față de stat iar furnizorii îi mai amânăm" (M, 65, fost director Melana). Această direcție a creat tensiuni și crize periodice în lipsa materiei prime, fapt ce a dus la scăderea semnificativă a cantității produse și calității produselor.

În general, declinul unităților în cauză a fost din trei motive: pierderea clienților pentru export („stricarea pieței"), creșterea costurilor de producție datorate mijloacelor de producție învechite și implicit lipsa fondurilor pentru materii prime (pe fondul încetării finanțării de la stat). Datorită schimbărilor post-revoluționare, poziția produselor chimice în rețelele de aprovizionare globale a dispărut (mai ales cele cu alte țări socialiste) sau diminuat semnificativ. Confruntarea cu

actorii pieței globale a scos în evidență dezechilibrul costuri-beneficii al produselor românești, acestea având (cel puțin în industria chimică) costuri de producție semnificativ mai ridicate decât prețurile de pe piață.

În aceste circumstanțe, privatizarea a însemnat posibila re-integrare în aceste rețele odată cu re-structurarea internă a întreprinderilor. Totuși, în numeroase cazuri, noii proprietari au fost la rândul lor actori pe piața globală, un aspect demn de considerat în dinamica privatizărilor post-socialiste datorită intereselor concurențiale. După cum se va vedea din narativa privatizării de la Fibrex, intrarea în sfera de influență unui concurent a fost un factor determinant al contracției industriale de la Săvinești. Din numeroase puncte de vedere, acest amănunt denotă gestionarea defetuoasă a procesului de privatizare și implicita lipsă reglementărilor statului, ambele survenite pe fondul reformelor financiare ale FMI (ajustări monetare) care au exacerbat aceste neajunsuri.

Începutul anilor 1990 au fost dominați de două aspecte recurente la toate fabricile săvineștene: disponibilizările progresive și ieșirile la pensie. Concedierile la începutul decadei au fost minime, nefiind perioade cu disponibilizări în masă, cel puțin până la mijlocul decadei. După această perioadă, odată cu reducerea capacităților de producție (oprirea anumitor linii de fabricație sau închiderea unor secții întregi), disponibilizările au devenit mai semnificative. Reducerile de personal s-au realizat în rândul personalului ne-eligibil sau ne-doritor de pensionare. Salariații eligibili au optat în masă pentru pensionare, mai ales în condițiile în care pensiile erau preponderent mai ridicate decât salariile. Dacă în cazul disponibilizărilor putem vorbi de mecanisme specifice fiecărei întreprinderi, pensionarea a afectat direct toate întreprinderile simultan.

Un alte aspect remarcabil după Revoluție a fost libertatea salariaților de a-și alege „șeful”. În acest caz, „șef” reprezenta orice persoană care avea în subordine alți salariați, inclusiv maiștri, sub-ingineri, ingineri, șefi de secție, etc. Practic, demersul necesita un vot informal al subordonaților care trebuia să fie în mod formal unanim. Pozițiile de conducere cu numeroși subordonați erau mai puțin expuse acestui demers, numărul votanților fiind implicit mai ridicat. La Săvinești, susceptibili erau în principal maiștrii care aveau în subordine sub 50 de salariați. De exemplu, în secția Energetic diferiți maiștri „exigenți” au fost schimbați (nu concediați, ci mutați în alte secții) ca urmare a votului subordonaților. Adesea, rezultatul negativ era din motive de relații interpersonale (chiar dacă acestea erau determinate de responsabilitățile postului), de puține ori din lipsă de expertiză.

Melana – disoluția din cauze interne

„Analfabetismul economic” menționat de Murgescu (2010) s-a manifestat în cazul întreprinderilor săvineștene mai ales la Melana. Noțiunea de înnoire a mijloacelor de producție necesare odată cu intrarea pe piața globală a creat dificultăți inclusiv cadrelor de conducere ale întreprinderii. Însă, principalul reproș al conducerii târzii (începând din 1997-1998), a fost lipsa de ajutor din partea statului, care inițial a fost la fel de incapabil să perceapă nevoile reale ale întreprinderilor existente: „necesitatea aceasta de modernizare care era imperioasă n-a fost susținută...să vină statul și să spună uite vă împrumută statul cu banii aceștia să vă faceți centrala termică de exemplu” (M, 65, fost director Melana). Ca urmare, schimbarea sistemului economic și necesitatea prezenței pe piața globală a scos în evidență numeroasele neajunsuri ale Melanei raportate la concurență. Nivelul industriei din punct de vedere tehnologic se schimbase semnificativ, Melana fiind în dezavantaj atât din punct de vedere al calității cât și a costurilor ridicate de producție.

Melana, după ce a devenit societate comercială pe acțiuni și s-a separat de celelalte fabrici, a avut o conducere care nu a reușit să mențină producția necesară pieței. Cu nivelul tehnologic al utilajelor semnificativ sub nivelul industriei dar cu o capacitate de producție însemnată, personalul director a luat numeroase decizii greșite care au adâncit criza întreprinderii: „au avut trei directori slabi și s-a închis în câțiva ani...au mai pornit porțiuni mici, au vândut bucățele din ea” (M, 77, fostul director comercial Fibrex). RIFIL a încercat de asemenea să achiziționeze fabrica Melana IV, dar negocierile au eșuat.

Datorită mijloacelor de producție învechite (investițiile în acestea având aproximativ 20-30 de ani în 1990), calitatea produselor a avut de suferit, standardele de calitate la nivel global fiind deja semnificativ mai ridicate. De asemenea, dată fiind situația financiară a întreprinderii, lipsurile de materii prime au fost comune, oprirea și re-pornirea repetată a utilajelor cauzând și fluctuații de calitate a produselor (vizibile mai ales la vopsirea neuniformă a fibrelor). Pentru a evita așa-numitele „șocuri de calitate”, era necesară o perioadă „de tranziție” în funcționarea utilajelor pentru producție eficientă. Neavând flux continuu de producție, produsul finit avea calitate mai scăzută la începutul funcționării utilajelor, după câteva zile revenind la nivelul așteptat. Adesea, beneficiarii primeau produse de variate calități, fiind nevoiți să își ajusteze utilajele pentru

prelucrare: „ei (filaturile) voiau marfă de o singură calitate, că nu puteau să calibreze mașinile tot timpul după calitatea noastră” (M, 65, fost director Melana).

Aceleași utilaje ne-modernizate au dus la creșterea costurilor de energie și materie primă: pe plan intern abur, iar pe plan extern acrilonitrilul rezultat din țiței (încălzit la temperaturi cuprinse între 105-160 grade Celsius în cazanele rafinăriilor), ultimul depinzând de prețul barilului (aproximativ 159 de litri) de petrol. Inițial, barilul avea preț redus (sub 3$ în anii 1950-1960), zonele petrolifere fiind răspândite în numeroase regiuni ale lumii: Orientul Mijlociu, Siberia, nordul Americii de Sud și estul Americii de Nord. Majoritatea importurilor de petrolifere ale României proveneau din Orient. În 1960, țările petrolifere din Orientul Mijlociu (Arabia Saudită, Iran și Irak) și Sud Americane (Venezuela) au format OPEC, coalizându-se împotriva celorlalți producători. Având politici de export comune (dar și ideologii diferite), membrii OPEC au crescut treptat prețul barilului de țiței. La începutul anilor 1970, SUA își atinge capacitatea maximă de rafinare a țițeiului, fiind nevoită să importe diferența necesară, asemeni României la finele anilor 1970 și decursul anilor 1980. Apogeul producției de țiței (14,7 milioane de tone) s-a înregistrat în 1979, diminuându-se la 10,7 milioane de tone în 1985. Concomitent, capacitatea de rafinare a țițeiului a crescut de la 18,5 milioane de tone în 1973 la 35 milioane de tone în 1986 (Georgescu, 1987). În aceeași perioadă, Marea Britanie și-a încetat istoria ei colonială, retrăgându-se din Orientul Mijlociu.

La Melana, costurile de materii prime interne și externe alcătuiau aproximativ 60% din costurile fabricilor, în timp ce plata salariilor forma 15%. Pentru reducerea costurilor cu aproximativ 30% (prin asigurarea necesarului de abur), întreprinderea avea nevoie de 10 milioane $, resurse pe care nu a reușit să le obțină, chiar dacă a urmat numeroase căi de finanțare. La finalul anilor 1990, întârzierile repetate la plata materiilor prime au creat datorii la furnizorii din plan intern. De exemplu, în 1998 un furnizor a refuzat livrarea mărfurilor pe fondul datoriilor acumulate de Melana: „aveam 60 de miliarde (ROL) de plătit...cum să ne dea nouă? Să își mărească datoria?”.

Situația a fost rezolvată prin punerea în legătura directă a beneficiarului produselor finite de la Melana cu furnizorul de materie primă, întreaga operațiune desfășurându-se fără comisioane. Primii plăteau materia primă, după care Melana livra mărfurile produse beneficiarului, la valoarea acestora adăugându-se o compensație redusă în comparație cu prețul produselor livrate. Beneficiarii în aceste cazuri erau numite „firme căpușă” datorită folosirii altor întreprinderi pentru

propriul interes, lăsând intermediarii cu puține recompense în schimb. În cazul întreprinderilor de stat aflate în dificultate în perioada respectivă, aceste circumstanțe erau utile în principal pentru susținerea producției. Acesta a fost și motivul invocat de fostul director al Melana, un mecanism care funcționa și menținea ciclul aprovizionare existent, chiar dacă din numeroase puncte de vedere prelungea un sfârșit inevitabil.

Nivelul redus de calitate a atras critici inclusiv de la nivel local, RIFIL contractând cantități mai reduse de fibre melana după 1990. Calitatea a determinat reducerea prețurilor sub prețul pieței, până la punctul în care costurile fabricației depășeau veniturile din vânzări: „vindeam la prețul pieței pentru calitatea respectivă". Fiind conștienți de calitatea produselor, conducerea fabricii stabilea prețuri cu aproximativ 20% mai reduse decât cele ale produselor de calitate standard de pe piață. De exemplu, dacă prețul pieței se situa la 10$ pentru o anumită cantitate și tip de produs, Melana vindea cu 8$, chiar dacă costurile interne depășeau 10$. Această disproporție a cauzat în finalul și declinul întreprinderii: „se cheltuia mai mult decât se putea acoperi din producție, asta era esența problemei" (M, 65, fost director Melana). Oprirea unor linii de producție a dus implicit la scăderea capacității, însă datoriile și unele costuri rămâneau constante. A fost un ciclu nefavorabil, adâncirea în costuri fiind proporțională cu capacitatea de producție și implicit cantitatea produsă, întreprinderea acumulând datorii de 100-200 miliarde RON.

Soluția pentru această problemă ar fi fost reînnoirea mijloacelor de producție existente și asigurarea energiei necesare pe cont propriu. În cazul primului deziderat, a existat ideea de a schimba utilajele existente cu altele mai avansate, însă folosite. În teorie, utilajele deținute urmau să fie livrate în America de Sud pentru a acoperi parțial costurile noilor utilaje. Dat fiind stadiul tehnologic al primelor, acestea nu puteau fi întrebuințate în alt scop în afară de vânzarea pe piese, caz în care venitul nu a justificat demersul. Pentru asigurarea energiei termice prin intermediul centralei termice, investiția necesară s-ar fi situat la sub 10 milioane $, însă nu a fost prioritară niciodată. Ca urmare, „nu au reușit să modernizeze nici cu 10%" aprovizionarea cu energie termică.

Retehnologizarea care s-a realizat a constat dintr-un utilaj pentru ambalarea mai eficientă a produselor. În 1994-1995, întreprinderea a obținut un împrumut de 5,2 milioane $, „pentru retehnologizarea instalațiilor la șase din cele zece linii de filare din Melana IV la care s-au înlocuit utilajele din partea finală" (Amălinei, 2011:38). Filarea reprezenta ultima operație de producție

care contura firele propriu-zise înainte de stocarea acestora pe role de diferite mărimi sau compactarea în baloți înainte de ambalare. Investiția s-a făcut cu intenția de a reduce prețul transportului. Lipsa informațiilor exacte pentru implementarea acestor utilaje au cauzat omiterea costurilor secundare de utilizare, singurul beneficiu fiind accesibilitatea mai crescută a mărfii pe piață. De exemplu, „presa” pentru baloți mari de aproximativ 500 de kilograme nu putea fi folosită fără o linie de transportat automatizată datorită greutății ridicate. Implementarea acestei linii a crescut costurile de electricitate. În plus, cu această operațiune suplimentară s-a diminuat uniformitatea fibrei presate, fapt care a atras reclamații de calitate.

Profitul Melanei a scăzut drastic odată cu obținerea împrumutului, de la 365 de mii de dolari în 1994, respectiv 585 de mii în 1995 la 30 de mii în 1996. Pe lângă gestionarea eronată a investițiilor în mijloace de producție (care au constituit doar 41% din suma împrumutată, restul fiind cheltuieli financiare), menținerea în funcțiune a tuturor unităților cu grade scăzute de fabricare a crescut de asemenea costurile. Comasarea tuturor resurselor în Melana IV, cu capacitatea ei de producție (peste 20 de mii de tone pe an la capacitate maximă) putea satisface totalitatea comenzilor, nefiind nevoie de menținerea celor trei unități.

Anul	Melana II (%)	Melana III (%)	Melana IV (%)	Total (%)
1994	27	60	57	41
1995	52	76	54.5	46.9
1996	44.7	58.3	34	33.8
1997	42	48.5	50	38
1998	12	6.3	15	9.7

Tabelul 7. Capacitatea producției la fabricile Melana (Amălinei, 2011:42).

Concomitent cu inițiativele de modernizare la nivel local, conducerea fabricii încerca să găsească parteneri de afaceri străini, în concordanță cu îndemnurile guvernului din perioada respectivă. Diferitele demersuri de cooperare au rezultat în două tipuri de posibilități: cele de colaborare propriu-zise și cele de examinare. Inițial, de achiziționarea Melanei a fost interesat un fond de investiții din SUA, care dorea retehnologizarea unităților și aducerea la un nivel competitiv pe piață, însă nu intenționa să păstreze investiția ci dorea vânzarea imediată. Această direcție a stârnit critici de la FPS, fapt care în cele din urmă a dus la refuzarea colaborării. În urma unor estimări la mijlocul anilor 1990, investiția necesară s-ar fi ridicat la „câteva zeci de milioane de dolari...ca să o aduci la o producție rentabilă”.

Conducerea întreprinderii a realizat la începutul anilor 1990 o vizită în Maroc (destinație aleasă datorită colaborării din trecut și a exporturilor substanțiale), în decursul căruia s-au legat parteneriate: „am vizitat 30 de filaturi, încheiasem promisiuni de contracte acolo destul de substanțiale care ar fi susținut producția pentru o perioadă îndelungată" (M, 65, fost director Melana). Fabricile vizate se aflau în proprietatea unor firme franceze și germane, origini care nu au avut efect direct asupra opțiunilor de import. Colaborările s-au realizat parțial, încetarea activității venind înainte de începerea numeroaselor contracte. Asemeni altor beneficiari, au existat reclamații despre calitatea produselor livrate, problemele de producție resimțindu-se și acest caz.

Exista varianta colaborării cu două firme italiene, prima ar fi constat într-un contract de cooperare cu condiția vânzării unei jumătăți din fabrică în schimbul transferului unor utilaje moderne din fabrici închise în Italia (fosta fabrică din Cesano-Modena cu o capacitate de 45,000 tone pe an și Vila Cidro cu 50,000 tone pe an, relocate în 1990). După câteva luni de negocieri și vizite reciproce, conducerea Melanei a încetat demersurile. A doua variantă de colaborare ar fi vizat reînnoirea tehnologiei de fabricație, mai precis, reactoarele de polimerizare. Acestea aparțineau fazei incipiente de producție unde se amestecau substanțele chimice din care rezultau firele sintetice. Din cele două variante, ultima ar fi presupus fonduri semnificativ mai ridicate, atât pentru utilajele însele cât și pentru colaboratori, fonduri ce ar fi fost în plus față de cele împrumutate deja. În condițiile date, perioada de redresare ar fi fost prea lungă.

Celălalt tip de colaborare a constat în invitarea unor specialiști străini pentru evaluarea situației din fabricile Melana. Arhivele a inclus raportul întocmit de corporație din Anglia în Octombrie 1995, în care se precizează: „procedeul folosit la Melana este ineficient în comparație cu procedeele competitive...Melana s-a obișnuit să trăiască cu aceste probleme decât să le rezolve". Același raport conține date despre fabricile de profil din Anglia. În timp ce la Melana se produceau 42,500 tone pe an cu 2274 de salariați și productivitatea era de 18.7 tone pe an, în Anglia o fabrică producea 25,000 tone pe an cu 220 de salariați, productivitatea fiind de 113.6 tone pe an. În același timp, costul forței de muncă în România era incomparabil mai redusă: 1.05 dolari pe oră, comparativ cu 14.53 dolari în Anglia. Per total, productivitatea în Anglia era de aproximativ șapte ori mai ridicată, prețul forței de muncă fiind de 13.8 ori mai mare. A existat și un raport din partea unei firme italiene, care scria: „impresia care ne-am făcut-o este că de la punerea în funcțiune și până în prezent, nu s-a introdus nici o noutate tehnologică privind reducerea costurilor,

îmbunătățirea calității, îmbunătățirea coeficientului de utilizare a capacităților de producție și cunoașterea exigențelor pieței".

La începutul anului 1998, Melana avea aproximativ 2500 de angajați, la finalul anului 1999 rămânând 500, în condițiile în care peste jumătate (aproximativ 60%) din acțiuni erau deținute de persoane fizice (în mod tipic, angajați ai întreprinderii sau membrii ai familiilor acestora). Motivul invocat al disponibilizărilor a fost reducerea capacităților de producție, cu perioade frecvente de sistare a producției: „era mult personal, chiar și cu tehnologiile învechite". Pe plan productiv, costurile de fabricație ridicate s-au observat încă din 1990, acestea fiind determinate de „doctrina partidului (comunist) de a încadra pe toată lumea". Acest fenomen a fost vizibil, de exemplu, la filatura care întrebuința produsele Melana, după un stagiu de mentenanță, „după ce s-au reașezat mașinile", s-a observat suprapopularea fabricii, aproximativ 15 ingineri fuseseră în surplus. Circumstanțe similare au existat în majoritatea întreprinderilor săvineștene. Ca factor secundar, acest surplus s-a datorat și aparaturii învechite, automatizarea fiind larg-răspândită în numeroase segmente ale acestuia.

În perioada disponibilizărilor, o parte din activități s-au externalizat, lipsa de personal pe o anumită ramură de activitate fiind înlocuită de firme subcontractate. De exemplu, exista un anumit număr de angajați pe postul de laborant care au fost concediați. În locul acestora a fost introdusă o firmă externă care s-a ocupat de serviciile de laborator. Această operațiune a înlocuit cheltuielile de salarizare cu plata unor servicii, reducând moderat costurile și timpul intern de gestiune.

Cu toate că reducerea forței de muncă a fost semnificativă, nu au existat conflicte deschise, angajații disponibilizați beneficiind de pe urma unor compensații relativ însemnate (care se adăuga ajutorului de șomaj) din partea statului. În plus, structura proprietății la Melana era în proporție de 60% alcătuită din acțiuni (însemnând câteva mii de acțiuni) deținute preponderent de angajați ai fabricilor, doar 40% fiind proprietate de stat. Diferitele posibilități de privatizare a întreprinderii a crescut interesul pentru acțiunile întreprinderii, astfel s-a conturat o piață pentru vânzarea acțiunilor. Odată cu întreruperea angajării, muncitorii avea posibilitatea de a-și vinde acțiunile deținute, fiind astfel adițional recompensați financiar.

În aceste condiții, sindicatul întreprinderii nu a intervenit în aceste proceduri, păstrându-și poziția neutră: „nu a lucrat împotriva noastră, nu a provocat conflicte...le explicat ce se întâmplă". Melana a avut un sindicat extins, cu autobuz și șofer, secretară și contabilă proprie. Interacțiunea

dintre management și sindicat a fost deschisă, deciziile luate de primii au fost substanțiate în mod transparent. Au existat perioade repetate în decada 1990-2000 de cooptare a membrilor de sindicat în consiliul de administrație a întreprinderii, astfel sindicatul era informat direct de reprezentanți despre starea fabricilor. Costurile s-au diminuat marginal, ponderea salariilor nefiind ridicată comparativ celelalte cheltuieli.

La mijlocul anilor 1990, conducerea Melana a vizitat fabrici considerate ca având tehnologie de vârf din SUA cu scopul de a inspecta fezabilitatea achiziționării și implementării acestora în România. Fiind un fost concurent al Melana în anii 1970-1980, aceste companii reprezentau în anii 1990 etalonul productiv al industriei chimice, cel puțin pentru conducerea Melana din perioada respectivă. În 2001, una din companiile americane a comparat cantitatea de materie primă folosită la Melana cu cea din propriile fabrici. A reieșit faptul că la Melana s-a consumat de 10.8 ori mai mult solvent, 3.2 ori mai multă energie termică, 3.3 ori mai multă apă demineralizată, 1.7 ori mai multă energie electrică și 1.3 ori mai mult monomer (substanță în procesul chimic din reactoare). Astfel, costurile aferente fiecărui tip de materie primă au fost: 20.3 dolari pe tonă la monomer, 26 de dolari la energie electrică, 38 de dolari la solvent, 13 dolari la apa demineralizată și 272.8 dolari la energia termică. În total, fabricarea unei tone de marfă costa cu 370.15 dolari mai mult la Melana în comparație cu fabricile din SUA.

Cu un an înaintea intrării în incapacitate de plată și oprirea totală a producției, RIFIL și-a manifestat interesul pentru cumpărarea fabricii Melana IV. Prima fusese deja preluată complet de partenerul italian cu care exista cooperarea din 1973. Aceștia s-au lovit de refuzul conducerii Melanei care „n-au permis vizitarea instalațiilor de către potențialii cumpărători și au respins oferta” (Amălinei, 2011: 48). Cu această ocazie, colaborarea îndelungată dintre Melana și RIFIL s-a încheiat (relația dintre cele două întreprinderi au fost „încordate” de la începutul anilor 1990), cei din urmă devenind acționari la firma Bayer din Germania (demersul a fost făcut pentru asigurarea materiei prime până atunci venite de la Melana). Dincolo de aceste tentative de privatizare, Melana a rămas privatizabilă până în 2004, iar în final au fost vândute utilajele, fabricile fiind dezafectate. Creditorii care oferiseră împrumutul înainte cu 5 ani au raportat întreprinderea ca falimentară, începând vânzarea componentelor valoroase: „au început să vândă materia primă rămasă, n-a avut nimeni nici un interes să continue producția...contractasem gaz metan să dăm la centrala termică pentru abur, materie primă pentru antigel la mașină, au vândut și

acea materie primă...componente din inox care se vindea bine ca fier vechi” (M, 65, fost director Melana).

Secția de acid adipic din CFS Săvinești necesară de asemenea pentru producția materiilor prime pentru fibrele Melana a fost „demontată” de o firmă din Italia și „a plecat cu ea prin 2000”. Clădirile inițial nu s-au demolat ci „s-au demontat utilajele, partea metalică, cabluri...tot s-a transportat de aici, zidăria a rămas”. Instalațiile de acid sulfuric necesare pentru producția lactamei de asemenea au fost dezafectate și „acolo erau site de platină, vreo 300 de kilograme de platină, care le-au luat și le-au dus” (M, 85, fostul director CFS Săvinești).

După spusele unui respondent, firmele italiene au avut o influență semnificativă asupra industriei textile din România și implicit asupra producției de fire și fibre sintetice. Existând zone concentrate geografic (SUA, Turcia și estul Asiei) cu arii de acoperire aferente, firmele italiene din acest domeniu au acaparat și piața românească. În cazul Melana, influența din partea RIFIL a avut un presupus efect asupra sistării activității întreprinderii. Modul de influență negativă ar putea fi datorită calității reduse ale fibrelor produse. Dorindu-se calitate mai ridicată, s-a început favorizarea importurilor calitative (în grade variate și din Italia), similar circumstanțelor vizibile la Fibrex, unde procedeul a constat în eliminarea concurenței directe.

Despre lanțul evenimentelor de la RIFIL între 1989-1990 un respondent a spus: „la 1 martie 1989 s-a oprit RIFIL-ul dar a fost o neînțelegere, partea italiană nu era de acord cu lichidarea și aveau și ei 48%. A ținut așa în frâu pana în octombrie 1989 când s-au numit doi lichidatori: unul român și unul italian, numit de statul italian” (M, 77, fostul director comercial Fibrex). Procedura de lichidare a început cu verificarea stocului din care a rezultat că există o cantitate însemnată de marfă în depozit, însă cererea necesita prelucrare suplimentară: „toate comenzile pe care le avem, toate cer un melanj alb cu negru, din fire albe și negre”. Dat fiind contextul, cererea încă valabilă și posibilitățile de reluare a producției, lichidatorii au întocmit un raport pozitiv din care reieșea anularea lichidării. Rezultatul a creat un conflict între lichidatori și reprezentanții RIFIL pe de o parte și Ministerul Industriei Chimice pe de altă parte, conflict care a fost aplanat la finalul lunii octombrie când activitatea de la RIFIL a reînceput. Inițial cu o forță de muncă redusă, „nu cu un schimb complet, cu câțiva oameni care să facă melanjul” pentru produsele aflate deja în stoc.

În general, narativa declinului de la Melana evidențiază dificultățile întâmpinate de întreprinderile românești în perioada post-socialistă. Chiar dacă unitățile acestei întreprinderi nu

au fost privatizate, parcursul intern denotă neajunsurile structurale ale economiei. În cazul Melanei, declinul a fost pre-determinat de politicile statului socialist care au cauzat inadecvarea instituțională a întreprinderii și subsecventa stagnare tehnologică. De asemenea, subvenția de stat arbitrară și investiția inadecvată a fondurilor obținute au adâncit dificultățile financiare (incapacitatea de plată a energiei și materiilor prime), care în cele din urmă au determinat disoluția întreprinderii.

Fibrex – disoluția din cauze externe

Divizarea post-revoluționară la Fibrex a început cu alegeri pentru numirea noilor cadre de conducere. Organigrama sindicatului consta din președinte, vice-președinte și diferiți responsabili (cultură, sport, etc.), la care se adăugau reprezentanții diferitelor secții ale întreprinderii. În data de 3 februarie 1990, un comitet format ad-hoc (inclusiv cu participarea liderului de sindicat din Sindicatul Liber Săvinești) a organizat procedura de vot, toți angajații întreprinderii având dreptul de a vota. Votul a rezultat în numirea unui nou director general și alte cadre de conducere (director economic, comercial, tehnic, etc.): „au fost 200 de sindicaliști care au intrat într-o sală, au fost mai multe propuneri dar pentru director general au fost trei propuneri și unul dintre ei trebuia să depășească 50% din voturi, dacă nu, reluau votul”. Nu s-a ajuns la o astfel de situație, fapt ce a stârnit intervenția liderului de sindicat care a propus directorul comercial ca director, post refuzat de primul. La următoarea rundă de alegeri, directorul ales a fost cel preferat informal de liderul de sindicat și apropiații acestuia.

Imediat după căderea regimului socialist românesc, starea de incertitudine a fost prezentă în imaginarul majorității angajaților de la Săvinești. Principala sursă a problemelor au fost reformele de privatizare ale întreprinderilor de stat, fenomen care a avut impact direct asupra coeziunii forței de muncă. Din punct de vedere sindical, „liberalizarea” și descentralizarea gestionării acestora de la FPS („stăpânul industriei românești” în perioada respectivă) a creat numeroase puncte de vedere divergente care au fost dăunătoare integrității întreprinderilor. De exemplu, delegarea alegerii liderilor de sindicat la nivel de întreprindere a creat, printre altele, și circumstanțele divizării fabricilor de pe platforma din Săvinești (principalul caz fiind separarea întreprinderilor menționate, Melana și Comes). Liderul sindicatului de la fostul CFS Săvinești a

rezistat totuși numeroaselor tentative de divizare venite „din partea tinerilor care voiau să se rupă în continuare” (în sens de divizare a unităților rămase ne-divizate, reunite sub numele Fibrex).

Relația dintre sindicat și salariați de-a lungul anilor a fost amiabilă, fapt evidențiat, printre altele, de lipsa grevelor de lungă durată. Au existat în schimb greve de avertisment „cu banderola albă”, care au durat câteva zile. În plus, sindicatul a reușit să majoreze salariile cu 60% la începutul anilor 1990. Această simbioză a fost determinată în mare parte de juristul întreprinderii (subordonat totuși directorului întreprinderii) care gestiona aspectele legale în mod egal, neluând partea sindicatului sau a administrației în cadrul numeroaselor dispute: „ne învăța și pe noi (salariații) ce să facem ca să fie bine, învăța și administrația” (M, 61, Electrician).

Problemele de aprovizionare predominante s-au resimțit la Fibrex atât din punctul de vedere al materiilor prime, cât și din cel al aparaturii necesare pentru mentenanța utilajelor (vizibile mai ales în unitățile secundare, de profil mecanic sau electric). Adesea, singura modalitate de a aduce aparate moderne a fost frecventarea târgurilor: maiștrii sau șefii de secție participau la variate târguri de profil având lista cu aparatele necesare (sau înlocuirea celor defecte) în fabrică. Înlocuirea instrumentelor vechi, majoritatea de origine germană (aparate și utilaje cu care muncitorii lucrau de-a lungul întregii cariere, fiind prezente de la venire până la pensionare), s-a făcut cu unele noi de producție românească.

Problemele la nivelul materiilor prime au venit și din partea conducerii țării. Reprezentanții guvernului liberal de la începutul anilor 2000 au sistat importurile de materii prime din Rusia, cerând bani lichizi în schimbul acestora. Această decizie a bulversat procedurile de import, sistându-le complet pentru o perioadă: „era o procedură veche...erau trenuri complete pentru Săvinești, îmi dădea trenul întreg și eu plăteam cu CEC-ul în gara Roznov (localitate lângă Săvinești) cât costă”. Fiind vorba de miliarde de lei, nu se putea plăti în bani lichizi, astfel „au oprit toate transporturile pentru Săvinești” (M, 77, fostul director comercial Fibrex). Transportul intern de asemenea costa semnificativ mai mult decât transportul extern: trenul intra în țară la Vadul Siret, la aproximativ 200 de kilometri de destinație, având plecarea din Harkov, Ucraina, aflat la 1100 de kilometri distanță.

În contrast față de Melana, unde acțiunile persoanelor fizice formau 60% din întreprindere, la Fibrex statul deținea majoritatea acțiunilor. Există posibilitatea ca acest fapt să fi avut influență asupra procedurilor și ritmului contracției industriale. Așadar, disponibilizările la Fibrex au început

la mijlocul anilor 1990, fiind făcute după modelul listelor practicate în perioada socialistă. Se întocmeau tabele conținând numărul membrilor familiei și importanța fiecărui angajat în procesul de producție, după care „se lua din coadă". Dintre acestea, latura familială era mai importantă: „dacă erai singur, erai oricând pasibil, chiar dacă erai bun...nu aveai familie pe care să o întreții" (M, 61, Electrician). Cei aflați pe poziții inferioare erau primii vizați pentru disponibilizare. Exista o limită impusă a maximului de personal în fiecare unitate, limită care trebuia atinsă lunar. De exemplu, într-o anumită secție, se depășea limita cu trei persoane, acestea fiind disponibilizate pe baza listelor. Implicit, aceste circumstanțe creau tensiuni interne. Majoritatea angajaților știau de existența listelor, însă nu cunoșteau clasamentul de pe acestea. În mod inevitabil, practica listelor de disponibilizări a creat disensiuni între salariați, decizia în esență subiectivă a persoanelor disponibilizate putea fi interpretat în variate moduri de angajați: o situație familială grea în unele cazuri substituia competențele profesionale, însă în unele cazuri situațiile erau percepute invers.

După 10 ani de funcționare cu variate grade de succes ca întreprindere de stat, Fibrex a fost privatizat. Un concern italian a ajuns „în capul listei să cumpere Fibrex-ul în totalitate, excepție fiind fabricile Melana care nu mai făcea parte din Fibrex". În anul 2000 s-au încheiat procedurile de privatizare, Fibrex-ul fiind cumpărat în întregime de compania italiană, chiar dacă aceștia nu doreau achiziționarea întregii întreprinderi. Fostul director comercial de la Fibrex a spus despre discuția lui cu proprietarul grupului italian: „nu îmi trebuie tot Săvineștiul, nu am ce face cu lactama, cu adipicul, cu centrala termică, electrică...aceștia (organele statului român) îmi spun că privatizează Fibrex-ul total, nu pe bucățele".

Suma inițială (cuprinsă între 17-20 de milioane $) a fost alocată doar pentru unitățile Relon IV (doar pentru partea de producție textilă) și V. Impasul inițial a fost depășit prin atragerea unui nou investitor pentru secțiile nedorite de proprietarii italieni: Lactama I, II și III. Răspunsul oferit de FPS a fost în repetate rânduri negativ, singura soluție fiind privatizarea integrală. Așadar, vânzarea s-a efectuat în schimbul a 10 milioane $ în ciuda sumei mai mari oferite inițial. Același respondent, directorul comercial Fibrex, a relatat: „valoarea tranzacției...ne duce la ideea că Fibrex a fost făcută cadou concurenței". După confirmarea preluării acțiunilor respondentul a fost primul concediat și ulterior trecut pe un post de consultant datorită opoziției față de firma italiană.

Gestionarea noilor întreprinderi privatizate avea să fie făcută de un partener al grupului italian, la rândul ei din industria chimică, fiind „producătoare de caprolactamă". Sub îndrumarea

„administratorului unic” din partea acestora, secțiile nefolositoare companiei italiene s-au desființat progresiv: „scopul lui (administratorului) era să distrugă Lactama”. Principalul motiv a fost eliminarea unui concurent de pe piață, evitarea producției de caprolactamă la Săvinești însemna păstrarea aprovizionării grupului italian (care cumpăra 100 de mii de tone de lactamă pe an, echivalentul a două miliarde $) de către firma parteneră.

În scurt timp, „Lactama I, II și III au fost oprite, Relon-ul I la fel...Lactama toate închise într-o jumătate de an, adipicul s-a închis”. Motivul invocat a fost tehnologia învechită a utilajelor, care au fost înlăturate printr-un program de modernizare. Treptat s-au dezafectat și restul unităților Relon, rămânând doar clădirile considerate necesare grupului italian aflat sub tutela partenerului în cauză: „Relon-ul V și o bucată din Relon IV”. Conform unor surse, aceste evenimente au dus la sinuciderea patronului companiei italiene, acesta având intenția de a fabrica produse din nylon în regim integral, păstrând astfel unitățile închise deja de partenerul interpus.

Evenimentele din jurul privatizării Fibrex au avut numeroase stagii, inclusiv întrevederi cu directorul firmei italiene la Piatra-Neamț. La un astfel de eveniment, respondentul l-a avertizat pe directorul italian de pericolul numirii unui intermediar în funcția de conducere a Fibrex. Acesta a răspuns că respectivul are intenții pozitive de a „realiza o producție de caprolactamă mai rentabilă” și că temerile lui se datorează conflictului cu persoana companiei intermediare. La aproximativ doi ani, pe măsură ce unitățile Fibrex s-au închis treptat, directorul firmei italiene și-a recunoscut aportul negativ și implicit eroarea numirii unui responsabil aflat în concurență directă cu Fibrex pentru aprovizionarea companiei italiene.

Așadar, la scurt timp după privatizare (după o perioadă inițială de colaborare fără evenimente), noua conducere a început demersurile de eficientizare a fabricilor. Acestea au inclus disponibilizări în masă (peste 70% din forța de muncă existentă a fost disponibilizată într-un ritm semnificativ mai ridicat comparativ cu procedurile precedente) și reduceri salariale, alcătuite mai ales din eliminarea sporurilor de vechime. De asemenea, patronatul a început reparațiile secțiilor considerate învechite. Lactama I a fost prima secție vizată la care s-au efectuat reparații ale utilajelor lăsate în paragină, însă demersul a fost abandonat: „au ajuns la un punct, au dat drumul și au zis nu, o închidem pentru că este energofagă...și au închis-o” (M, 61, Electrician).

În manieră similară s-a procedat și cu Lactama II, III și centrala termică: după o perioadă de reparații au ajuns la concluzia că sunt ineficiente, consumând prea multă energie. Următoarele

unități închise au fost cele de monomer, unități chimice producătoare de materii prime, asemeni secțiilor Lactamă. Instalația de hidrogen din acestea a fost mutată în altă fabrică din țară. Totodată, după o altă perioadă de aproximativ 3 ani, reprezentanții patronatului străin au început să demoleze clădirile considerate inutile. Prima clădire demolată a fost centrala termică (în parte datorită cantității însemnate de cupru și aluminiu aflat în generatoare), urmată de cele trei secții Lactamă. Din ce au fost fabricile Relon, iar ulterior Fibrex, a rămas unitatea Poliamid I (sub numele Fibrex Nylon). Totuși, aprovizionarea ei cu materie primă indigenă a încetat, conducerea optând pentru importul de lactamă din străinătate și prelucrarea acesteia: „aduc granulele respective, le topesc și trec printr-un filtru...nu mai este o fabrică chimică ci de prelucrare mase plastice”.

După demolarea clădirilor s-au extras cablurile subterane, acestea având la rândul lor cupru. Din stâlpii de susținere al clădirilor s-a extras fierul beton (după distrugerea structurii din ciment) pentru a vinde materialele la fier vechi. În unitățile rămase, aparatura veche (majoritatea din anii 1960, de origine germană) s-a „casat” cu promisiunea aducerii unei aparaturi noi. Totuși, după ce majoritatea instrumentelor s-au demontat și au fost vândute pe piese (diverse componente electronice și fire de cupru), modernizarea promisă nu a avut loc. Angajații au lucrat cu cele câteva aparate rămase, de aproximativ 50 de ani vechime, numeroase dintre ele fiind lăsate în urmă de delegația germană după terminarea lucrărilor de instalare a utilajelor de producție la finalul anilor 1950: „nemții când au plecat nu și-au mai luat uneltele, truse de scule, bormașini, polizoare de mână...eh, alea multă vreme le-au folosit oamenii noștri” (M, 61, Electrician).

Sistarea activității în unitățile menționate s-a făcut în condițiile în care exista încă cerere pentru produsele fabricate. De exemplu, secția de acid adipic ar fi fost utilă pentru aprovizionarea unor firme japoneze: „la adipic eu le-am cerut, pentru o firmă din Japonia, aveam o cerere de 10 mii de tone de acid adipic...dar nu, cum să îți dăm ție?”. Cererea a rămas în final fără răspuns. În schimb, unitățile considerate utile (fostele unități Relon IV și V) au beneficiat în cele din urmă de înnoirea utilajelor: a fost adusă altă aparatură folosită din străinătate. Însă, acestea nu puteau justifica demantelările masive, privite ca „distrugeri” de majoritatea foștilor salariați.

O repercusiune creată de procedurile de dezindustrializare accelerate au fost sustragerile de aparatură din partea salariaților, nemulțumiți de pierderile vizibile și disponibilizările în masă. Acestea au avut loc mai ales în unități cu aparatură mai larg întrebuințabilă (motoare, aparate de bobinaj, unelte de mână, etc.), găsite în secțiile cu profil mecanic sau electric. De exemplu, din

fosta unitate SUPS, a fost sustras un strung: fiind un utilaj de mari dimensiuni, mutarea s-a făcut pe piese demontate care au fost transportate în echipamentul de lucru. Extragerea pieselor metalice mari a fost motivată de pretextul vânzării ca fier vechi, neștiindu-se proveniența exactă a componentelor respective.

Relatarea unei foste inginere de la Săvinești (Amălinei, 2011) sumarizează în esență circumstanțele întâlnite la întreprinderile săvineștene: „noi eram buni, pentru că nu aveam competitori. Așa cum pe o pistă de atletism aleargă unul și iese primul. Așa eram și noi, nu aveam nici o informație privind tehnologiile concurente și costurile lor. Când însă, în 1989, am văzut ce mare era distanță față de industriile competitoare, atunci am realizat că am fost foarte buni în niște legi economice care nu au mai fost după aceea aceleași. În capitalism profitul este singurul argument cu care poți să cucerești piețele de desfacere, dacă n-ai profit, n-ai vânzări, n-ai desfacere și atunci se închid".

În comparație cu narativa declinului industrial de la Melana, la Fibrex, evenimentele subliniază mai ales lipsa de reglementare a procedurilor de privatizare și evaluarea deficitară a resurselor existente pentru aceste demersuri. De exemplu, decizia de a privatiza integral întreprinderea a denotat maniera obtuză în care s-a urmărit obținerea de investiții străine în detrimentul politicilor retehnologizare a infrastructurii existente. De asemenea, dincolo de aparatura învechită, rentabilitatea redusă a producției și costurile ridicate, circumstanțele de la Fibrex stau dovadă a lipsei de protecție socială în cazul disponibilizării, o altă latură omisă a politicilor de privatizare românești. Dat fiind faptul că a aparținut preponderent de stat, salariații având un număr redus de acțiuni în comparație cu împrejurările de la Melana, salariații disponibilizați s-au confruntat cu dificultăți mai severe, fapt care a contribuit, printre altele, la involuția demografică a municipiului Piatra-Neamț.

Ce a fost și ce a urmat: situația actuală a politicilor economice în România și în țările învecinate

Considerate ca parte a regimurilor de integrare transnaționale (Bruszt și Langbein, 2019) încă de la demararea negocierilor pentru integrarea în UE, direcția economică a României s-a transformat treptat în economia de piață dependentă (Ban, 2019). Aceste inițiative au ca scop majorarea capacității de stat necesare pentru acomodarea pieței globale. Circumstanțele economice sunt conturate de variate instituții statale care reglementează procedurile actorilor transnaționali prezenți pe teritoriul țării. Din numeroase puncte de vedere, inadecvarea instituțională rămasă moștenire din perioada socialistă (Pula, 2018), este reconfigurată și soluționată prin includerea investițiilor străine aflate în posesia tehnologiilor avansate. Început ca un proces de „defragmentare" a economiilor periferice (Bruszt și Vukov, 2017), aceste regimuri urmăresc înlocuirea politicilor economice naționale decuplate de la tendințele globale cu politici universale aliniate cu cerințele pieței libere.

În cadrul acestei scheme conceptuale, România și-a început parcursul la începutul anilor 1990 ca o țară cu tehnologie învechită situată la periferia UE. Având inițial (în perioada neo-dezvoltaționistă între 1990-1997) capacități de stat tradiționale care au protejat companiile autohtone, începuturile negocierilor pentru integrare au accelerat demersurile internaționalizării economice, în paralel cu variatele dinamici de transformare ale infrastructurii și resurselor preponderent industriale ale țării. Narativele procedurilor de privatizare și subsecventa dezindustrializare reprezintă manifestări ale acestor fenomene globale.

Din numeroase puncte de vedere, circumstanțele declinului industriei chimice de la Săvinești au fost determinate de mecanismele strategiilor de integrare transnaționale: politicile de stat au optat pentru privatizări accelerate și oferirea de avantaje companiilor transnaționale, în detrimentul actorilor domestici și a intercalării lanțurilor de valoare existente (formate în mare parte din întreprinderi foste socialiste) în rețelele de aprovizionare globale. Aceste fenomene structurale au creat ulterior împrejurările, și au accelerat totodată la începutul noului mileniu (odată cu demararea negocierilor cu UE) politicile inadecvate de privatizare și subvenționare a statului vizibile, printre altele, și la cele două întreprinderi urmărite în acest capitol.

Dezvoltarea excluzionistă (exclusionary development) (Vukov, 2019) este un termen pretat pentru fenomenele evidențiate de narativele dezindustrializării de la Săvinești, într-o manieră semnificativ mai vizibilă, argumentez, în comparație cu industria de automobile. În timp ce ultima

este caracterizată de anumite proceduri de privatizare relativ reușite (de exemplu, vânzarea Automobile Craiova concernului Daewoo, respectiv cumpărarea fabricilor Dacia de către Renault), chiar dacă este considerată de Vukov (2019) dezvoltare excluzionistă datorită omiterii întreprinderilor de aprovizionare conexe (fabrica de anvelope Silvania Zalău, printre altele), unitățile săvineștene reprezintă cazuri marcante de excludere, atât de post-privatizare, cât și în lipsa ei. Ca urmare, întreprinderile menționate din industria de automobile au fost în cele din urmă incluse în lanțurile de valoare globale prin intermediul procedurilor de integrare transnaționale, aceasta beneficiind și de pe urma unor subvenții semnificative din partea statului și implicare politică pentru evitarea contracției forței de muncă. Aceste circumstanțe nu s-au perpetuat însă în industria chimică.

Așadar, neoliberalismul în România s-a manifestat cu privatizarea accelerată a activelor de stat, urmate de tăierea cheltuielilor publice cu aproximativ 50%. Ca urmare, între 2002-2010, 106 miliarde de euro au intrat în România sub formă de investiții străine, procentul acestora din produsul intern brut majorându-se de la 10% în 2000 la 43.9% în 2010. Acest procent s-a apropiat de alte țări din regiunea Europei Centrale și de Est: Ungaria (71%), Cehia (67%), Slovacia (58%) sau Polonia (41.2%).

Producția din sectorul industrial (în principal de automobile, chimic și siderurgie) din aceeași perioadă a reprezentat 21% din PIB-ul României. În anul 2012, 44% din investițiile străine directe au fost direcționare spre industrie, având ca avantaj competitiv costul redus al forței de muncă disponibile preponderent în centre universitare. România, ca profil economic, figurează cu câteva sectoare high-tech – IT, farmaceutic, telecomunicații, energie – însă, per total, reprezintă o zonă în care capitalul străin se relochează pentru a beneficia de costul redus al forței de muncă. În timp ce productivitatea medie din Uniunea Europeană este dublă față de cea românească, salariile sunt de șapte ori mai ridicate.

Varietăți ale capitalismului și regimuri de creștere economice

Cadrul teoretic al „varietăților capitalismului” ajută la trasarea parcursului politicilor economice din prezent. Teoriile neo-instituționaliste sunt focalizate pe instituții ca actori raționali care își urmăresc scopurile în mod strategic interacționând cu alte instituții, adesea angrenați în operațiuni de căutare a profitului în economii capitaliste. Paradigma operează la nivel mezo, inter-

instituțional, situat între nivelele micro și macro. În termeni generici, aceste relații inter-instituționale survin între companii private, sindicate sau alte organizații de negociere colectivă și stat. Printre altele, emfaza este plasată pe relațiile industriale, eforturi de negociere colectivă între sindicate și companii pentru strategii de producție, salarii și condiții de muncă îmbunătățite. Autorii din această paradigma urmăresc categorizarea acestor relații în diferite zone ale globului.

Un demers relevant în acest sens este făcut de Thelen (2001) care descrie două tipuri de economii de piață: economii de piață liberale și economii de piață coordonate. Economiile de piață liberale sunt localizate în Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Sunt caracterizate de dereglementare și „libertate managerială" orientată spre eficiență în producție care urmare a desființării statelor bunăstării și răspândirea politicilor neoliberale. Instanțele tradiționale de negociere colectivă s-au schimbat în favoarea angajatorilor, astfel companiilor private au dobândit posibilitatea de a gestiona forța de muncă conform standardelor flexibile necesare menținerii avantajului competitiv pe piața globală volatilă.

Măsurile de dereglementare a relațiilor de muncă sunt vizibile la nivel instituțional, unde companiile aplică proceduri de disciplinare și eficientizare a forței de muncă. Strategiile de management din economiile de piață liberale variază de la tehnici conflictuale asociate cu interșanjabilitatea ridicată a forței de muncă, până la măsuri consensuale de colaborare între angajați și angajatori. Gestionarea forței de muncă prin intermediul departamentelor de resurse umane a înlocuit treptat procedurile de negociere colectivă prin reprezentare sindicală din trecut. În mod tipic, medierea relației dintre angajat și companie este realizată de specialiștii în resurse umane la nivel de firmă sau unitate de producție.

Economiile de piață coordonate se găsesc în țări vest europene: Germania, Suedia și Italia. Spre deosebire de economiile de piață liberale, cele coordonate sunt caracterizate de sindicalizare crescuta cu putere de negociere atât cu firme private cât și cu organele statului. Confederațiile sindicale din aceste țări au rezistat tentativelor de flexibilizare, concentrându-și eforturile pe consolidarea unei relații de cooperare echitabile între forța de muncă și capital. În economiile coordonate, negocierile sunt semnificativ mai centralizate în comparație cu cele liberale, negocierea colectivă realizându-se adesea la nivel național prin confederații sindicale care reprezintă interesele muncitorilor din companii specifice, membrii ai sindicatelor locale. În plus,

angajatorii mizează pe auto-gestionarea forței de muncă prin intermediul organizațiilor sindicale din care fac parte, și implicit respectarea dezideratelor stabilite în timpul negocierilor colective.

O analiză mai specifică în acest sens este oferită de Bohle și Greskovits (2007). Ei propun încă trei variante ale economiilor de piață din Europa Centrală și de Est, pornind de la asumpția că țările din această regiune prezintă diferențe semnificative față de cele din vest analizate de Thelen (2001). Cele trei categorii sunt: neoliberal, neoliberal încastrat și neocorporatist. Modelul neoliberal se găsește cu precădere în țările Baltice, unde există o formă agresivă de economie de piață neoliberală. Aceste state au asumat economia de piață începând din 1991, după demantelarea regimurilor socialiste inițiată de căderea URSS. De asemenea, dereglementarea accelerată, dezindustrializarea rapidă și prezența forței de muncă atractive din punct de vedere competitiv sunt caracteristici centrale al țărilor cu modelul neoliberal.

Regiunea Visegrad este caracterizată de neoliberalismul încastrat. Similar cu modelul descris de Ban (2016), acesta reprezintă o varianta mai puțin radicală de economie neoliberală, unde „protecția socială" este echilibrată cu politicile economice neoliberale, chiar dacă din punct de vedere ideologic primele se află în dezavantaj. În cazul acestui model, „șocul pieței libere" a fost atenuat prin reglementări cu tentă socială, chiar dacă infuzia de capital străin este facilitată de „fonduri de suport pentru investiții" și scutiri de taxe (Thelen, 2001:447). Al treilea model, cel neocorporatist, este vizibil doar în Slovenia, țara considerată o excepție în majoritatea analizelor de specialitate din ultima decadă, pe fondul „balanței ferme" dintre muncă și capital.

În perioada neo-dezvoltaționistă, relațiile industriale din România nu au fost convergente cu un model economic tipizat. Dificultățile tranziției, competitivitate redusă la nivel global și ulterioarele politici de redresare inadecvate au fost suportate preponderent de salariații întreprinderilor foste socialiste. Circumstanțele tranziției post-socialiste, detaliate în subcapitolele precedente, au fost caracterizate de numeroase neajunsuri structurale (implementarea inadecvată a politicilor de retehnologizare și a procedurilor de privatizare), pe parcursul unor faze politice specifice (de la neo-dezvoltaționism la neoliberalism): anumiți lideri de sindicat au urmărit interese proprii, asimilând sindicatele conduse de ei cu interese politice opuse celor urmărite de salariați, politizând astfel relațiile industriale. Asemănător cu țările Baltice (Lithuania sau Letonia, de exemplu), negocierile colective s-au realizat la nivel național, însă aceasta s-au efectuat decuplat de sindicatele locale, între care nu a existat coordonare.

În urma numeroaselor dezvoltări ale narativei varietăților capitalismului, curentul regimurilor de creștere reprezintă direcția contemporană a acestor conceptualizări. Scrierile acestor autori (Bruszt și Langbein, 2019; Medve-Balint și Scepanovic, 2019; Vukov, 2019; Ban și Adăscăliței, 2020) depășesc categorizările persistente ale varietăților capitalismului, oferind descrieri concentrate pe profiluri economice regionale. România, în cadrul acestui curent, posedă o economie bazată pe exporturi ale companiilor transnaționale care operează pe teritoriul ei. Chiar dacă din numeroase puncte de vedere complexitatea productivă s-a majorat (complexitatea produselor exportate aflându-se la egalitate cu țările vestice), distribuirea resurselor existente de pe urma acestei creșteri este direcționată către segmentul economic superior, generând niveluri de consum relativ reduse comparativ cu alte țări est Europene. De asemenea, aceste împrejurări sunt exacerbate de absorbția redusă de fonduri UE ale companiile autohtone, corporațiile transnaționale intrând în posesia majorității resurselor alocate. Așadar, tendința începută odată cu negocierilor de integrare în UE – politici economice axate pe investiții străine în detrimentul capitalului autohton – persistă în esență și în prezent.

Problematizarea statului competitiv

Indiferent de tipul politicilor economice liberale, regiunea Europei Centrale și de Est se încadrează în narativa statului competitiv: „politici macro-economice orientate spre investiții, infrastructură, stat și forță de muncă calificată” (Ban, 2016:87). Cel puțin în sectorul industrial, creșterea economică se produce în timp, după o perioadă inițială axată pe investiții în operațiuni de complexitate tehnologică redusă. În mod ideal, după această perioadă, acestea se restructurează sau ramifică în procese de producție complexe, cu tehnologie avansată și forță de muncă specializată.

În cazul României, transformarea în stat competitiv s-a evidențiat în trei moduri distincte: spațial, legislativ și din punct de vedere al relațiilor de muncă. Infrastructura construită cu precădere pentru situarea facilităților de producție străine reprezintă latura spațială. Din punct de vedere legislativ, statul oferă în primul rând subvenții, scutiri de taxe și impozite investitorilor străini. În al doilea rând, relațiile de muncă dereglementate contribuie la atractivitatea țării. Modificările din Codul Muncii din anul 2011 au reprezantat punctul culminant în acest sens. După cum au notat numeroși autori (Adăscăliței și Guga, 2015; Mihály, 2015; Adăscăliței și Guga, 2020;

Ban și Adăscăliței, 2020), guvernul României a propus dereglementarea relațiilor de muncă existente cu scopul de a atrage investiții străine și crește competitivitatea României la nivel internațional. Cu alte cuvinte, „flexibilizarea” forței de muncă a fost necesară pentru a rezolva problema „rigidității” rămasă moștenire din perioada socialistă indezirabilă.

Schimbările din Codul Muncii au îndeplinit scopul urmărit prin legalizarea contractelor de muncă pe perioadă determinată. Aceste măsuri au oferit posibilitatea angajatorilor de a-și defini propria strategie de recrutare conform necesităților proprii. De asemenea, introducerea unui deziderat permițând suspendarea contractelor de muncă pe durata grevelor sindicale a înseamnat dereglementarea formelor de asociere colectivă, înclinând balanța puterii în favoarea angajatorilor. Ca în cazul strategiei de recrutare, setarea „standardelor de performanță internă” erau stabilite de angajator. Consiliile muncitorești puteau înlocui sindicatele, însă nu existau posibilități legislative de a împiedica implicarea persoanelor din management în conducerea acestor consilii. Per ansamblu, modificările legislative au permis disponibilizări individuale și de masă fără obligații legale semnificative în rândul angajatorilor.

Într-o țară în care trecutul socialist a fost echivalat cu solidaritatea muncitorească, dereglementarea a fost descrisă ca răspunsul la neajunsurile istorice, legitimând-o suplimentar (Poenaru, 2017). Organizațiile sindicale de la nivel național au eșuat în reprezentarea intereselor muncitorești, afiliindu-se cu actori politici care favorizau reformele neoliberale. În aceste circumstanțe, singura soluție de negociere colectivă rămasă a fost cea de la nivel de companie. Exemplul grăitor în acest sens este cazul fabricii Dacia-Renault din Mioveni (Adăscăliței și Guga, 2015).

La nivel continental, dereglementarea relațiilor de muncă este un fenomen comun în regiunea Europei Centrale și de Est. În Ungaria, flexibilizarea indusă de stat este un element cheie al economiei. Nu numai că Ungaria a fost prima țară care și-a asumat rolul de stat competitiv, economia țării este considerabil dependentă de investiții străine: 71% din PIB-ul Ungariei este format din investiții străine. În Polonia, Maciejewska, Mrozowicki și Piasna (2016), au documentat o situație similară. Fluxul de investiții străine este considerat principalul pilon al economiei, unde „costurile ridicate ale muncii sunt diagnosticate ca o slăbiciune” (2016:230). În timpul crizei economice din 2008, măsurile de sporire a competitivității care au inclus „liberalizarea și dereglementarea pieței muncii” au reprezentat soluția împotriva stagnării economice.

Transformarea în stat competitiv presupune așadar o reconfigurare a funcțiilor economice ale statului (Jessop, 1994). Promovarea politicilor economice externalizante cu ajutorul politicilor domestice se face adesea în detrimentul capitalului autohton (Drahokoupil, 2009). Politicile de internaționalizare a statului presupun introducerea unor politici economice orientate către investiții străine directe, astfel actorii locali aspiră să conveargă cu cerințele capitalului global atât din punct de vedere politic cât și economic. Potrivit lui Jessop (1993, 1994, 2003), intervenția statului urmărește creșterea competitivității unei zone specifice pentru a o face potrivită pentru investițiile transnaționale, principalii agenți ai economiei globale. Din punct de vedere al guvernelor, acest model „asigură creștere economică în interiorul granițelor și/sau asigură avantaje competitive pentru capitalul localizat pe teritoriul stabilit” (Jessop, 2003:96).

În completarea infrastructurii pre-existente, politice de internaționlizare a statului sporesc competitivitatea țării prin subvenții și scutiri de taxe destinate companiilor transnaționale, adesea oferite de autoritățile locale. De asemenea, investițiile în educație sunt considerate benefice pentru pregătirea viitoarei forțe de muncă. Avantajele sunt oferite cu scopul de a atrage capital străin și a permite aceste folosirea resurselor locale – în principal forță de muncă – pentru a genera locuri de muncă, creșterea veniturilor și a consumului. Mecanismele de internaționalizare includ convergența între politicile domestice și cele internaționale, mediul potrivit pentru investiții străine este posibil prin alinierea politicilor locale cu cerințele transnaționale. Astfel, elitele locale tind să promoveze politici de internaționalizare reprezintă instanțele care formează statele competitive (Drahokoupil, 2009), contribuind astfel la formarea reliefului contemporan al globalizării.

Concluzii

Traseul parcurs de industria chimică din România prin două sisteme economice distincte a evidențiat transformările de ordin economic și social. Tranziția de la idealismul socialist la realismul capitalist a creat, printre altele, premizele declinului: ruperea lanțurilor de aprovizinare globale, dezindustrializarea zonală și disoluția clasei muncitoare locale. Proiect început la finele anilor 1950, consolidarea infrastructurii industriale din zona Săvinești a fost concepută ca un etalon al producției chimice. Valurile succesive de investiții care au consolidat numeroasele unități de producție ale platformei reprezintă manifestarea ideilor de dezvoltare socialiste și implicit importanța acestei industrii în imaginarul planificării economice.

Gradele de dependență ale economiei românești sunt subliniate în capitolul referitor la exporturile din industria chimică. Contrar lucrărilor care consideră economiile socialiste ca izolate de sfera vestică (Kornai, 1986b; Kornai, 1992; Crowther, 1988; Turnock, 2006), acestea – inclusiv industria chimică românească – s-au remarcat în termeni de relații internaționale exact prin deschiderea însemnată către țările vestice (Sanchez-Sibony, 2014; Petrovici, 2018). Ca argument general, datele culese indică necesitatea regândirii cel puțin a anilor 1980 din punct de vedere economic: chiar dacă izolaționism a existat din punct de vedere social și tehnologic (prin lipsa importurilor), economia țării a cunoscut globalizarea și implicit dependența cea mai însemnată în această decadă.

Descrierea transformărilor industriale din domeniul chimic încep cu racordarea la unele fenomene globale relevante și tendințe de relații externe a altor țări socialiste. Profilul relațiilor internaționale ale României prin importul și exportul produselor chimice tinde să favorizeze cantitativ și valoric țările vestice, unele tipuri de produse fiind totuși exportate cu precădere în țări socialiste. Cele două produse principale exportate au fost fibrele melana (din Săvinești) și fibrele poliester (din Iași). Primele două a constituit 28%, respectiv 31% din totalul valoric exportat între 1965-1990, fiind urmate la intervale semnificative de acid adipic (Săvinești) și fire poliester textile (Iași), ambele reprezentând 10% din total.

Extinderea treptată a exporturilor este de asemenea vizibilă, acestea culminând în 1984-1985. Totuși, sursa acestor creșteri nu se datorează participării noilor întreprinderi construite în decursul anilor 1970, ci majorării volumelor produse destinate exporturilor din unitățile de

referință încă de la începuturile industriei chimice (Săvinești și Iași). Ca destinații specifice, Franța, Anglia și Italia s-au aflat constant printre destinațiile fruntașe. Țările din Orientul Mijlociu și Africa au fost incluse la mijlocul anilor 1970, fără să aibă însă un impact semnificativ și de lungă durată. În același timp, livrarea către țări socialiste a rămas relativ constantă și în permanență la nivel mai redus comparativ cu țări vestice furnizoare de devize convertibile necesare economiei românești.

Reducând perspectiva, relațiile de muncă din întreprinderile „săvineștene" au fost caracterizate de reconfigurări constante venite pe fondul extinderii capacităților de producție, conform modelului de dezvoltare națională bazată pe resursele comerțului extern. Industrializarea continuă a dinamitat în viața cotidiană a muncitorilor locali în repetate rânduri, urmând valurile de investiții ale statului. Formată inițial din transferuri din alte unități de profil, forța de muncă s-a conturat urmând două căi: navetismul și școlarizarea. Practica navetei din mediul rural a fost încurajată și facilitată de rețeaua de transport. Pe măsura extinderii orașului Piatra-Neamț (proces început încă din 1958 prin construcția cartierului „nemțesc" destinat inginerilor germani veniți să implementeze aparatura importată), muncitorii navetiști au devenit locuitori urbani. După aproximativ 15 ani ca anexă a școlii profesionale de construcții, Liceul Industrial Chimic a fost consolidat, pregătind cadre cu specializarea de operator chimist. Aproximativ trei mii de elevi absolveau anual programele liceului, majoritatea acestora fiind repartizați în întreprinderile de profil. Aceste circumstanțe se încadrează în „dictatura de bunăstare" a lui Bartha (2013), în pofida categorizării superficiale a României ca un sistem represiv.

În spațiul de producție, muncitorii erau segmentați în funcție de faza procesului de producție. Categorizate în general ca „textiliști" și „chimiști", aceștia aveau atribuții de operare a utilajelor de prelucrare a fibrelor și monitorizare a substanțelor din „reactoare". Problemele majore ale producției socialiste românești (indisciplină și fluctuația forței de muncă) au fost reduse ca amploare pe fondul renumelui răspândit ale unităților de la Săvinești. Din numeroase puncte de vedere (mai ales în anii 1960), dotarea tehnologică reprezenta etalonul industriei chimice, statusul importurilor din RFG suplimentând acest renume.

Lanțurile de aprovizionare din industria chimică românească au fost caracterizate de lipsuri materiale și probleme de coordonare. Evidențiate mai ales în decursul anilor 1980, dificultățile de aprovizionare au fost cauzate de deficiențe de materii prime (substanțe chimice în acest caz).

Extinderea infrastructurii industriale petrochimice concomitent cu datoriile externe ale țării au agravat aceste probleme. Alocarea resurselor a favorizat întreprinderile de referință (Săvinești și Iaşi, în mai puține cazuri Brăila), producătoare în volume însemnate și totodată principalii exportatori. Coordonarea deficitară a constat din livrările haotice de utilaje și uneltele pentru întreținerea acestora. Numeroase întreprinderi ale CIFFCh Săvinești au reclamat lipsa de ajutorare din partea întreprinderilor mari, un factor care a adâncit discrepanța productivă dintre unitățile centralei.

Decada post-decembristă a început cu schimbări organizatorice. Sindicatul unitar din Săvinești s-a divizat urmând separarea întreprinderilor CFS Săvinești, un demers recurent în majoritatea țării. Pe plan productiv, primii ani au decurs fără transformări semnificative. Urgentarea privatizărilor din 1996 (determinate de politicile economice ale guvernului) a conturat două dinamici distincte care au avut același rezultat: declinul industrial al zonei. Cele două repere în acest caz, Fibrex și Melana, au trecut prin diferite stagii de modernizare cu scopul rentabilizării. Fibrex a fost cumpărat de un investitor italian și redus treptat la o capacitate infimă (sub 5%). Melana nu a fost privatizată niciodată, conducerea întreprinderii investind o cantitate neînsemnată care însă a adâncit datoriile întreprinderii. Ambele cazuri arată lipsa de ajutorare a gestiunii din partea statului, act precursor al asumării politicilor neoliberale în conformitate cu tendințele globale contemporane. Lipsa politicilor de stat coerente si erorilor de gestionare locale au creat premizele deteriorării și dezindustrializării zonale.

Succesiunea transformărilor industriale post-socialiste se datorează unor opțiuni ideologice socialiste. Inadecvarea instituțională prin limitarea colaborărilor extinse cu firme vestice (Pula, 2018). Influența acestor mecanisme globale a creat subdezvoltarea tehnologica a întreprinderilor românești. De asemenea, lipsa de monitorizare și implicare a statului în procesele de privatizare a consolidat criza socială, un fapt evidențiat la cele două întreprinderi săvineștene. În final, modelul socialist de extindere industrială direcționată de la nivel central a fost înlocuit de idei liberale subsumate conceptului de stat competitiv destinat investițiilor străine. Pe tot parcursul acestor schimbări, dependența de factori globali a fost constantă, chiar dacă a avut loc în variate moduri și grade.

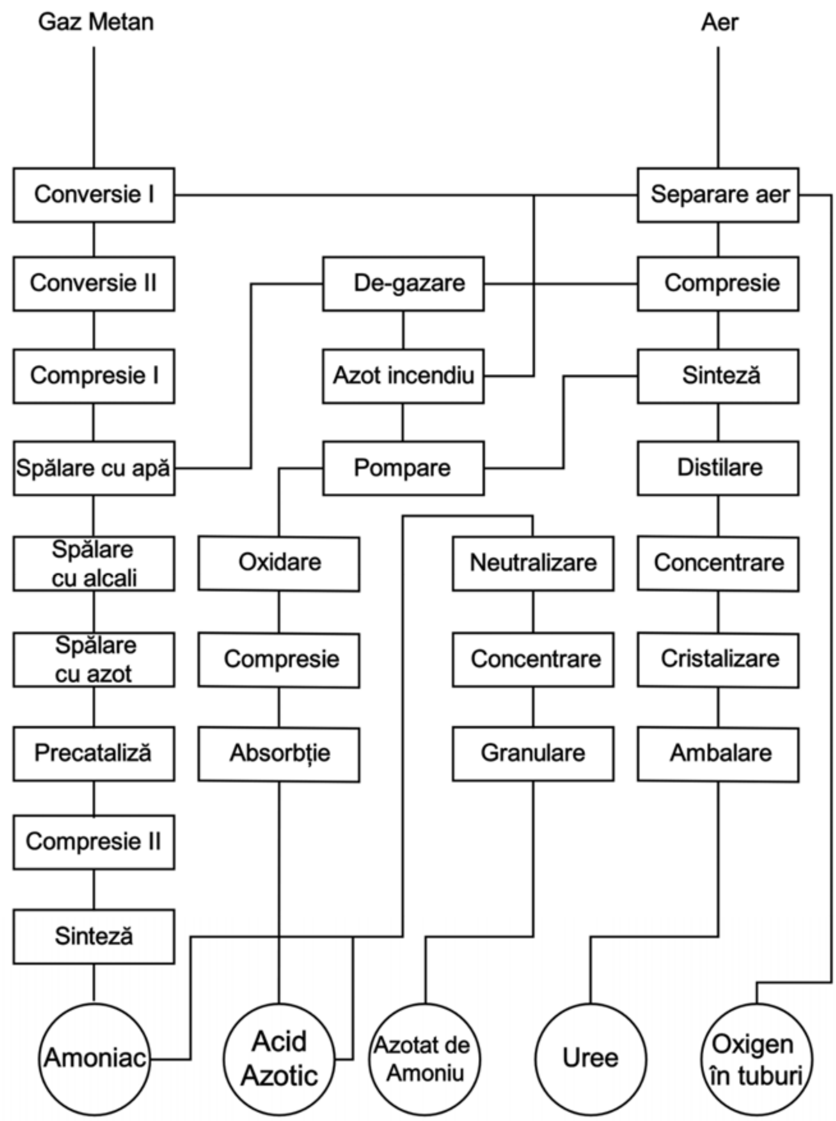
Din numeroase puncte de vedere, capitolele tezei evidențiază complexitatea globalizării naționale, privite dintr-o perspectivă locală: platforma de la Săvinești și Piatra-Neamț. Contribuind

cu exemplificarea dependenței economice din perspectiva industriei chimice, aspectele enumerate oferă deschidere pentru regândirea celor două articulări ale globalizării asupra acestei industrii. Ambele sunt caracterizate de dependență economică prin necesitatea racordării la lanțuri de valoare globale. Însă, există o diferență esențială în articularea acestei dependențe. Globalizarea din perioada socialistă se axa pe exporturi produse cu utilaje importate preponderent din zona vestică și intrate în proprietatea statului socialist. În contrast, după Revoluție, proprietatea utilajelor productive a trecut în mâinile actorilor globali (în decursul unor evenimente complexe de privatizare și dezindustrializare), ale căror investiții au luat locul exporturilor din perioada socialistă ca o nouă formă de manifestare a dependenței economice.

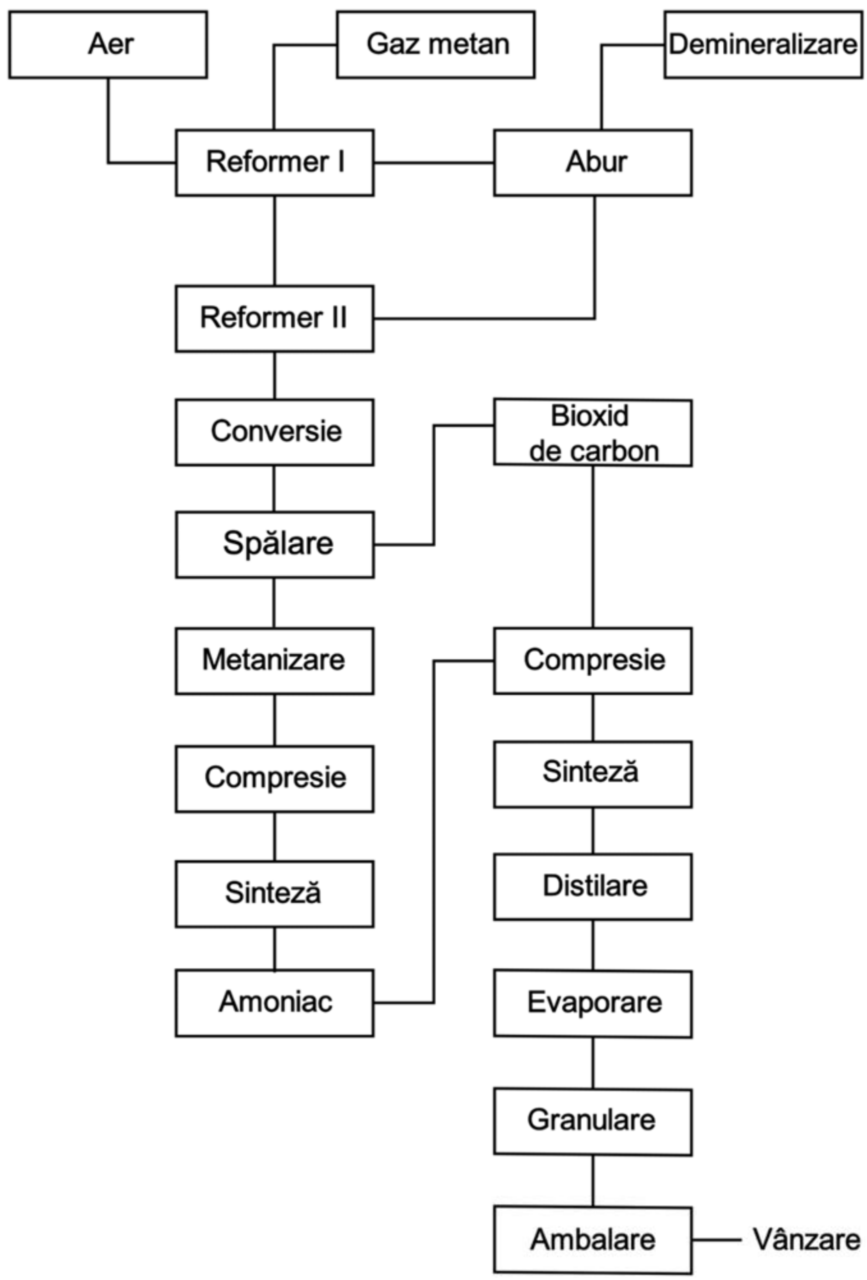
De asemenea, depășind opozițiile autarhie/globalizare și socialism/capitalism, datele sugerează o reconsiderare sistematică a politicilor economice ale statului, atât socialist, cât și capitalist. Evenimentele prezentate în lucrare indică mai degrabă fluiditate marcantă a acestor opoziții. În termeni de autarhie și globalizare, caracterul centralizat de gestionare economică a statului socialist a permis globalizarea respectând anumite limite, care în cele din urmă au avut un efect negativ pentru industria chimică și forța de muncă coalizată în decursul celor 50 de ani ai industrializării locale. După cum reiese mai ales din capitolul III, urmările alterării unui model de dezvoltare economică cu politicile izolaționiste din anii 1980 au fost resimțite timp de aproximativ două decenii după Revoluție. Însă, globalizarea a existat inclusiv în această decadă, chiar dacă sub o altă formă: exporturi pentru plătirea datoriilor externe ale României (în locul importurilor de capital fix al aceluiași model economic). A doua opoziție menționată, socialism și capitalism, încapsulează o fluiditate vizibilă prin practicile de extragere a surplusului din produsele chimice pe piața globală, surplus direcționat ulterior pentru importuri de capital fix, și, mai târziu, plata datoriilor externe. Aceste principii capitaliste au fost menținute de un stat anti-capitalist doar din punct de vedere discursiv. Mecanismele acestor „opoziții fluide” sunt detaliate de evenimentele din industria chimică prezentate în capitolele lucrării, de la nivelul instituțional al unităților platformei de la Săvinești, până la rețelele de aprovizionare naționale și lanțurile de valoare globale.

Anexe: diagrame de producție la Combinatul de Fire și Fibre Sintetice Săvinești

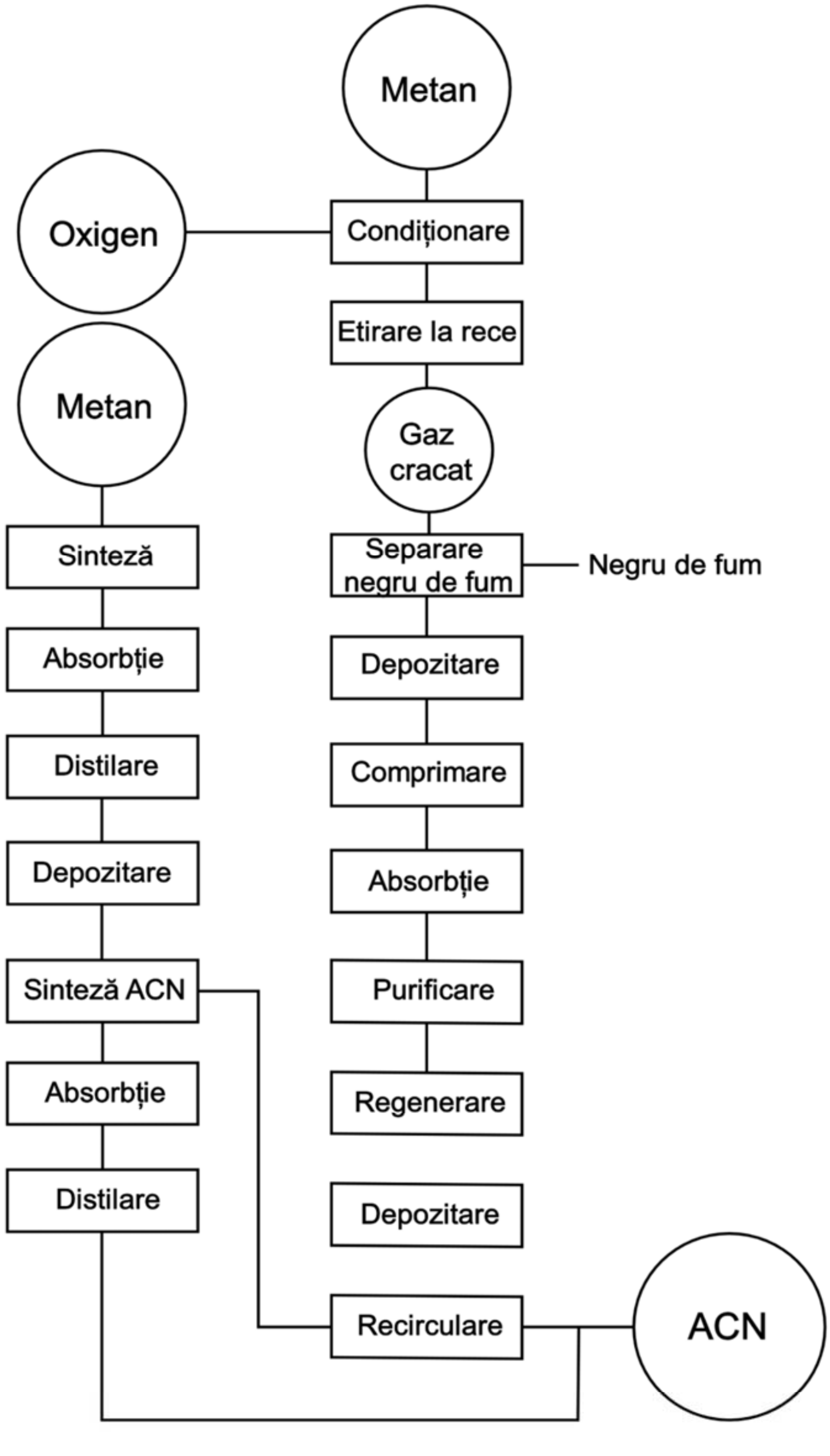
Sursa: colecția CFS Săvinești, dosarul Organizarea Științifică a Muncii, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț

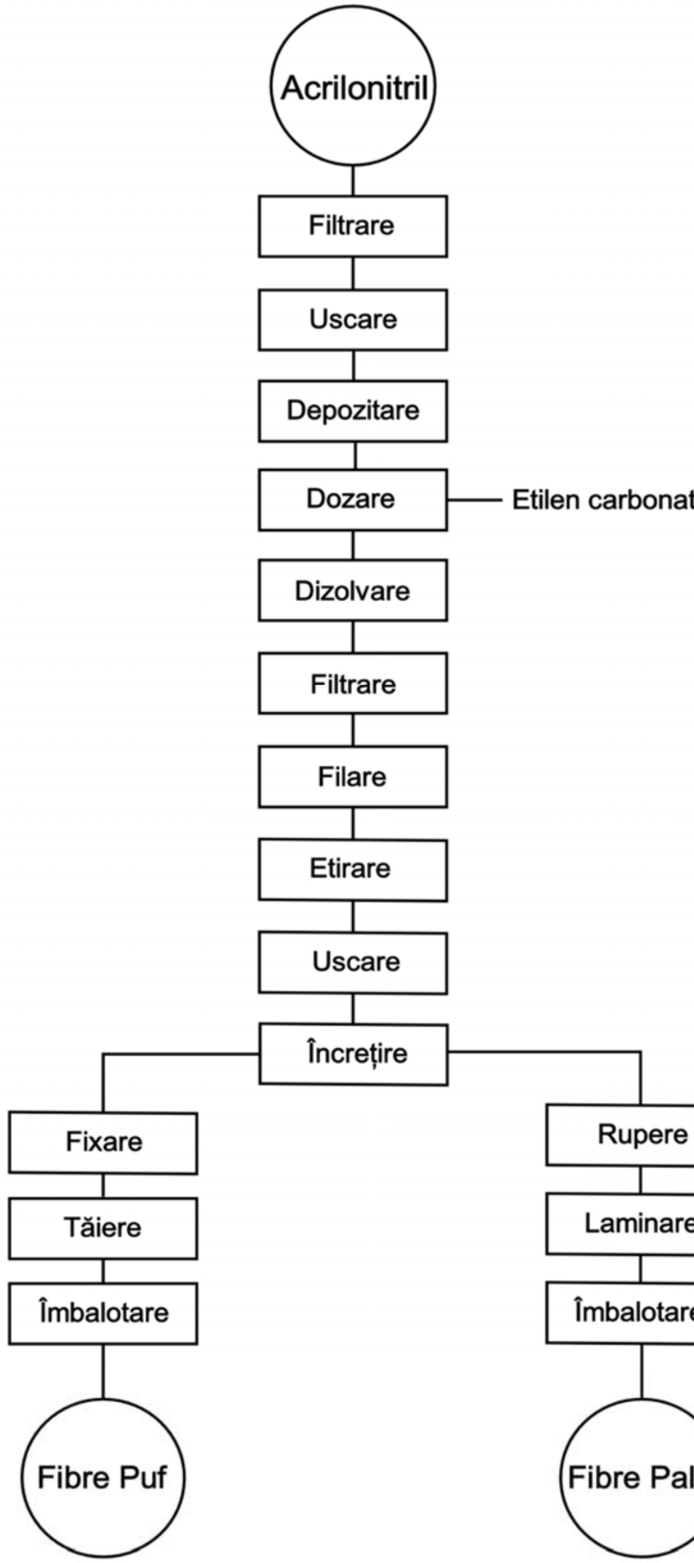
Anexa 1. Procesul chimic de producție al azotului, CIC Săvinești.

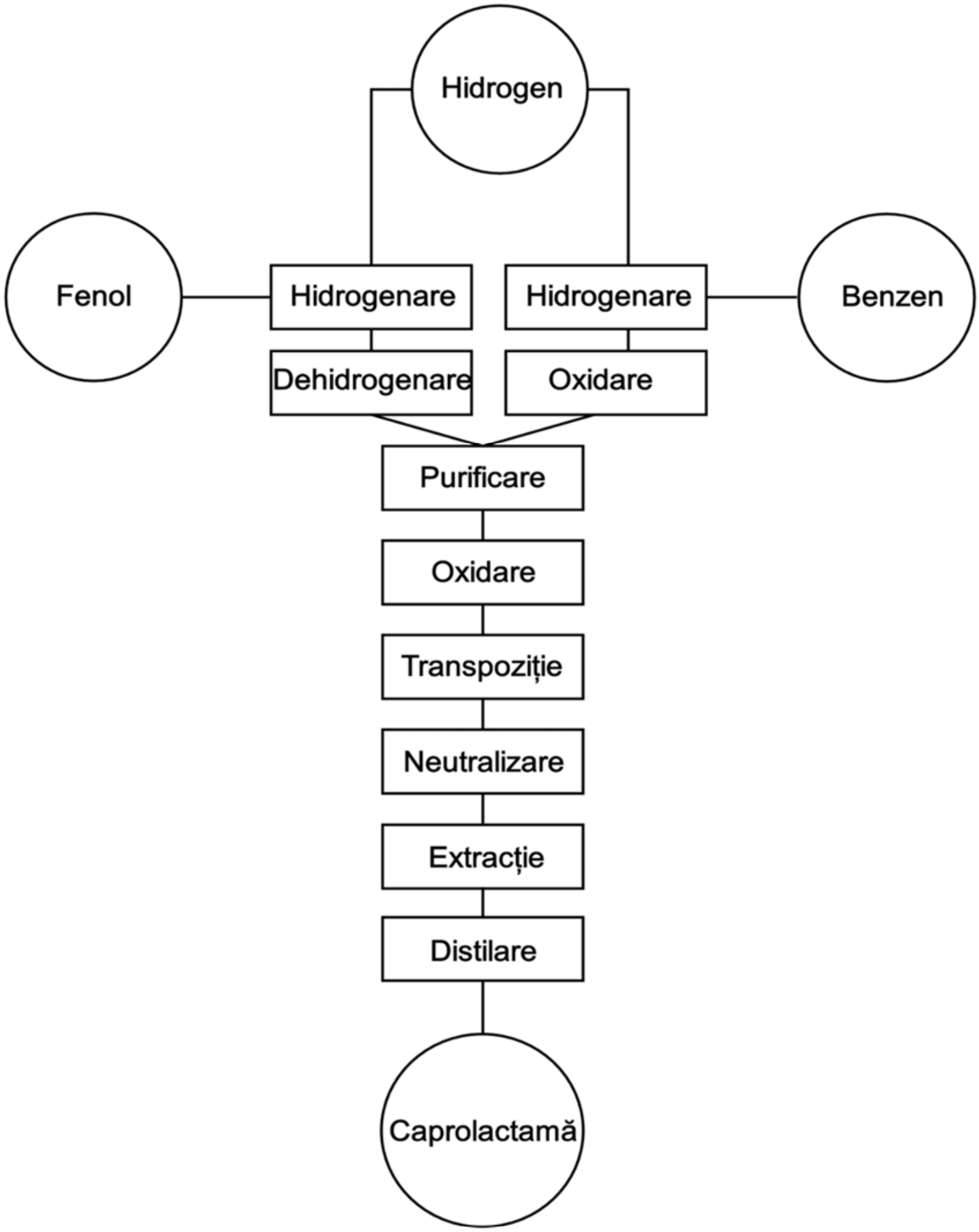
Procesul chimic de producție al azotului, CIC Săvinești
(continuare).

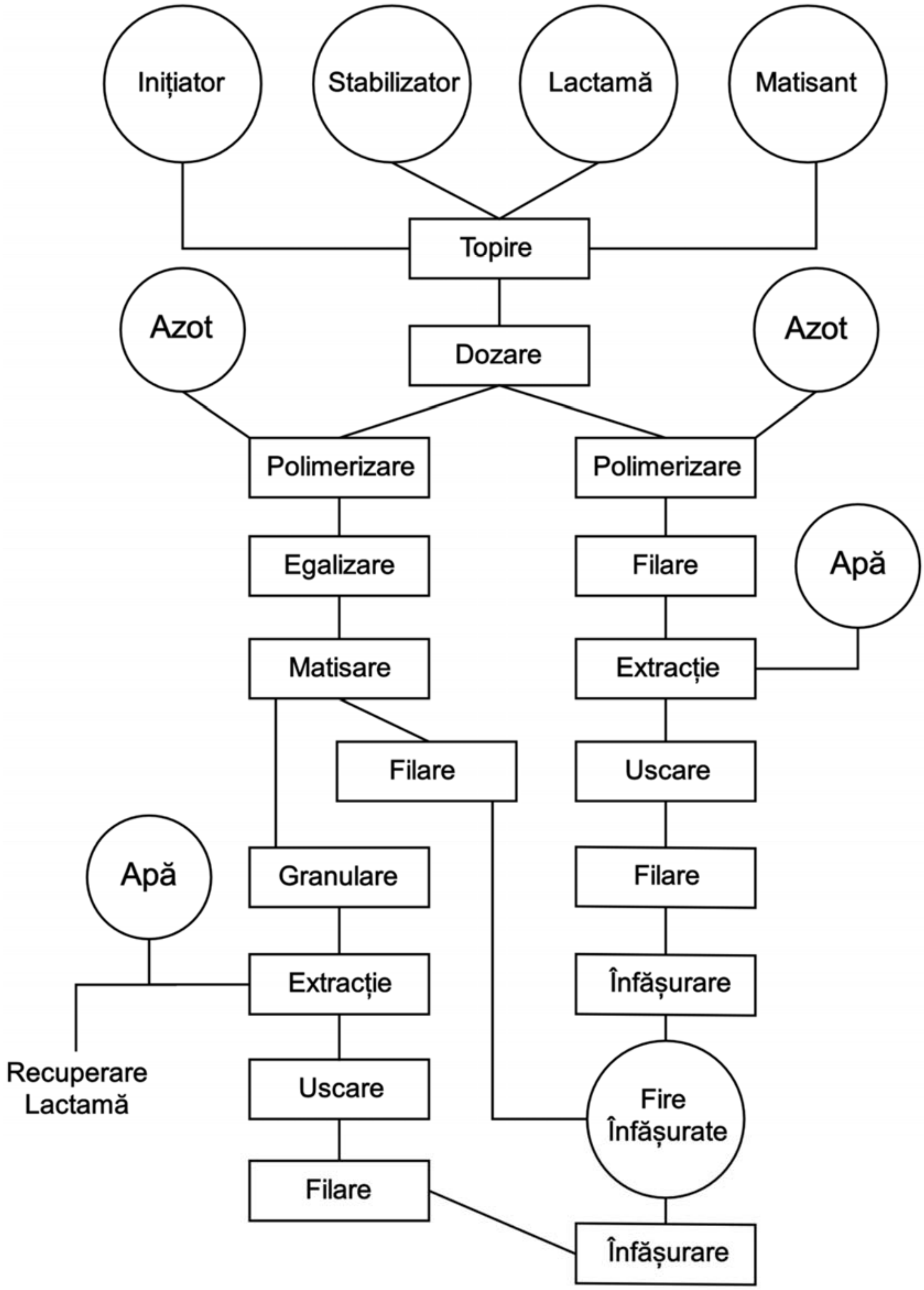
Anexa 2. Procesul chimic de producție al acrilonitrilului (ACN), linia Melana, CFS Săvinești.

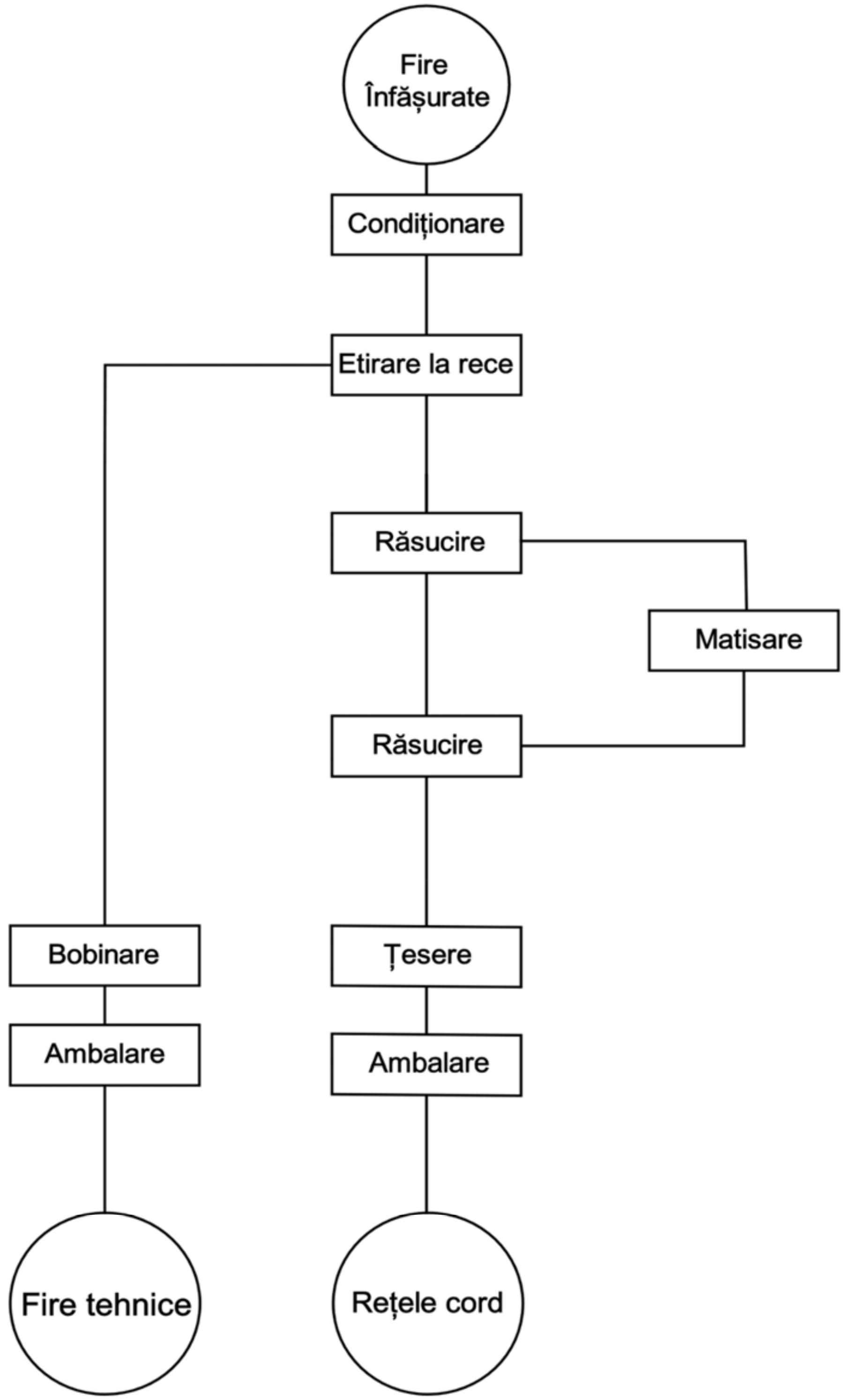
Anexa 3. Procesul fizic de producție a fibrelor Melana, CFS Săvinești.

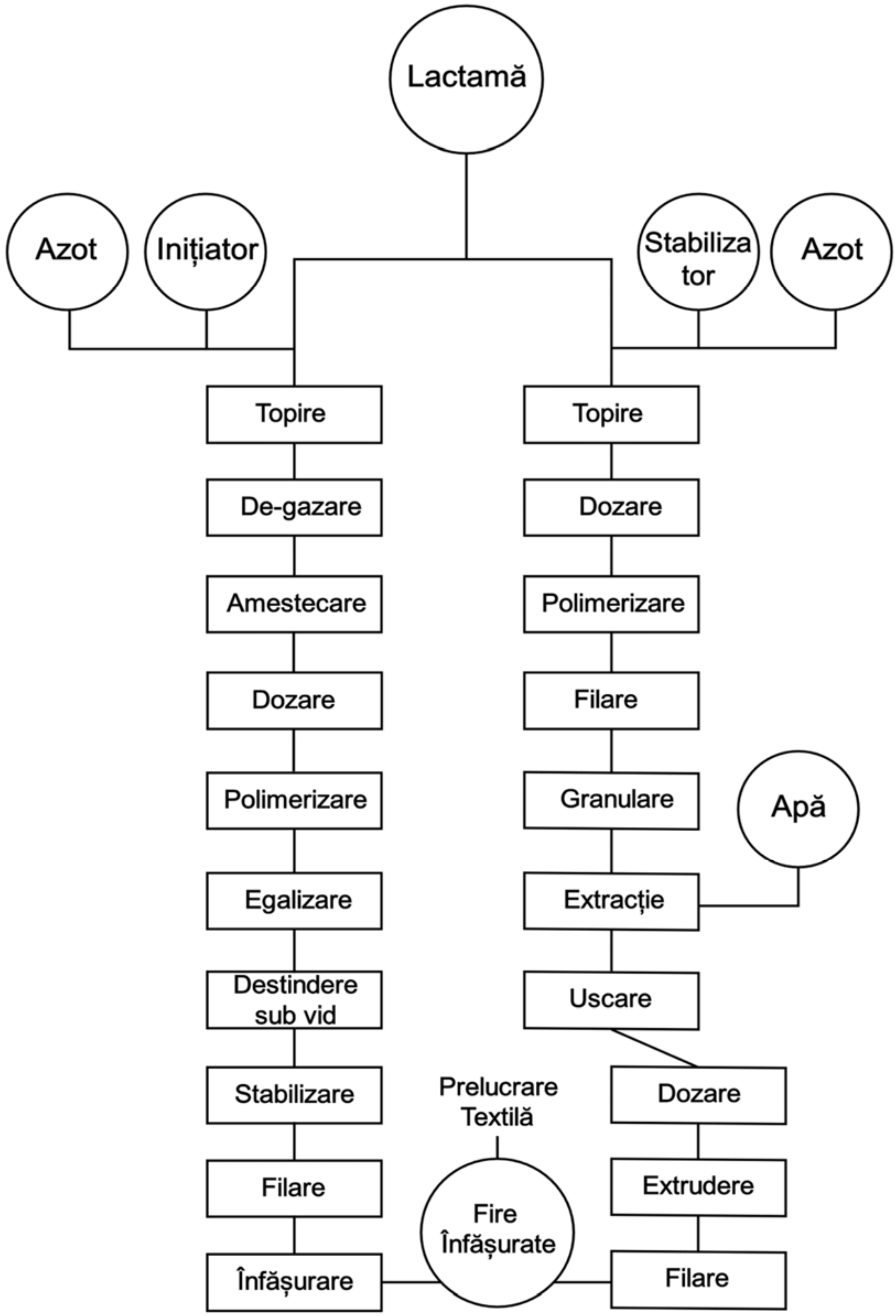
Anexa 4. Procesul chimic de producție a caprolactamei,
linia Relon, CFS Săvinești.

Anexa 5. Procesul chimic de producție a firelor tehnice,
secțiile Polimer, linia Relon, CFS Săvinești.

Anexa 6. Procesul fizic de producție al firelor tehnice,
secțiile Textil, linia Relon, CFS Săvinești.

Anexa 7. Procesul chimic de producție a firelor și fibrelor textile, secțiile Textil, linia Relon, CFS Săvinești.

Surse folosite

Surse din arhive

Colecția CFS Săvinești, Dosarul *Livrări Relon II de la firma Zimmer*, 1965, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

-------------------------------- Dosarul *Organizarea Științifică a Muncii*, 1967, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

-------------------------------- Dosarul *Decizii și Ordine: Planuri Dezvoltare*, 1970, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

-------------------------------- Dosarul *Probleme Directori și Organizare Conducere*, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

-------------------------------- Dosarul *Corespondență Plan-Măsuri*, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

-------------------------------- Dosarul *Serviciul Organizare-Control*, 1981, Arhivele Naționale, filiala Neamț.

Surse din presa online

„Șase Coloși Industriali din Iași Se Pregătesc Pentru Privatizare în 2002". *Adevărul*, 28 August 2002 (accesat: 24 Septembrie 2019).

„Grupul Italian Demolează Platforma Chimică Săvinești". *Financiarul.ro*, 8 Noiembrie 2007 (accesat: 21 Septembrie 2019).

„A Fost Odată ca Niciodată...Platforma de la Săvinești". *Mesagerul de Neamț*, 6 Septembrie 2015 (accesat: 5 Septembrie 2018).

„RIFIL – Puterea de a Mai Crește". *TVM Neamț*, 24 Aprilie 2018 (accesat: 24 Septembrie 2019).

Referințe bibliografice

Adăscăliței, D., și Guga, Ș. (2015). Negotiating Agency and Structure: Trade Union Organizing Strategies in a Hostile Environment. *Economic and Industrial Democracy* 36, 1-22.

Amălinei, I. (2011). *Adevărurile Mele*. București: Editura Nouă.

Arrighi, G. (2010). The World Economy and the Cold War, 1970–1990. În M. Leffler și O. Westad (ed.), *The Cambridge History of the Cold War* (pp. 23-44). Cambridge: Cambridge University Press.

Ban, C. (2012). Sovereign Debt, Austerity and Regime Change: The Case of Nicolae Ceaușescu's Romania. *East European Politics and Societies* 26(4), 743-776.

Ban, C. (2014). *Dependență și Dezvoltare: Economia Politică a Capitalismului Românesc*. Cluj-Napoca: Tact.

Ban, C. (2016). *Ruling Ideas. How Global Neoliberalism Goes Local*. New York: Oxford University Press.

Ban, C. (2019). Dependent development at a crossroads? Romanian capitalism and its contradictions. *West European Politics* 42(5), 1041-1068.

Ban, C., și Adăscăliței, D. (2020). *The FDI-led Growth Regimes of the East-Central and the South East European Periphery*. CBDS working paper. 26 Iunie, 2020. Accesat 15 Iulie, 2021. https://researchapi.cbs.dk/ws/portalfiles/portal/61037562/cornel_ban_et_al_CBDS_working_paper_2020_2.pdf

Bartha, E. (2013). *Alienating Labour: Workers on the Road from Socialism to Capitalism in East Germany and Hungary*. New York și Oxford: Berghahn.

Ben Ner, A. și Montias, M.J. (1991). The Introduction of Markets in a Hypercentralized Economy: The Case of Romania. *Journal of Economic Perspectives* 5(4), 163-170.

Biji, M., Belu, G., Grigorescu, P. și Trebici, V. (1964). Resursele de Muncă și Utilizarea Lor în Economia Națională. În M. Biji, , V. Malinschi, M. Mănescu, R. Moldovan, C. Murgescu, I. Rachmuth, și G. Belu (ed.), *Dezvoltarea Economică a României 1944-1964*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

Bohle, D. și Greskovits, B. (2007). Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Toward Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics* 30(3), 443-466.

Bonefeld, W. (2003). The Politics of Change. *Revolutionary Writing Common Sense Essays în Post-Political Politics*, 171-185.
Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York și Londra: Monthly Review Press.
Brenner, N. (1999). Beyond State-Centrism? Space, Territoriality and Geographical Scale. *Globalization Studies, Theory and Society* 28(1), 39-78.
Bruszt, L. și Langbein, J. (2019). Manufacturing development: how transnational market integration shapes opportunities and capacities for development in Europe's three peripheries. *Review of International Political Economy* 27(5), 996-1019.
Bruszt, L. și Vukov, V. (2017). Making states for the single market: European integration and the reshaping of economic states in the Southern and Eastern peripheries of Europe. *West European Politics* 40(4), 663-687.
Burawoy, M. (1985). *The Politics of Production Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. London: Verso.
Burawoy, M. și Lukacs (1992). *The Radiand Past: Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism*. Chicago: Chicago University Press.
Burawoy, M. (2000). *Global Ethnography: Faces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.
Burawoy, M. (2009). *The Extended Case Method Four Countries, Four Decades, Four Great Transformations, and One Theoretical Tradition*. Berkeley: University of California Press.
Botez, C., Burduja, I., Ciucureanu, A. și Turcu, C. (1974). *Platforma Industrială Săvinești și Împrejurimile: Monografie Istorico-Economică*. Piatra-Neamț: Editura SN.
Cazacu, H. (1979). *Fluctuația Forței de Muncă*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
Cernea, M., Popescu, M. și Ene, H. (1971). *Resurse Umane ale Întreprinderii*. București: Casa Scânteii.
Constantinescu, M. (1974a). Experimentul Sociologic și Politologic din Județul Dolj. În M. Constantinescu și P. Apostol (ed.), *Introducere în Știința Conducerii Societății Socialiste* (pp. 225-233). București: Editura Politică.
Cooper, F. (2005). *Colonialism in Question*. Berkeley: University of California Press.

Crowther, W.E. (1988). *The Political Economy of Romanian Socialism*. Westpoint: Praeger Publishers.
Cucu, A.S. (2019). *Planning Labour: Time and the Foundation of Industrial Socialism in Romania*. New York: Berghahn.
Drahokoupil, J. (2009). The Politics of the Competition State: The Agents and Mechanisms of State Transnationalization in Central and Eastern Europe. În B. Van Apeldoorn, J. Drahokoupil, și L. Horn, *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance*: 135-155. New York: Palgrave Macmillan.
Friedman, J. (2008). Transnationalization, Sociopolitical Disorder and Ethnification as Expressions of Declining Global Hegemony. În K. Ekholm-Friedman și J. Friedman *Historical Transformations: The Anthropology of Global Systems* (pp. 203-226). Lanham: Altamira Press.
Gabor, D. (2010). *Central banking and financialization: a Romanian account of how Eastern Europe became subprime*. New York: Palgrave Macmillan.
Georgescu, V. (1987). Romania in the 1980s: The Legacy of Dynastic Socialism. *East European Politics and Societies* 2(1), 69-93.
Gibson-Graham, J.K., Resnick, S. și Wolff, R.D. (2001). *Re/Presenting Class: Essays in Postmodern Marxism*. Londra și Durham: Duke University Press.
Gluckman, M. (1961). Ethnographic Data in British Social Anthropology. *The Sociological Review* 9(1), 5-17.
Grama, A. (2016). *Labouring Along: Industrial Workers and the Making of Postwar Romania*. Phd Thesis. Budapest: Central European University.
Gramsci, A. (1971). *Selections from Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
Guga, Ș. (2017). *Low Cost Fordism? The Antinomies of Class in the Romanian Automobile Industry*. Phd Thesis. Budapest: Central European University.
Hall, P.A. și Soskice, D. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
Heumos, P. (2010). Workers under Communist Rule: Research in the Former Socialist Countries of Eastern-Central and South-Eastern Europe and in the Federal Republic of Germany. *International Review of Social History* 55(1), 83-115.

Hickel, J. (2017). *The Divide: A Brief Guide to Global Inequality and its Solutions*. Londra: Heinemann.

Horovitz, M., Burștein, I., și Lemnij, I. (1964). Schimbarea Locului României în Economia Mondială. în M. Biji, V. Malinschi, M. Mănescu, R. Moldovan, C. Murgescu, I. Rachmuth, și G. Belu (ed.), *Dezvoltarea Economică a României 1944-1964*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

Iacob, B. (2020). Southeast by Global South: The Balkans, UNESCO, and the Cold War. În J. Mark, A.M. Kalinovsky și S. Marung (ed.), *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World* (pp. 251-273). Bloomington: Indiana University Press.

Ianoș, I. (2001). Economic Transition and Urban Industrial Employment in Post-Communist Romania. În D. Light și D. Phinnemore (ed.) *Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition* (pp. 191-207). Londra: Palgrave Macmillan.

Jessop, B. (1993). Towards a Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy. *Studies in Political Economy* 40: 7-39.

Jessop, B. (1994). Post-Fordism and the State. În A. Ash (ed.), *Post-Fordism. A Reader* (pp. 251-279). Oxford: Blackwell.

Jessop, B. (2003). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.

Kalb, D. (2007). Afterword: Globalism and Postsocialist Prospects. În Hann C. (ed.), *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia* (pp. 317-334). Londra și New York: Routledge.

Kasmir, S. și Carbonella A. (2014). *Blood and Fire: Toward a Global Anthropology of Labour*. Londra și New York: Berghahn.

Konrad, Gy. și Szelenyi, I. (1979). *The Intellectuals on the Road to Class Power*. Brighton: Harvester Press.

Kornai, J. și Weibull, J. (1978). The Normal State of the Market in a Shortage Economy: A Queue Model. *The Scandinavian Journal of Economics* 80(4), 375-398.

Kornai, J. (1986). The Soft Budget Constraint. *Kyklos* 39(1): 3-30.

Kornai, J. (1992). *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Oxford: Oxford University Press.

Kotkin, S. (1997). *Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization*. Berkeley: University of California Press.

Maciejewska, M., Mrozowicki, A. și Piasna A. (2016). The Silent Crawling Crisis: International Competition, Labour Market Reforms and Precarious Jobs in Poland. În J. Drahokoupil, R. Andrijasevic și D. Sacchetto (ed.), *Flexible Workforces and Low Profit Margins: Electronics Assembly between Europe and China* (pp. 229-254). Bruxelles: European Trade Institute.

Marcus, G.E. (1995). Ethnography in/of the World System: Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24: 95-117.

Marin, D. (2006). A New International Division of Labour in Europe. Outsourcing and Offshoring to Eastern Europe. *Journal of the European Economic Association* 4(2-3), 612-622.

Mark, J., Kalinovsky, A.M. și Marung, S. (2020). Introduction. În J. Mark, A.M. Kalinovsky și S. Marung (ed.), *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World* (pp. 1-35). Bloomington: Indiana University Press.

Mark, J. și Feygin, Y. (2020). The Soviet Union, Eastern Europe, and Alternative Visions of a Global Economy 1950s–1980s. În J. Mark, A.M. Kalinovsky și S. Marung (ed.), *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World* (pp. 35-59). Bloomington: Indiana University Press.

Mărginean, M. (2015). *Ferestre Spre Furnalul Roșu: Urbanism și Cotidian în Hunedoara și Călan*. Iași: Polirom.

Medve-Bálint, G. și Scepanovici, V., (2019). EU funds, state capacity and the development of transnational industrial policies in Europe's Eastern periphery. *Review of International Political Economy* 27(5), 1063-1082.

Mihály, Z. (2015). The Making of Cheap Labour Power: Nokia's Case in Cluj în *Studia UBB Sociologia,* LX (1), 63-81.

Murgescu, B. (2010). *România și Europa. Acumularea Decalajelor Economice (1500-2010)*. Iași: Polirom.

Narotzky, S. și Smith, G. (2006). *Immediate Struggles: People, Power and Place in Rural Spain*. Berkeley: University of California Press.

Pasti, V. (1995). *România în Tranziție: Căderea în Viitor*. București: Nemira.

Pasti, V. (1997). *The Challenges of Transition: Romania in Transition*. Bradenton: East European Monographs.
Pasti, V. (2006). *Noul Capitalism Românesc*. Iași: Polirom.
Peters, B. (2006). *How Not to Network a Nation: The Uneasy History of the Soviet Internet*. Cambridge și Londra: The MIT Press.
Petrovici, N. (2011). Articulating the Right to the City: Working Class Neo-Nationalism in Postsocialist Cluj, Romania. În D. Kalb, și G. Halmai, *Headlines of Nation, Subtext of Class. Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe* (pp. 57-77). London and New York: Berghahn Books.
Petrovici, N. (2012). Workers and the City: Rethinking the Geographies of Power in Post-socialist Urbanisation. *Urban Studies* 49(11), 1-21.
Petrovici, N. (2013). Neoliberal Proletarization Along the Urban-Rural Divide in Postsocialist Romania. *Studia UBB Sociologia* LVIII(2), 23-54.
Petrovici, N. (2018). *Zona Urbană. O Economie Politică a Socialismului Românesc*. Cluj-Napoca: Tact.
Pittaway, M. (1999). The Social Limits of State Control: Time, the Industrial Wage Relation and Social Identity in Stalinist Hungary, 1948-1953. *Journal of Historical Sociology* 12(3), 271-301.
Pittaway, M. (2007). The Revolution and Industrial Workers: The Disintegration and Reconstruction of Socialism, 1953-1958. *Hungarian Studies Review* XXXIV(1-2), 115-154.
Pittaway, M. (2012). *The Workers' State: Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
Poulantzas, N. (1973). On Social Classes. *New Left Review* 78, 27-54.
Poenaru, F. (2017). *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*. Cluj-Napoca: Tact
Pop, C. (2016). *Clase sociale in Romania. Metodologia inegalitatilor*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujană.
Poznanski, K. (2001). Building Capitalism with Communist Tools: Eastern Europe's Defective Transition. *East European Politics and Societies* 15(2), 320-355.
Pula, B. (2018). *Globalization under and after socialism: The Evolution of Transnational Capital in Central and Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press.

Rachmuth, I., Belli, N., Daniel, S. și Copil, I. (1964). Dezvoltarea Relațiilor de Colaborare Economică cu Celelalte Țări Socialiste. În M. Biji, V. Malinschi, M. Mănescu, R. Moldovan, C. Murgescu, I. Rachmuth, și G. Belu, *Dezvoltarea Economică a României 1944-1964*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. *Journal of Economic Growth* 21(1), 1-33.

Sanchez-Sibony, O. (2014). *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stark, D. (2009). *The Sense of Dissonance: Accounts of Worth in Economic Life*. Princeton și Oxford: Princeton University Press.

Steiner, A. (2014). The globalisation process and the Eastern bloc countries in the 1970s and 1980s. *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 21(2), 165-181.

Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its Discontents*. New York: W. W. Norton & Company.

Sznajder-Lee, A. (2016). *Transnational Capitalism in East Central Europe's Heavy Industry: From Flagship Enterprises to Subsidiaries*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Thelen, K. (2001). Varieties of Labour Politics in the Developed Democracies. În P. Hall și D. Soskice (ed.), *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*: (pp. 71-103). Oxford: Oxford University Press.

Tilly, C. (1984). *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russel Sage Foundation.

Turnock, D. (2006). *The Economy of East Central Europe 1815-1989: Stages of Transformation in a Peripheral Region.* Londra și New York: Routledge.

Tsing, A. (2009). Supply Chains and the Human Condition. *Rethinking Marxism* 21(2), 148-176.

Țepeș-Greuruș, G. (2017). *Cuponul de Pensie*. Piatra-Neamț: Editura Cetatea Doamnei.

Verdery, K. (1996). *What Was Socialism and What Comes Next*. Princeton: Princeton University Press.

Vukov, V. (2019). European integration and weak states: Romania's road to exclusionary development. *Review of International Political Economy* 27(5), 1041-1062.

Wolf, E. (1999). *Envisioning Power: Ideologies of Dominance and Crisis*. Berkeley: University of California Press.

UNIVERSITAS • NAPOCENSIS
UNIVERSITATEA BABEŞ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ

ISBN: 978-606-37-1294-4